

KISS SZEMÁN RÓBERT

„TÁMASZKODVA, TÁMASZ NÉLKÜL...”

A KATOLIKUS
IRODALOM
KÖZÉP-EURÓPAI
ALAKVÁLTOZATAI

„Támaszkodva, támasz nélkül...”
A katolikus irodalom közép-európai alakváltozatai

Kiss Szemán Róbert

„TÁMASZKODVA,
TÁMASZ NÉLKÜL...”

A katolikus irodalom közép-európai alakváltozatai

Budapest, 2018

Szakmai lektorok:

Edita Príhódová, Martin C. Putna, Lucie Szymanowska

Nemzeti Kulturális Alap

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával került kiadásra.

© Kiss Szemán Róbert, 2018

ISBN 978-963-284-954-6

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Projektvezető: Sándor Júlia

Kiadói szerkesztő: Brunner Ákos

Tördelés: SzépKönyvek

A borítót tervezte: Csele Kmotrik Ildikó

Nyomdai munkák: Pátria Nyomda Zrt.

Tartalom

1. Bevezető.....	7
1.1. Önéletrajziság – szerzői pozíció – tárgyhoz való viszony.....	7
1.2. Modern és posztmodern – traumák és kritikák	9
2. Katolikus irodalmak – nemzeti kánonok.....	15
3. A katolikus irodalmak az összehasonlítás és a kulturális transzfer vonatkozásaiban.....	21
4. A katolikus kultúrával és irodalommal kapcsolatos kutatás jelenlegi helyzete... 25	
4.1. A katolikus irodalmi korpusz összegyűjtése és megismertetése 1989 után... 27	
4.2. A katolikus irodalmak (re)interpretációs kísérletei 1989 után	33
4.3. A katolikus kultúra társadalomtörténeti és vallásszociológiai vonatkozásai 1989 után.....	40
4.4. A katolikus irodalmak közép-európai transzfere 1989 után.....	44
4.5. A közép-európai katolikus irodalmak az 1989 utáni komparatiztikában... 47	
4.6. Katolikus szellemi műhelyek 1989 után	53
5. Katolikus irodalom – szövegtörzs, pantheon, befogadói horizont	57
5.1. Katolicizmus – szerző, mű, befogadó	57
5.2. A katolikus irodalom mint újkori jelenség	59
5.3. A katolikus irodalom paradigmához köthetősége	60
5.4. A katolikus irodalom lehetséges jellemző 19. és 20. századi korszakai ...	62
6. A katolikus irodalom referencialitásának elemei	93
6.1. A szó mint Logosz érvényessége.....	93
6.2. A katolikus szimbólumrendszer értelmezhetősége.....	94
6.3. A katolikus közösség folytonossága.....	95
6.4. A vallásos élmény közössége	97
6.5. Binaritás és művészi autonómia a katolikus irodalomban	98
6.6. Kísérlet a katolikus irodalom meghatározására	100
7. A katolikus irodalom jelölhetősége az újkori kulturális kódrendszerekben... 103	

Manifestations of Catholic Literature in Central Europe	107
Felhasznált irodalom	111
Hivatkozott képek jegyzéke	131
Névmutató	133

1. Bevezető

„Egy tudomány színvonalát az határozza meg, hogy mennyire képes saját alapfogalmait válságba hozni.” (Martin Heidegger)¹

1.1. Önéletrajziség – szerzői pozíció – tárgyhoz való viszony

Ez a kötet egy Bildungsroman része, amelynek korai fejezetei nehezen írhatóak le az irodalomtudomány eszközeivel. Az irodalomtudomány eszköztára attól a ponttól vált bevonhatóvá e könyv témájának reflexiók folyamatába, amikor 1989 tavaszán, még a kommunista rendszer bukása előtt a magyar katolikus kultúra akkori legfontosabb orgánumának, a Vigilia című folyóiratnak lettem a szerkesztője. Az itt szerzett szerkesztői tapasztalataim, az itt átélt küzdelem a dolgok kimondhatóságával és kimondhatatlanságával, az ebben a közegben és ebből a nézőpontból látott egyházi, társadalmi, művészeti és politikai jelenségek meghatározó élményanyaggal láttak el ahhoz, hogy a témáról való gondolkodás alapvető részévé váljék tudományos érdeklődésemnek. Az önéletrajziség fenti elemeinek megjelenítése a szerzői pozícióval kapcsolatos kijelentéseimben nem egyfajta anekdotikus hajlamból fakadó szubjektívizáció szándékát rejt, hanem a szerzői én mulandóságának azon változtathatatlan tényén alapszik, amelyről Paul de Man az önéletrajz kapcsán így szól: „...a mulandóságot helyrehozni igyekvő önéletrajz (...) éppannyira megfoszt és alaktalanná tesz, mint amennyire helyreállít. Az önéletrajz elleplezi, hogy a szellemi arculat megrongálódását okozza.”²

Mindezen önéletrajzi tények első pillantásra csupán a tudományos reflexiót folytató szerző számára látszódnak fontosnak és egyúttal hasznosnak, ami a személyes motiváción kívül segít tisztázni saját viszonyát a szóban forgó témához. Valójában azonban nem lebecsülendők a befogadói oldalról nézve sem, hiszen az olvasó ily módon képes lokalizálni a beszélőt, azaz teljesebb képet alkotni nemcsak a könyvben foglalt tudományos megállapításokról, hanem arról a pozícióról is, ahonnan a szerző beszél, valamint arról a szubjektumról is, aki akarva-akaratlanul is meghatározó eleme e könyv kijelentéseinek.³

1 Martin Heidegger: *Lét és idő*. Gondolat, Budapest, 1989. 97. o.

2 Paul de Man: Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji* 8(1997)/2–3, 93–107. o. <http://www.irodalomelmélet.atw.hu/deman.pdf> (Letöltés ideje: 2016. 04. 20.)

3 Abban az értelemben, ahogyan azt Ramón Grosfoguel használja A politikai gazdaságtan és a posztkoloniális tanulmányok gyarmatmentesítése. Ramón Grosfoguel: *Transzmodernitás*,

A szerzői pozíció rögzítése szempontjából tehát az idevágó legfontosabb kijelentés az lehet, hogy a szerző önmagát katolikusnak tartja, azaz nem érvényesít olyan nézőpontot, amely ennek bármilyen szempontból ellentmondana: nem teszi meg vizsgálata kiindulópontjává más vallási rendszerek elemeit, nem határozza meg saját szerzői pozícióját semmilyen más külső nézőpontból (pl. az ateizmusból, a vallási szinkretizmusból stb.). Ez egyfajta létszerkezet, amely mint „katolicizmusban-benne-lét”⁴ meghatározza a tárggyal kapcsolatos viszonyát is, és ennek tudatában vág bele a vizsgálatba. Ezen kívül a beszélő több közép-európai nemzethez különféle szinteken is kötődik: a magyar anyanyelvűség mellett belennőtt a szlovák nemzetiségi tudatba, valamint a német és cseh nyelvvel és kulturális térrel is benső ismeretséget kötött.⁵

A vizsgálat az újkori európai tudományosságban hagyományosan olyan cselekvésforma, amely leginkább a tárgy kitűzését, leírását, jellegzetességeinek meghatározását és az ebből fakadó következtetések levonását jelenti. A szerző e vonatkozásban kénytelen előre bocsátani, hogy ő e karteziánus hagyománnyal szemben némiképp másfajta viszonyt alakított ki a tárgyhoz való viszonyát illetően. Ez a másfajta viszonya a vizsgálat tárgyához egyrészt a fent már említett tárgyban-benne-létből fakadó, vállalt immanenciájából következik, azaz abból, hogy önmagát katolikus keresztényként határozta meg. Módosítja a tárgyhoz való viszonyát továbbá az a tény is, ahogyan időben és módszertani szempontból vizsgálja a tárgyat: a katolikus művészethez való viszonya korántsem írható le intenzív és céltudatos tevékenységként (leszámítva e könyv megírásának szakaszát, amely természetesen intenzív és céltudatos), hanem inkább egyfajta olyan reflexív folyamatként, vizsgálódásként, amelyet e tárgyban immár több mint negyedszázada folytat, és amely sokkal közelebb áll ahhoz a fajta viszonyuláshoz, amelyet meditatív tevékenységnek nevezünk. A témáról tehát több évtizede gondolkodom, medítálok, igyekszem a vélt vagy valós eredményeimet e tárgyban tűzpróbának alávetni, és azt a kevés ismeretet, amit igaznak nevezhetek, rendszerbe foglalni. A rendszert aztán megkísérlem más nagyobb rendszerek részeként elgondolni, majd az egész

határgondolkodás és globális gyarmatiság. *Eszmélet* 23(2011)/92, 39–70. o. Vö. különösen az Ismeretelméleti kritika c. fejezettel a 42–44. oldalon: „(...) megszólalásunk mindenkor a hatalmi szerkezeteknek egy valamely különös helyéhez kötődik.” 42. o. Csala Károly fordítása.

4 Vö. a heideggeri „világban-benne-léttel” mint a jelenvalólét olyan alapszerkezetével, amelyben az nemcsak általában, hanem kiváltképp a mindennapiság módusában mozog. Heidegger, *i. m.*, 165. o.

5 Fenti tanulmányában Grosfougel osztály-, centrum-, periféria-, politikai, faji, gender, szexuális, spirituális, episztemikus, nyelvi hierarchiáról beszél a lokalizáció kapcsán. A szerző tudatában van annak, hogy az általa megadott lokalizáció csupán töredékes. Grosfougel, *i. m.*, 46. o.

folyamat – amely leginkább a ricoeuri hit és gyanú hermeneutikájának kettősségében zajlik⁶ – kezdődik előlről, azaz végtelenségig korrigált előítéletekkel közelíték a témához.⁷ Mindezt annak a posztmodernben hangsúlyosan jelenlévő megglátásnak a jegyében teszem, amely szerint a nem-tudás labirintusából látszólag kivezető fonál újabb és újabb labirintusokba vezet be, tehát arra a tényre világít rá, hogy e könyv egyszerre teremt létmódot a benne foglalt tárgy számára és fosztja meg azt e létmódtól – konstruál és de(kon)struál⁸ újra és újra.

1.2. Modern és posztmodern – traumák és kritikák

A fenti fejezetből következően a tárggyal kapcsolatos szerzői beszéd tehát legalábbis kétféle irányultságú. Egyrészt arra törekszik, hogy mind a modernizmus binaritását (az ellentétpárokban való megismerési módot, mind ezen ellentétpárok hegeli alapozását, az azokat szintézisben feloldani törekvő értelmezési módokat) történetiségükben ragadja meg és írja le. Ismeri, megérti és egy mai befogadói értelmezési horizontból képes szemlélni a katolikus irodalomnak és kultúrának a premodernhez, modernhez és posztmodernhez kötődő korszakait, valamint e történetiségen belül a katolikus–nem katolikus, modern–konzervatív, egyházi–világi, hívő–ateista fogalompárokat, amelyek kulcsfontosságú jelenségei a tárgyalt korszakoknak. Másrészt azonban a szerző azon van, hogy a történeti-leíró szemléletmódot megbontva olyan gondolkodási teret⁹ teremtsen, amely a tárggyal kapcsolatos jelenségek értelmezési tartományát is képes befogadni, azaz megférnek benne a fenti gondolkodási stratégiák és azok kritikájára, lebontására tett

6 Paul Ricoeur: *Freud und Philosophy. An Essay on Interpretation*. Yale University Press, New Haven, 1970. Vö. az Interpretation as recollection of Meaning (28–32. o.), valamint az Interpretation as exercise of suspicion c. fejezetekkel (32–36. o.), amelyekben a fenomenológusok és a nagy destruktörök (Marx, Nietzsche, Freud) nézeteit veti össze, hangsúlyozva a destrukció pozitív hozadékát, miszerint: „destruction, Heidegger says in Sein und Zeit, is a moment of every new foundation (...)” 33. o.

7 Hans-Georg Gadamer: *Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer Philosophischen Hermeneutik*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2010. Vö. a Der hermeneutische Zirkel und das Problem der Vorurteile c. fejezettel, 270–281. o. Magyarul: Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest, 1984.

8 Heidegger az ontológiatörténet destrukciójával kapcsolatban ír erről abban az értelemben, hogy az szükséges, mert a tradíció a maga megkövülttségével elvágja gyökereitől a jelenvalólétet. A destrukció nem negatív értelmű, a destrukciónak az ontológiai tradíciót pozitív lehetőségeiben, vagyis saját határain belül kérdésfeltevással kell körvonalaznia. Vö. Heidegger, *i. m.*, 115. o. skk.

9 A tudományos paradigmák történeti megvalósulási helye értelemben használok a fogalmat.

kísérletek egyaránt. E reflexiós térben értelmezhető mind a katolicizmuson belüli, mind pedig a katolicizmuson kívüli létmód, az Én-Te transzcendentális alapozás¹⁰ és az Én-Másik immanens megismerésmód¹¹ nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő és feltételező fenoménja egyaránt.

Ahhoz azonban, hogy egy ilyen gondolkodási tér létrejöhessen, előbb tárgyalnunk szükséges mindazon történetiséghez kötődő jelenségeket, amelyek alapvetően meghatározták a katolikus irodalom és kultúra helyzetét a (pre)modern és posztmodern korban. A modern kori irodalom- és kultúratudomány, amely alapvetően szkeptikus, esetlegesen megengedő és ritkán igenlő volt e kötet tárgyával kapcsolatban, alapvetően meghatározta azt a reflexiós teret, amelyben a tárggyal kapcsolatos gondolkodás végbe mehetett. A problémával kapcsolatos diskurzus legtöbb deformációja abból eredt, hogy e szóbanforgó reflexiós tér önmagában – a benne uralkodó tudományos paradigmákkal – alapvetően szűknek bizonyult az olyan kérdések tárgyalására (is), mint a katolikus irodalom és kultúra. A modern tudományos paradigmarendszerének szűkössége egyben azt is jelenti, hogy nemcsak a keretei között zajló diskurzust kell történeti-kritikai vizsgálat alá vonni, hanem magát a rendszert is, amelyben a gondolkodás zajlott. A karteziánus gondolkodási térben ugyanis – annak alapvető behatároltsága következtében – a katolikus irodalommal, kultúrával kapcsolatos reflexió természetszerűen vagy támadó, vagy védekező irányultságú volt. Mindkét irányultság, mind a támadó, mind pedig a védekező pozíció következménye volt gyakorlati érdekeken alapuló hatalmi viszonyoknak, amelyek kulturális vonatkozásainak néven nevezése egyik fontos célkitűzése e kötetnek: ugyanis ennek folyamányaként „szétesik az objektivisztikus látszat, s ez lehetővé teszi a megismerést vezető érdekre irányuló pillantást”.¹²

Ebben a gondolati térben a modern mint uralkodó tudományos paradigma a maga karteziánus alapokon álló teleologikus irányultságával jórészt primitív korokból származó reziduummként tekintett a katolikus irodalomra és kultúrára (is). Ebben a gondolkodási térben a katolikus kultúra és irodalom védelmében született írások többsége is kényszerűen sokkal többet foglalkozott a modernnel, illetve a katolikus irodalom és kultúra modernhez való viszonyával, semmint e könyv tárgyával.

10 Vö. Martin Buber: *Én és Te*. Európa, Budapest, 1999.

11 „Tento obraz je v rámci postkoloniálního myšlení natolik všeobecný, že nelze odkázat na jednoho autora.” Ondřej Lánský: Postkolonialismus a dekolonizace: základní vymezení a inspirace pro sociální vědy. *Sociální studia* 11(2014)/1, 41–60. o. Itt a 44. o. 8. jegyzetében.

12 Jürgen Habermas: *Megismerés és érdek*. Jürgen Habermas székfoglaló előadása a majna-frankfurti Goethe Egyetemen. *Magyar Filozófiai Szemle*, 39(1995)/5–6. 931–944. o. http://minerva.elte.hu/mfsz/MFSZ_9556/HABERMAS.pdf (Letöltés ideje: 2016. 05. 09.) 936. o. Weiss János fordítása.

A premodern és modern ennél fogva az a kor, amelyben a katolikus irodalom és kultúra traumák hosszú sorát szenvedte el. Számára a 19. és a 20. század a partvonalra szorítottság és marginalizáltság megrázkódtatásait hozta: ebből olyan kiszolgáltatottság-, tehetetlenség- és szorongásélmény fakadt, amely állandó eleme lett az elmúlt két évszázad művészi alkotásainak. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, se szeri, se száma azoknak a szerzőknek, akik e hatalmi kiszolgáltatottságból fakadó dühüket, sértettségüket, elvágyódásukat, rajongásukat és egyéb érzéseiket öntötték művészi formába, amelyek mind arról az egzisztenciális szorongásról adnak számot, hogy a szerző és a befogadó, ha katolikus, akkor partvonalra szorított, többszörösen marginalizált, vagyis ő a Másik, aki alávetett helyzetben és szerepkörben létezik egy modern társadalom viszonyai között.¹³

Az érem másik oldala ugyanakkor, hogy a katolikus kultúra és irodalom is képtelennek bizonyult kilépni a fent vázolt hatalmi erőteréből. Nem is igen tehetette, hiszen éppen a modern volt az, amely a maga tudományos paradigmarendszerében lehetővé tette megszületését, artikulálta létezésének módját és meghatározta a struktúrában betöltött szerepét. Ebben a rendszerben a nem-modern a modern számára alárendelt jelenségeként tételeződött, amely egyúttal viszonyítási pontként szolgált: a nem-modernhez (konzervatívhoz) *képest* lehetett valami modern. Ugyanakkor mindennek a fordítottja is érvényes volt: a katolikus irodalom és kultúra a modernhez *képest* határozta meg önmagát, mégpedig többnyire a neki való alávetettség, kiszolgáltatottság érzését. Az ily módon képződött, az újkori európai kultúrából oly jól ismert konzervatív-modern, egyházi-világi, reakciós-haladó ellentétpárok mentén jöhettek létre a korra jellemző szellemi és kulturális alakzatok is. A modern és a konzervatív pszichopatologikus viszonyának egyik jellemző tünete, hogy a konzervatív időnként kifejezetten kéjelgett a kiszolgáltatottság és marginalizáltság létállapotában,¹⁴ amely számára egyszersmind a jézusi élettörténet egyfajta profanizált, újkori modelljeként is értelmeződött.

A modern tudományos és kulturális paradigmarendszerét a 20. század második felében számos kritika érte elsősorban a posztmodern és a posztkolonializmus részéről. A posztmodernben az irodalomtudomány többek között arra tett kísérletet, hogy a meglévő kulturális és művészi alakzatok újragondolásával és lebontásával zárójelbe tegye az őt megelőző, előbb vázolt tudományos és művészeti paradigmát. A posztmodern fölfüggesztette többek között a modernre jellemző binaritást (vagyis az olyan

13 A probléma tárgyalási lehetőségei bizonyos párhuzamosságokat mutatnak a posztkolonialis diskurzusban az európai gondolkodásmód episztemológiájának kritikájával, valamint az Én-Másik egyenlőtlenséget okozó binaritásával. A témáról vö. Lánský, *i. m.*, 41–60. o.

14 A kolonizáció pszichopatológiája e vonatkozásban bizonyos analógiákat kínál. Vö. Frantz Fanon: *Black Skin White Masks*. Pluto Press, London, 2008. Vö. különösen a The So-Called Dependency Complex of Colonized Peoples c. fejezettel, kül. 61–81. o.

párokat, mint amilyen pl. az aszimmetrikus konzervatív – modern pár). Azonban ezzel a felfüggesztéssel egyúttal megkérdőjelezte a katolikus irodalommal és kultúrával kapcsolatos eddigi diskurzust, sőt, magát a katolikus irodalom és kultúra létjogosultságát is, amelyet az újabb, most már a posztmodernhez kötődő traumaként élt meg, amelynek csak annyiban volt köze a modernben elszenvedett traumákhoz, hogy beindította a hozzá tartozó, már jól begyakorolt reakciókat. Valójában arról volt szó, hogy a katolikus irodalom és kultúra a posztmodernben egzisztenciális hiányként élte meg a moderntől való függés megszűntét, és ezt a hiányérzetet önmaga halálával azonosította. A megélt önhalálon túlról a posztmodern fordulat előtti modern állapot visszavágyott léthelyzetnek látszódott, amely ugyan egy deformált gondolkodási térhez, marginalizált helyzethez és különböző traumákhoz kapcsolódott, ám mégis az életet jelentette a halállal szemben. A posztmodern gondolkodási térbe került katolikus kultúrában és a hozzá kapcsolódó reflexióban egyre nagyobb zavar támadt: a zavart kisebb mértékben kísérte egymásnak homlokegyenest ellentmondó válaszok, koncepciók születése, jóval jellemzőbbnek bizonyult egyfajta bénultság és tehetetlenség. Mindezekről a későbbiekben még részletesebben szólnunk. Előljáróban csupán annyit szeretnék mondani, hogy a posztmodern – megítélésem szerint – valójában új, ezidáig soha nem tapasztalt lehetőséget nyújtott arra, hogy a katolikus irodalom és kultúra egy másik paradigmarendszer reflexív terében újragondolja önmagát és föltérképezze saját kultúrájának, történetiségének megőrződött nyomait.

A modern további éles kritikájával a múlt század közepétől fogva a posztkolonializmus szolgált, amely bírálatát idővel kiterjesztette a posztmodernre mint eurocentrikus gondolkodásmódra is. Az Európán kívülről érkező bírálat egy nagyobb távolságból, globális látószögből nyújtott nem kifejezetten hízelgő képet a modern nyugati világról és szellemi hogylétéről: az európai gondolkodási teret hatalmi, nemzeti, nemi, vallási, faji diskurzussal is bővítette, amely jótékonyan egészítette ki a posztmodern gyakran bírált időnkénti kaotikusságát, fragmentáltságát és sterilitását.¹⁵ A gyarmatmentesítés/dekolonializáció fordulata, amely az Európa-központúság tarthatóságának megkérdőjeleződését is eredményezte, újabb jele

15 Vö. Rifkin posztmodern-kritikájával: „If post-modernists razed the ideological walls of modernity and freed the prisoners, they left them with no particular place to go. We became existential nomads, wandering through a boundaryless world full of inchoate longings in a desperate search for something to be attached to and believe in. While the human spirit was freed up from old categories of thought, we are each forced to find our own paths in a chaotic and fragmented world that is even more dangerous than the all-encompassing one we left behind.” Jeremy Rifkin: *The European Dream. How Europe's vision of the future is quietly eclipsing the American dream.* Penguin Group, New York, 2005. 5. o. Idézi: Irena Ateljevic: *Visions of Transmodernity: A New Renaissance of our Human History?* *Integral Review* 9(2013)/2, 200–219. o.; 202. o.

volt annak a tudományos paradigmaváltásnak, amely az 1960-as évektől jellemezte a nyugat-európai és az észak-amerikai kultúrát.¹⁶ A premodernre, majd posztmodernre váltó európai gondolkodást a posztkolonializmus egy áhított globális gondolkodási térré akarta tágítani, és ezt az általa transzmodernnek nevezett korban kívánta elérni.¹⁷ E kötet reflexiós tere ugyan nem ér el a jövőbe, mindazonáltal a kritikai újragondolás jegyében fogant: tudatában van saját korlátainak, és kijelentések helyett főleg közelítésekre vállalkozik. Nem tart igényt véglegességre és megmásíthatatlanságra, amint erre már utaltam a Bildungsroman kifejezéssel is: olyan Wilhelm Meister-i megismerő úton járok a témában, amely valószínűleg egyhamar nem ér véget. Ezzel kapcsolatban azt a reményt táplálom, hogy föl tudom kelteni azon kutatótársaim érdeklődését, akik hasonló problémákkal foglalkoznak, és ők megtalálják azon kapcsolódási pontokat, amely által csatlakozhatnak a katolikus irodalom és kultúra mibenlétéről szóló meditációs folyamatba, miáltal bizonyára újabb nézőpontokkal, véleményekkel fogják gazdagítani a témáról folyó tudományos diskurzust, amely kiindulópontul szolgálhat a gondolati tér jövőbeni kiteljesítéséhez is.

16 Nelson Maldonado-Torres: *O kolonialitě a bytí. Poznámky o zrodu jedné koncepce*. In: Vít Havránek – Ondřej Lánský (szerk.): *Postkoloniální myšlení IV*. Tranzit, Praha, 2013, 206–237. o.

17 Ateljevic, *i. m.*, 200–219. o.

2. Katolikus irodalmak – nemzeti kánonok

A modern európai nemzeti kultúrák történetében a katolikus kultúra és irodalom pozíciója, befogadása meglehetősen különbözik egymástól. Ez természetes következménye a nemzetképződés eltérő modalitású és temporalitású sajátosságainak,¹⁸ valamint az ezekkel összefüggésben lévő egyházi és társadalmi folyamatoknak. A számos eltérő jegy mellett azonban első pillantásra is nyilvánvaló közös vonása ezen nemzeti kultúráknak és a hozzájuk kapcsolódó intézményi rendszereknek, hogy kereteiken belül a katolikus irodalom megítélése meglehetősen ambivalens, gyakorta pedig kifejezetten mostoha, amely alapvetően meghatározta e fenomén nemzeti kulturális kánonban elfoglalt helyét.¹⁹ A modern gondolati terében a valósi-világi, konzervatív–modern stb. aszimmetrikus ellentétpárok patológikus viszonyának egyenes következménye volt, hogy a viszony alárendelt tagja a kánon perifériájára szorult.²⁰ A partvonalra szorítottságból általában bizonyos eltagadhatatlan tények következnek, amelyek az adott nemzeti irodalmat és az irodalomtudományt jellemzik: például, hogy a katolikus irodalom megjelenése és recepciója rendkívül hézagos, a katolikus irodalmat művelők életútja elégtelenül földolgozott, a katolikus sajtó számbavétele és földolgozása csak részben történt meg vagy még várat magára, a katolikus és nem-katolikus befogadói közeg viszonyulása a katolikus irodalomhoz tisztázatlan.

A kánonképzés és -képződés a múlt évszázad utolsó évtizedeiben fontos kérdésnek bizonyult az irodalomtudományban,²¹ és közép-európai tárgyalásának

18 A cseh és szlovák nemzeti fejlődéshez vö.: Kiss Szemán Róbert: *Slovanský Goethe v Pešti. Národní emblematicismus středoevropských Slovanů*. Akropolis, Praha, 2014.

19 E téma kapcsán nehezen kerülhető meg a kánonnak mint kulturális érdekvédelemnek a fogalma. Ennek szélesebb tárgyalása helyett most csak Frank Kermode: *Institutional Control of Interpretation* c. tanulmányára utalunk. *Salmagundi* (1979 winter)/43, 72–86. o.

20 Michel Foucault a hatalommal szembeni küzdelem kapcsán ír az alávetésről és alárendelésről. Vö. Michel Foucault: *A szubjektum és a hatalom*. In: Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv II. Ictus* – JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1997, 270–278. o.; 273. o.

21 Átfogóan a témáról vö. Jan Gorak: *The making of the Modern Canon. Genesis and Crisis of a Literary Idea*. Athlone, London – Atlantic Highlands, NJ, 1991.

a térségben bekövetkezett rendszerváltozás adott új lendületet.²² Az irodalmi kánonnal kapcsolatban a szakirodalom közhelyszerűen szól arról az észak-amerikai egyetemeken uralkodó meglátásról, mely szerint a kanonizáltság alapvető feltétele, hogy az illető a „halott, fehér, európai férfiak” csoportjába tartozzék.²³ E tapasztalatot erősítik meg az eurocentrikus gondolkodásmód posztkoloniális kritikusai is.²⁴ Mi ezen keretek között nem kívánunk hangsúlyos helyet adni a kánonok képződésének és természetének, és hasonló módon szeretnénk kerülni a kánon és kanonizáció egyháztörténeti vonatkozásainak tárgyalását is. Ehelyett inkább a nemzeti kánonok és a közép-európai katolikus irodalmak vonatkozásaira szeretnénk összpontosítani. Ehhez jó kiindulópontul szolgálhat, ha visszanyúlunk az amerikai kulturális kánonok fent már felsorolt négy kritériumához, amelyek közül nyugodtan kiemelhetjük a közép-európai szempontból nem releváns „fehér” és „európai” kategóriákat, majd a megüresedett helyet kitölthetjük a „modernista” és „nem-hívő” jelzővel. Ezek után a katolikus irodalmak és nemzeti kánonok viszonyát illető tételmondatunk a következőképpen hangozhat: a modern közép-európai kulturális kánonok centrumába nem, vagy csak kivételes esetekben kerültek be „konzervatív” szerzők „katolikus” művekkel. E tény a modern kánonjának azt a fajta ideologikus alapozottságát bizonyítja, amelyről Charles Altieri mint bizonyos társadalmi csoportok önmeghatározási formájáról beszél.²⁵

Ilyen körülmények között joggal vetődik föl két kérdés. Az első, hogy érdemes-e megkísérelni a kulturális kánon periferiáján elhelyezkedő vagy abból teljesen kiszorult katolikus irodalmak és szerzők beemelését a nemzeti kánonok centrumába. A második alapvető kérdés, hogy egyáltalán elvégezhető-e a közép-európai katolikus irodalmak összehasonlító elemzése, ha a fent felsorolt hiányosságok megnehezítik, időnként majdhogynem ellehetetlenítik a szóban forgó tudományos vizsgálat elvégzését. Nem volna-e célszerű először inkább arra összpontosítani, hogy a katolikus irodalom meg nem jelent művei napvilágot lássanak, hogy a katolikus irodalom hézagos

22 A kánon általános tárgyalásához és annak lengyel vonatkozásaihoz vö.: Henryk Markiewicz: O literárních kánonech. *Aluze* 10(2007)/3, 63–73. o. Az alapvető nyugat-európai szövegek magyar fordítását vö. Rohonyi Zoltán (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 2001. Cseh vonatkozásait lásd: Stanislava Fedrová – Milena Vojtková (szerk.): *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Hodnoty a hranice. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha, 2006.*

23 „Dead White European Males” – idézi Markiewicz, *i. m.*, 65. o.

24 Vö. Grosfoguel, *i. m.*, 40. o. skk.

25 „Canons are simply ideological banners for social groups: social groups propose them as forms of self-definition (...).” Charles Altieri: An Idea of a Literary Canon. *Critical Inquiry* 10(1983)/1, 37–60. o.; 39. o.

receptióját a lehetőség szerinti teljességgel áttekintsük, hogy megírjuk a katolikus írók biográfiáit, hogy elkészítsük a katolikus sajtóorgánumok repertóriumait, hogy a katolikus irodalmakat először kellőképpen beágyazzuk a nemzeti kultúrtörténetbe, és ezáltal jelöljük ki számukra a nemzeti irodalmi kánonban az őket megillető helyet? Hiszen mindezen feladat elvégzése szükséges előfeltételnek látszik ahhoz, hogy egy magát az európai magaskultúrákhoz soroló modern nemzet tudományossága érdemben foglalkozzék a szóban forgó jelenséggel. Mindkét fenti kérdésre adható olyan radikális válasz, amely szerint a katolikus irodalom és kultúra sem jelenlegi kanonikus helyzetében, sem feldolgozottságánál fogva nem tarthat igényt arra, hogy a modern tudományosság érdeklődésének homlokterébe kerüljön.

Ugyanakkor azonban a katolikus irodalom és kultúra periférikus létmódja és a belőle fakadó, fentebb tárgyalt következmények nemcsak tudományos hiányként gondolhatóak el. Értelmezhetőek úgy is, mint a szóban forgó kutatási tárgy lényegi jegyei, olyan fenoménok,²⁶ amelyekben megmutatkozik a tárgy igazi formája, azaz megszűnik annak elfedettsége.²⁷ Hiszen a jelenség maga nem lehet más, mint amilyen, mint ahogyan a premodern és modern gondolati terében kijelölték pozícióját, és amelyben csak azután következhetett be változás, hogy kezdetét vette a posztmodern csendes forradalma, amelynek nyomán – a kuhni modell szerint – megindulhatott egyfajta tudományos paradigmaváltás.²⁸

Persze a posztmodern gondolkodási terében is változatlan maradt az a tény, hogy a 20. századi történelmi események, társadalomtörténeti és kulturális folyamatok következtében a katolikus irodalommal kapcsolatos recepció és reflexió kényszerűen és többszörösen megszakadt. A tudományos recepció és reflexió folytonossági

26 A fenomén fogalmához vö. Edmund Husserl: *Fenomenológia*. In: Edmund Husserl: *Válogatott tanulmányai*. Gondolat, Budapest, 1977, 193–226. o. Husserl szerint a reflexió által „ragadjuk meg közvetlenül a dolgok, valamint értékek, célok, hasznosságok helyett a nekik megfelelő szubjektív élményeket, amelyekben ezek számunkra »tudatossá« válnak, előttünk – a szó legtagább értelmében – »megjelennek«. Éppen ezért valamennyiüket »fenoméneknek« nevezzük; legegységesebb lényegjegyük: a »valamiről való tudat«, »valaminek a jelensége« (...).” 196. o.

27 Heideggeri értelemben, aki szerint az elfedtség a „fenomén” fogalmának az ellentétpárja. Szerinte az elfedtségnek három oka lehetséges: hogy a fenomén még egyáltalán nincs felfedve, hogy a fenomén lehet betemetett (elfelejtették), vagy hogy a fenomén lehet látszat-elfedett, azaz torzulás következett be. A katolikus irodalom vonatkozásában inkább a második és harmadik eshetőséggel számolunk. Vö. Heidegger, *i. m.*, A fenomenológia előzetes fogalma c. fejezettel. 131. o. skk. Vajda Mihály fordítása.

28 A modern tudományosság rendes és válságos periódusát követően a posztmodern megsejtes és új paradigma kidolgozásának időszakáról lehet szó jelenleg. Vö. Thomas S. Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press, Chicago, 1996. Third Edition.

hiánya egyúttal azzal a következménnyel járt, hogy a részeredmények, ahelyett, hogy egymásra épülve tudományos koncepciót alkothattak volna, fragmentáltak maradtak, és ebben a torzó-jellegükben rögzültek. Mára, bár történeti érvényüket nem veszítették, mégiscsak egy előző korszak tudományos gondolkodásának és nyelvezetének paradigmatisztikus vonásait hordozzák magukon, és a következőkben ennek megfelelő tisztelettel, ám kritikusan fogjuk tárgyalni őket.

A közép-európai katolikus irodalomnak a premodernhez és modernhez kötődő periferizáltsága, alávetettsége még számos egyéb hátránnyal is járt, amelyek közül most a szétdarabolódás jelenségével szeretnék foglalkozni. A szétdarabolódás ebben az értelemben egy önmagát bizonyos jellegzetességek alapján egységesnek tételező kulturális alakzat traumáját jelenti, amelyet oly módon szenved el, hogy egy külső erő olyannyira fölerősíti a benne megtalálható divergens tulajdonságokat, hogy az a szóban forgó alakzat széteséséhez vezet. Ez a külső erő lehet a premodern és modern művészi és tudományos paradigmája, lehet represszív politikai és társadalmi erő, amely a katolikus kultúra kohéziós erejét számtalanszor felülírta. E folyamat során a katolikus irodalom egy részét (amit általában konzervatívnak érzékelnek), amelyet a modern a saját rendszerébe betagozhatatlannak gondolt, elutasította. Másik részének azonban (amint azt a későbbiekben számos példán látni fogjuk) föl-kínálta a modernbe való integrálódás lehetőségét. Ezáltal a széttöredezett katolikus kultúra darabjai más irányzatokat, csoportosulásokat „gazdagítottak”, a katolikus alkotók kulcsfontosságú tagjaivá váltak egyéb alkotói csoportoknak is.

Ide tartozónak érzem annak a problémának a fölvetését is, amely a katolikus művészeti javaknak és alkotóknak az el- és visszaperlését illeti más irányzatoktól, csoportoktól. Az ilyen kísérletek a modern tudományos paradigmarendszerének 20. századi súlyánál fogva gyakorta ütköztek óriási szakmai ellenállásba. A szlovák irodalomban a két világháború közötti legnagyobb prózaírók, Jozef Cíger Hronský vagy Milo Urban munkássága oly mértékben rögzült a nemzeti kulturális kánonban, hogy azok katolikus volta gyakorlatilag tematizálhatatlannak bizonyult hosszú évtizedeken át. Nem is beszélve a magyar irodalom olyan költőiről, mint Babits Mihály vagy Kosztolányi Dezső, akik modernista nyugatosokként ugyan a nemzeti irodalmi kánon középpontjában helyezkednek el, azonban a katolicizmushoz való kötődésükről évtizedekig csak az egyházi gimnáziumokban lehetett beszélni. Hasonló a helyzet a cseh modernizmus olyan, a katolicizmushoz viszonyuló képviselőivel, mint Otakar Březina vagy a kor legjelentősebb kritikus, František Xaver Šalda.

A közép-európai kulturális kánonok a 19. században elsősorban a nemzeti paradigmák mentén formálódtak, amelyek a 20. század első felében elsősorban modernista esztétikai értékek mentén módosultak, majd pedig a 20. század második felében főként politikai-ideológiai szempontok alapján kövültek meg. Mindezen tények a kánon temporalitására világítanak rá: a kánon bármiféle rögzítésének

kísérlete csupán részleges és ideiglenes lehet még abban az esetben is, ha arra politikai-ideológiai eszközökkel törekednek, mint például a totalitarista rendszerekben. Amennyiben Lars Ole Sauerberg megállapítása figyelmen kívül hagyható – aki szerint a kánonvitákat folytatók az elektronikus médiumok előretörése következtében rég lekésték ezt a vonatot²⁹ –, akkor a 20. század utolsó harmadában megállapíthatjuk a közép-európai kulturális kánonok zárójelbe kerülésének tényét, és előrevetíthetjük azok módosításának és átalakításának természetszerű bekövetkezését is mind most, mind pedig a jövőben. A nemzeti irodalmi kánonok szükséges voltáról és módosulásáról szóló viták mindmáig napirenden vannak, hiszen mögöttük különféle (általában a hermeneutikához, a dekonstrukcióhoz, az újhistorizmushoz vagy posztkolonializmushoz köthető) irodalomelméleti koncepciók³⁰ és hozzájuk kapcsolódó kulturális-szellemi intézmények, csoportok érdekérvényesítő ereje rejlik.³¹ E vonatkozásban természetesen nem szándékozunk úgy tenni, mintha ez a kötet nem akarna bekapcsolódni a kanonizáció folyamatába.

Témánk szempontjából a folytonos átalakulásban lévő és fenyegetettséget megtapasztaló kánon működési mechanizmusa joggal kecsegtet azzal az eséllyel, hogy az önmagát fragmentálnak és periférikusnak tételező katolikus irodalom és kultúra a kisebbségi és peremvidéki helyzeti energiájából következően a kánon középpontjába kerülhet, mégpedig abból a rendszerszerű működésből kifolyólag, amelyről Even-Zohar mint a többrendszerség elméletéről beszél.³²

29 „It can be argued the canon-defenders, canon attackers and canon-innovators alike all are late for a train which has left the station a long time ago. In an age when the electronic media have consolidated themselves not just as incredibly fast vehicles of communication, but also – and rather significantly – have established completely new agendas for interhuman relationships (...)” Lars Ole Sauerberg: *Versions of the Past – Visions of the Future. The Canonical in the Criticism of T. S. Eliot, F. R. Leavis, Northrop Frye and Harold Bloom*. Macmillan Press Ltd., London, 1997. 180. o.

30 Bagoly Csilla: *Kánon 'MM' nonák. A 20. század végi amerikai és magyar kánonviták okai és az irodalmi kánon definiálási kísérletei*. Doktori disszertáció, Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2000. 54–59. o.

31 A posztkolonializmus „gyarmati” fogalma bizonyos vonatkozásban behelyettesíthető a „nemzetivel”. Magyar vonatkozásaihoz vö. Papp Endre: A nemzeti irodalmi kánon szükségességéről (*Hitel* 26(2013)/5, 53–59. o.).

32 Vö. Itamar Even-Zohar: Polysystem Theory. *Poetics Today* 11(1990)/1, 9–26. o.; 16. o. http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/Even-Zohar_1990--Polysystem%20studies.pdf (Letöltés ideje: 2017. 10. 14.) „Amiképp a természetes rendszernek szüksége van például hőszaabályozásra, úgy igényli a kultúrában fennálló rendszer a kiegyensúlyozó szabályozást, nehogy összezuhanjon, vagy eltűnjön. Ez a kiegyensúlyozó szabályozás a rétegződések mentén található ellentétekben jelenik meg. Elég valószínű, hogy bármely rendszer kanonizált játéktára bizonyos idő

A kánon átstrukturálódásának irányába hathat az a körülmény is, hogy a katolikus irodalom folyamatosan, mintegy két évszázada jelen van az európai kultúrában, és a nálánál jóval határozottabb körvonalakkal rendelkező stílusokkal, csoportokkal ellentétben, amelyek egy idő után átadták helyüket más, szintén határozottabb kontúrokkal rendelkező stílusoknak és csoportoknak, rendelkezik valamiféle konstans elemmel, amely korokon átívelő, saját hagyományához viszonyuló fenoméná avatja őt, és amely ugyanakkor folyamatos interakcióban áll az előbb említett határozottabb körvonalú kulturális alakzatokkal is.

Visszakanyarodva tehát a felvetett problémára, vajon van-e értelme a közép-európai katolikus irodalmak összevető tanulmányozásának a fent vázolt körülmények között, megelőlegeznék egyfajta pozitív választ. Az összehasonlító irodalomtudomány ugyanis reményeim szerint olyan eszköztárat bocsát a kutató rendelkezésére, amelynek helyes alkalmazásával a fent felsorolt, a nemzeti katolikus irodalmak megjelenésére, recepciójára vonatkozó hiányosságok ellenére (vagy épp e jellegzetességüknek köszönhetően) ezen irodalmak jobban körvonalazhatóakká válnak és szerkezetük sajátosságai – egymásra vetített alakzataik összevetése által – világosabban megmutatkoznak. Mert Heideggerrel szólva a fenomenológiai megnevezés értelme: „önmagából láttatni azt, ami önmagát megmutatja, úgy amint saját magából megmutatkozik”.³³

eltelte után unottá kopik, hacsak nem kel birokra vele nem-kanonizált párja, s ezzel előáll a fenyegettség réme, hogy emez felváltja azt. A kanonizált játéktár e nyomásnak engedni kénytelen, s szükségképp megváltozik. Ez garantálja a rendszer fejlődését, ami megóvásának egyetlen eszköze. Másfelől, mikor ez a nyomás nem áramolhat szabadon, gyakorta tanúi lehetünk vagy a rendszer fokozatos elhagyásának (ez történt példának okáért a latin különféle újlatin nyelvek általi felváltásakor), vagy pedig egy forradalom kivívta teljes összeomlásának (az uralkodó rend bukása, esetleg az azidáig őrzött minták teljes eltűnése stb.).” A kötet első fejezetének magyar fordítását lásd: Itimar Even-Zohar: A többrendszerűség elmélete. *Helikon* 41(1995)/4, 434–450. o.; 441. o.

33 Vö. Heidegger, *i. m.*, A fenomenológia előzetes fogalma c. fejezettel. Az idézet a 131. oldalon található.

3. A katolikus irodalmak az összehasonlítás és a kulturális transzfer vonatkozásaiban

Az összehasonlítás mint módszer szinte egyidős a modern irodalomtudománnyal, amelynek folyamánya, hogy az összehasonlítás rendelkezésünkre álló eszköztára legalább olyan széles, mint a modern irodalomtudományé. Mindazonáltal itt nem szentelünk figyelmet a hosszú 19. század klasszicista, romantikus vagy pozitivista összehasonlítási kísérleteinek,³⁴ amint hogy nem tárgyaljuk a szellemtörténet egyébként rendkívül népszerű és sikeres ilyen irányú műveit sem.³⁵ Ehelyett inkább a 20. század második felének komparatiztikai módszertanából és az őt ért ezredvégi kritikákból indulunk ki. A 20. század második felének összehasonlító irodalomtudománya a strukturalista nyelvészeti eredmények alkalmazásával³⁶ fontos eredményeket hozott a közép-európai nemzeti irodalmak vonatkozásaiban.³⁷ Ugyanakkor azonban a posztmodern és posztkolonialista irodalomelmélet közép-európai képviselői joggal vetették föl a kérdést az

34 Cseh és szlovák vonatkozásban pl. [Pavol Jozef Šafárik] Joseph Schaffarik: *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Mit kön. ung. Universitäts-Schriften, Ofen, 1826; [Kollár, Ján], *Ueber die literarische Wechelseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*, (Aus dem Slawischen, in der Zeitschrift Hronka gedruckten, ins Deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser.), Gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, Herrengasse No 612., Pesth, 1837.

35 Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Nyugat, Budapest, 1936. Szerb Antal: *A világ-irodalom története*. Révai, Budapest, 1941.

36 „A nyelvtudomány már jóval előbb észrevette, hogy két egybevetett struktúra eltéréseinek tanulmányozása és tudatosítása összehasonlíthatatlanul eredményesebben szolgálja a vizsgált anyag természetének és belső sajátosságainak megértését, mint a hasonlóságok vagy azonosságok megállapítása.” Szili István: Szempontok a magyar és a szerb romantika párhuzamos vizsgálatához. In: *Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok I.* Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1982, 46–50. o.; 46. o.

37 Cseh-szlovák-magyar viszonylatban lásd Sziklay László, Richard Pražák, Rudolf Chmel, Käfer István, Karol Tomiš, Rákos Péter, Kiss Gy. Csaba, Bojtár Endre, Marcella Husová-Rossová munkásságát és műveit.

ezredév végén, vajon nem futottak-e zátonyra a komparatisztika eredeti törekvései.³⁸ Fried István szerint: „Az első csapást a konvencionalizmusba fúló komparatisztikára (Wellek diagnózisát követően) az orosz formalisták széles körű »nyugati« recepciója mérte, s ezzel majdnem párhuzamosan a konstanzi »iskola« befogadásméleti tanítása.”³⁹ Gnisci egyrészt a Coca Colához hasonló exportcikkeknek nevezi az összehasonlító irodalomtudományt jelenlegi formájában, másrészt azonban a gyarmatmentesítés egyik eszközét is látja benne.⁴⁰ Az összehasonlító irodalomtudományt ért kritikákat summázva joggal vetődik föl a kérdés: vajon a hermeneutikai, recepcióesztétikai megközelítés, a posztmodern transztextualitás⁴¹ vagy a posztkoloniális kulturális kritika nem teremt-e adekvátabb értelmezési teret mindazon vonatkozások tárgyalására, amelyek egykor a komparatisztika tárgykörébe tartoztak, és amelyet bevonni törekszünk a közép-európai katolikus irodalomról folyó tudományos diskurzusba.

Ezzel kapcsolatban le kell szögeznünk, hogy térségünk komparatisztikája a kezdetektől fogva azt a természetéből fakadó célkitűzést követte, hogy szélesítse a nemzeti irodalomtudományoknak a 19. század folyamán meglehetősen beszűkült horizontját.⁴² Többnyire e törekvés jellemezte ezen irodalomtudományi ág művelőit a totalitárius politikai rendszerek évtizedeiben is, még ha a cseh és a szlovák komparatisztikára időnként rávetült is a politikai-ideológiai determináció

38 „A hatvanas évek nagy komparatisztikai hullámából – kis túlzással – már csak az institutionális szféra őrzi az egykori alapkérdések emlékét, ahogyan például az »Általános és összehasonlító irodalomtudomány« megnevezés tartja fenn – összebékítve a littérature générale, illetve a littérature comparée közötti emlékezetes Van Tieghem-féle megkülönböztetést.” Kulcsár-Szabó Ernő: *Komparatív vagy integratív? (A modernség irodalomtörténeti értelmezhetőségéről)*. In: Fried István (szerk.): *Utak a komparatisztikában*. JATE BTK Össz. Irod tud. Tanszék, Szeged, 1997, 7–15. o.; 7. o.

39 Fried István: *Utak a komparatisztikában. Bevezető helyett*. In: Fried István (szerk.): *Utak a komparatisztikában*. JATE BTK Össz. Irod tud. Tanszék, Szeged, 1997, 1–6. o.; 1. o.

40 Armando Gnisci: *Az összehasonlító irodalomtudomány mint a dekolonizálás tudománya*. In: Fried (szerk.), *i. m.*, 17–24. o.; 18. o.

41 Gondoljunk pl. Genette transztextualitás-fogalmára, amelynek az inter-, a para-, a meta- a hiper- és a paratextualitás is része. Gérard Genette: *Transztextualitás*. *Helikon* 42(1996)/1–2, 82–90. o.

42 „A modern komparatisztikának semmiféle izoláció nem lehet célja: egy-egy irodalmi jelentéset csak nagyobb, átfogó jelenségrendszerben vizsgálhat és magyarázhat meg.” Sziklay László: *A szlovák-magyar összehasonlító irodalomkutatás módszertanáról*. In: [Szerk. nélkül] *Ami összehasonlítható és ami nem. Összehasonlító irodalomtudományi tanácskozás cseh, szlovák és magyar kutatók részvételével*. Veszprém 1987. jún. 23–25. Új Aurora Kiskönyvtár, [kiadás helye nélkül], 1989, 44–51. o.; 44. o.

gyanújának árnyéka. Magyarországon az összehasonlító irodalomtudomány további hozadéka volt, hogy a nyelvi elszigeteltség traumáját is orvosolni igyekezett. Az areális irodalomszemlélet a 20. század hatvanas éveitől lassan kultúrpolitikai szempontból is elfogadhatónak bizonyult, és számos vonatkozásban produktív terepévé vált a közép-európai kutatásoknak. A közép-európai nemzetek irodalmának és kultúrájának rendszerszerű szemlélete számos vonatkozásban mutat hasonlóságokat a posztkoloniális diskurzus kis nyelvekkel és kultúrákkal kapcsolatos nézeteivel, valamint a kulturális ökümené jegyében a kulturális asszimetria megszüntetésére tett kísérletével.⁴³ A közép-európai összehasonlító irodalomtudomány további eredményének számított ezen kívül, hogy – a terminológia óvatos módosításával – fokozatosan átformálta a kelet-európai kulturális teret (amely terminusból kivethető a szovjet elem dominanciája) közép-kelet-európai, majd közép-európai térré. Cseh és szlovák vonatkozásban a komparatiztika, főleg a hatvanas évek politikailag oldottabb légkörében, nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a nyelvészeti szlavisztika szorításából kiszabaduljon, és a kényszerű orosz-centrikusság vagy jugoszlavizmus helyét átvegye az areális szemléletmód a kultúra történetében, és fokozatosan visszahelyezze azt az őt megillető természetes helyére.

Az összehasonlító irodalomtudomány a maga történetiségében persze mindközben abszorbeálta magába a formalizmus, az újkritika, a mítoszkritika, a dekonstrukció stb. elemeit is,⁴⁴ valamint a térségünkben komoly történeti és elméleti eredményeket hozott, és iskolákat teremtett.⁴⁵ Az összehasonlító irodalomtudomány legeredményesebb közép-európai munkái tehát óriási meggyőző erővel rendelkeznek arra vonatkozólag, hogyan vetülnek egymásba, miként egészítik ki egymás szerkezeti hiányosságait más-más nyelvekhez köthető kulturális alakzatok, miként töltenek ki kulturális hiátusokat más kultúrákból átemelt és meghonosított elemek.

43 Enrique Dussel: *Transmodernity and Interculturality: An Interpretation from the Perspective of Philosophy of Liberation*. <http://enriquedussel.com/txt/Transmodernity%20and%20Interculturality.pdf> (Letöltés ideje: 2016. 05. 25.) 13. o.

44 Vö. Fried István: Utak a komparatiztikában. Bevezető helyett. In: Fried (szerk.), i. m.

45 E vonatkozásban lásd pl. a szlovák Dionýz Ďurišin munkáit: *Dejiny slovenskej literárnej komparatistiky. Príspevok k vývinu slovenskej literárnej vedy*. Veda, Bratislava, 1979; *Osobitné mcdziliterárne spoločenstvo 6. Pojmy a princípy*. Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava, 1993. Bojtár Endre a közép-európai romantikát és avantgárdot bemutató köteteivel járult hozzá a magyar irodalomtörténetírás horizontjának tágításához. Bojtár Endre: *A kelet-európai avantgárd irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. Bojtár Endre: „Az ember feljő”. *A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*. Magvető, Budapest, 1986. Armando Gnisci: Az összehasonlító irodalomtudomány mint a dekolonizálás tudománya. In: Fried (szerk.), i. m., 17–24. o.; 1. o.

Az 1880-as évek közepén kezdődött az összehasonlító irodalomtudomány kultúratörténeti módszertani korrekciója, amelyet kulturális transzfernek nevezünk.⁴⁶ E korrekció jegyében olyan kulcsfontosságú elemekre helyeződött át a hangsúly, mint a nemzeti kulturális tér, a vernakularitás, az átfedések, az azonosság és különbözőség dinamikája stb., amelynek következményeként jóval árnyaltabb megközelítésmódok alakultak ki az irodalomtudománynak ezen a területén is. Az eredetileg francia-német viszonylatokat kutató összehasonlító irodalomtudományi irányzat⁴⁷ mára jól kamatoztathatónak bizonyult nemcsak nyugat-európai, német-amerikai, hanem közép-európai vonatkozásaiban is.⁴⁸

A cseh, szlovák, magyar katolikus kulturális transzfer jellegzetességeinek fölvezetése, valamint kisebb mértékben ugyan, de az ily módon létrejött közép- és nyugat-európai katolikus kulturális alakzatok összevetése reményeim szerint azzal a hozadékkal járhat, hogy az egyes nemzeti kultúrák és azok katolikus kulturális alakzatainak szerkezete világosabbá válik. Mindezen összehasonlítási szándék és kísérlet persze nem pótolja a nemzeti irodalmakban e tárgyban folyó kutatásokat, ám reményeim szerint az analogikus módszer segítségével megvilágíthatóak a nemzeti katolikus irodalmak sötétbe vesztett vagy kellőképpen még meg nem világított területei, pótolhatóak jelenlegi szerkezetük hiányzó elemei, és ezáltal hozzájárulhatnak az éppen folyó vagy tervezett kutatások helyes irányának meghatározásához. Nem utolsó sorban pedig az összehasonlító irodalomtudomány és kulturális transzfer nagy szerepet játszhat a külön problémákként tételeződő egyes nemzeti katolikus irodalmak körüli vita felújításában, vagy sarkosabban fogalmazva a katolikus irodalmak 21. századi perújrafelvételének megindításában.

46 Vö. Michel Espagne: A francia-német kulturális transzferek. *AETAS* 19(2004)/3–4, 254–282. o.

47 Michel Espagne – Werner Greiling (szerk.): *Frankreichfreunde. Mittler des französisch-deutschen Kulturtransfers (1750–1850)*. Universitätsverlag, Leipzig, 1996.

48 Vö. a német és szláv kulturális teret összevető kiadvánnyal: Gertraud marienelli-König – Philipp Hoffeneder (szerk.): „Neue Bienen fremder Literaturen”. *Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)*. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2016.

4. A katolikus kultúrával és irodalommal kapcsolatos kutatás jelenlegi helyzete

A rövid 20. század története, amely az első világháború kitörésétől a közép-európai kommunista rezsimek 1989/90-ben bekövetkezett bukásáig tart, szinte permanens háborúival,⁴⁹ forradalmaival és totalitárius politikai berendezkedésével korlátozta, lehetetlenné tette vagy kifejezetten tiltotta és büntette a katolikus irodalom művelését. E tény már önmagában is nagy feladat elé állította a katolikus kultúrával és irodalommal kapcsolatos gondolkodást, és a negatívumok halmozott hátrányként összegződtek a múlt század második felére. A recepció szűkössége és sporadikussága tovább növelte e folytonossági deficitet, amelynek következtében a többnyire a nemzeti irodalmi kánonok peremén létező közép-európai katolikus irodalmak olyannyira marginalizálódtak a 20. század második felének kommunista diktatúráiban, hogy kifejezetten szubkulturális jegyeket kezdtek mutatni.⁵⁰ A totalitárius nyelv és gondolkodás a maga hegemoniára való törekvésében azonban még ebben a formában sem ismerte el a sokféleség létjogosultságát.⁵¹ A represszió természetesen

49 Ahogyan arra Jan Patočka világít rá *Eretnek esszéinek* 6. darabjában, amely A 20. század háborúi – a 20. század mint háború címet viseli (in: Jan Patočka: *Mi a cseh?* Kalligram, Pozsony, 1996, 349–365. o.).

50 A szubkultúra fogalmát a tág taylori értelemben használom: Taylor R. L.: *Szubkultúrák és ellenkultúrák*. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok a szubkultúrákról*. Magyar Néprajzi és Antropológiai Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2007, 295–320. o. A katolikus szubkultúra a vallási és a társadalmi osztályok, rétegek jellegzetességeit mutatja. Keszeg Vilmos: *Csoportok és kultúrák*. In: Jakab – Keszeg (szerk.), i. m., 7–17. o.

51 „(...) v tomto násilném sjednocení pravdy třeba vidět prazdroj totalitního myšlení. »Totalita«, o kterou zde běží, toť právě ona falešná, předčasná jednota, plod nedočkavosti a »zběsilosti« lidského ducha.» Petr Fidelius: O totalitním myšlení. *Rozmluvy* 1(1983)/1, 133–138. o. Magyarul: „(...) az igazságnak ebben az erőszakos egységesítésében kell látnunk a totalitárius gondolkodás ősforrását. A »totalitás«, amelyről itt szó van, éppen az a hamis, idő előtt létrehozott egység, az emberi lélek türelmetlenségének és »tébolyultságának« gyümölcse.» Petr Fidelius: A totalitárius gondolkodásról. 2000, 14(2002)/9, 5–10. o. <http://ketezer.hu/2002/09/petr-fidelius-a-totalitarius-gondolkodasrol/>. (Letöltés ideje: 2016. 05. 31.) A letöltésben a 3. oldalon. Balogh Magdolna

nemcsak a katolikus irodalomra irányult, hiszen hasonló cipőben járt a polgári vagy a pop-kultúra számos megnyilvánulási formája is – a sokféleség mint olyan szorult a szubkultúra és az ellenkultúra szférájába. Ebben a helyzetben következett be a kommunista totalitárius rezsim bukása 1989/90-ben, amely után kezdetét vehette a katolikus irodalomról való szabad gondolkodás. A szabad gondolkodás e vonatkozásban annyit jelentett, hogy a katolikus irodalomra külső politikai kényszer nélkül lehetett reflektálni, és bizonyos idő elteltével felszámolódtak azok a begyakorolt kulturális elvárásrendszerek is, amelyek kényszerítő erejükkel továbbra is behatárolták a katolikus irodalommal kapcsolatos reflexiót.

A katolikus irodalom e specifikus helyzetből fakadó sajátosságai meglehetősen nagy feladat elé állították és állítják a kutatót. A kommunista rezsim idején a közép-európai országokban ugyanis a katolikus irodalommal kapcsolatos recepció is vagy a kommunista *újbeszélhez* képest választotta meg saját nyelvezetét és pozícióját,⁵² vagy ugyanolyan mimikrire kényszerült, mint a kulturális közbeszéd általában és egészében. Ez utóbbi az üzenetek sorok közötti megfogalmazását és olvasását jelentette,⁵³ azaz olyan kódolási és dekódolási technikák jellemzik e korszak irodalmi recepcióját (és ezen belül a katolikusét) is, amelynek leírása és megfejtése meghaladja e könyv kereteit.⁵⁴ Ezért jelen áttekintésünkben nem fogunk törekedni a katolikus irodalom 20. századi recepciójának teljes ismertetésére, csupán az 1989 utáni negyedszázadnak a legjelentősebb eredményeit kíséreljük meg összefoglalni, amelyre ez a fajta, kommunizmus ideje alatti kódolt beszéd vagy mimikri már nem feltétlenül volt jellemző. Az alábbiakban tehát a katolikus irodalomnak az 1989 utáni időszak egyre szabadabb szellemi légkörében megvalósuló befogadási és értékelési folyamat legfontosabb területeire irányítjuk figyelmünket, igyekszünk rávilágítani a recepció legjellemzőbb módszereire, eredményeire és mindazon irodalomtudósokra és munkáikra, akik és amelyek ebben a folyamatban kulcsfontosságú szerepet játszottak.

fordítása. Petr Fidelius Karel Pálek álneve volt az emigráns és szamizdat-kiadványokban: Vö. Petr Fidelius: K Jirousově koncepci undergroundu. *Souvislosti* 4(1993)/1, 33–46. o. Lásd a szerkesztői megjegyzésben: <http://souvislosti.cz/archiv/fidelius1-93.htm> (Letöltés ideje: 2016. 06. 09.)

52 Balogh Magdolna: A nyelv elrablása. Nyelv és totalitarizmus. *Literatura* 29(2003)/2, 199–213. o.

53 Cseh vonatkozásait lásd Petr Fidelius: *Řeč komunistické moci*. Triáda, Praha, 1998. Továbbá: Karel Kouba – Vít Schmarc – Petr Šámal (szerk.): Vladimír Macura: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Academia, Praha, 2008.

54 A kommunista időszak szerkesztői és kiadói gyakorlatára Szörényi László a „delfinológia” kifejezést honosította meg. Vö. Szörényi László: *Delfinárium. Filológiai groteszkek*. Helikon, Budapest, 2010.

4.1. A katolikus irodalmi korpusz összegyűjtése és megismertetése 1989 után

Bármiféle irodalom kanonizálását megelőzi az adott irodalmi korpusz összegyűjtése és megismertetése a laikus és a szakmai közönséggel. Ez a feltáró és megismertető munka a katolikus irodalommal kapcsolatban Magyarországon a folyamatosan puhuló diktatúrában már a kommunista rezsim bukása előtt lehetővé vált: a létező katolikus sajtó és könyvkiadás keretében, korlátozott keretek között ugyan, de olvasható volt a katolikus irodalom jelentős része. A rendszerváltozás e folyamathoz azzal járult hozzá, hogy a katolikus irodalmi korpusz kiegészülhetett még az addig tiltottnak minősülő hazai és külföldi szerzők műveinek kiadásával is. A kommunista Csehszlovákia nyilvános kommunikációs csatornáin ugyanakkor a katolikus irodalommal kapcsolatos információk – leszámítva az 1968-hoz kapcsolható enyhülési időszakot – csupán 1990-től fogva váltak hozzáférhetővé a szélesebb olvasóközönség számára. Ekkor szabadult ki szubkulturális elszigeteltségéből a katolikus irodalom, amely a rendszerváltozásnak köszönhetően rövid időre a szélesebb társadalmi érdeklődés középpontjába került. A katolikus kulturális korpusz összegyűjtésének és prezentációjának lendülete néhány évig kitartott, amelynek köszönhetően fontos művészek és filozófusok kerültek az olvasói érdeklődés, és ezáltal a nemzeti kánon középpontjába (Jan Zahradníček, Rudolf Dilong, Ladislav Hanus). A kezdeti lendülettel ugyanakkor korántsem járt mindig együtt tervszerű kiadói és tudományos tevékenység. A katolikus kulturális korpusz összegyűjtésének és prezentációjának módja esetlegesnek bizonyult, mert sem megfelelő emberi, sem elegendő anyagi erőforrás nem állt rendelkezésre a politikai és piaci transzformáció görcseiben vergődő közép-európai társadalmaknak. Ilyen körülmények között személyes tudói meggyőződés, elhivatottság volt szükséges a kilencvenes években ahhoz, hogy valaki e témában forrásműveket publikáljon, interpretálja a katolikus irodalom jelenségeit és alkotóit. E kezdeti évtizedre leginkább a fölfedezés és a lelkes megismertetés egyfajta naivitása volt jellemző, amely mögött nem titkolt rehabilitációs és integrációs szándék is rejlett: irodalomtörténészek, kiadók, szerkesztők kísérelték meg megismertetni a katolikus irodalmi anyagot a szélesebb olvasóközönséggel, és ezzel párhuzamosan elismertetni annak jelentőségét a szakmai közönséggel is. A kísérlet változó társadalmi és gazdasági körülmények között, változó sikerrel zajlott. Az évtized folyamán természetesen csökkent a katolikus irodalom és kultúra kezdeti vonzereje, amelyre kommunista ellenkultúráként számíthatott. A politikai szabadság olyan kulturális versenyhelyzetet teremtett Magyarországon és Szlovákiában, amelyben a rendszerváltozás pillanatáig szövetséges katolikus és polgári ellenkultúra

szembetalálta magát a másikkal, s ily módon újrateremtődött a 19. század végéről és a 20. század első feléből ismert katolikus-liberális, konzervatív-modern ellentét.

A magyar társadalmi és kulturális élet átpolitizáltsága vajmi kevés esélyt nyújtott a katolikus irodalommal kapcsolatos objektív tudományos kutatás megalapozására 1989 után. A katolikus kulturális műhelyek azon része, amely a minőségi kultúra megőrzésére törekedett, a 90-es években politikai székértáborok közötti keskeny mezsgyén találta magát, amely a hagyományos konzervativizmus-modernizmus ellentétpár mentén szakította szét a katolikus értelmiséget, illetve helyezte el olyan kényszerű politikai mágnesmezőben, amelyben az iránytű vagy a politikai jobboldal, vagy a politikai baloldal irányába mutatott. E politikai determináltság abból a szempontból is rendkívül károsnak bizonyult, hogy kiszolgáltatottá tette a katolikus kultúra művelőit mind politikai, mind pedig anyagi értelemben. Az ezredvégen ezért a katolikus szellemi műhelyek egyik sikeres stratégiájának az bizonyult, ha komoly hagyománnyal és szellemi potenciállal rendelkező szerzetesrendek védernyője alá húzódtak: például a Vigilia saját hagyományának megfelelően a piarista, az újrainduló Pannonhalmi Szemle pedig a bencés rendtartomány patronátusát választotta.

A cseh társadalmi-politikai elit ezzel szemben inkább az állam és egyház lehetőség szerinti teljes szétválasztását tűzte ki céljául, és ezzel egyfajta pozitív semlegesség vált olyan uralkodó szellemi közeggé, amelyben pozicionálhatta magát a katolikus kultúra összegyűjtésével és megismertetésével foglalkozó értelmiség, tudósi közösség. E pozitív semlegesség egyik kétségtől elvonó előnye, hogy a politikai csatározásoktól biztonságos távolságba került katolikus kultúra sok mindent átmenthetett az új korszakba abból az erkölcsi és szellemi tőkéjéből, amelyre mint a kommunizmussal egyértelműen szembehelyezkedő egyik legjelentősebb ellenkultúra tett szert. Ennek következtében a cseh szellemi élet folyamatosan foglalkozik a katolikus kultúra és irodalom feldolgozásával és beillesztésével a nemzeti kulturális kánonba. A katolikus irodalom nagyjai jóhírű kiadók sorozataiban jelennek meg: Jan Zahradníček a Český spisovatelnál, Bohuslav Reynek a Torstnál, Bedřich Fučík a Melantrichnál. A kánonképző sorozatok, így például a Cseh Könyvtár (Česká knižnice) is besorolják a katolikus írók alkotásait. Jellemző megnyilvánulási formája e pozitív semlegesség jegyében fogant kulturális eseményeknek például a katolikus modernizmust bemutató brünni kiállítás és a hozzá kapcsolódó igen komoly szakmai igényességgel kiadott kiállítási katalógus,⁵⁵ vagy az a tendencia, mi szerint a katolikus irodalom és képzőművészet egyik legjelentősebb alkotójának, Bohuslav Reyneknek a művei olyannyira divatosak, hogy reprezentatív

55 Aleš Filip – Roman Musil (szerk.): *Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život*. Argo – Moravská galerie, Praha – Brno, 2000.

kiállításokon mutatják be őket,⁵⁶ nem is beszélve a katolikus írók és költők műveinek gyűjteményes, többségében igényes kiadásáról, valamint a velük foglalkozó bibliográfiákról.⁵⁷

A szlovák szellemi élet vérkeringésébe az 1990-es évek folyamán újra belekerült a katolikus irodalom: ez az újonnan összegyűjtött irodalmi anyag (a megjelent gyűjteményes kiadások, a megindult reinterpretációs folyamatnak köszönhetően néhány hosszabb lélegzetű monografikus tanulmány) méltó helyet kapott a nemzeti irodalmi kánonban. A katolikus irodalom tárgya lett mind a tudományos diskurzusnak, mind a szélesebb értelemben vett kulturális tudatnak, emblematikus alkotói helyet kaptak az új középiskolai tankönyvekben is.⁵⁸ A szlovák anyaggyűjtés és megismertetés ugyanakkor szinte kizárólag a katolikus modernizmusra koncentrált, ezen belül is főleg a pap-költők lírai termésére, és meg sem kísérelte például Jozef Čiger Hronský vagy Milo Urban munkáinak betagolását a katolikus irodalomba. Emögött annak a 19. századi kánonképzési gyakorlatnak a folytatását sejtjük, amely a tollforgató katolikus papokat és evangélikus lelkészeket (Ján Hollý, Andrej Sládkovič, Ján Kollár, Jozef Miloslav Hurban) hagyományosan elsősorban a nemzeti kultúra paradigmarendszerében helyezte el.

A katolikus kultúra és irodalom újrapozicionálása a rendszerváltozás utáni első években kéz a kézben haladt a kommunista rezsimekből a nyugati demokráciákba menekült polgári alkotók irodalmi és kulturális tevékenységének megismertetésével. Különösen a II. világháború végén a szovjet hadsereg elől menekülő, az 1947/48-as kommunista hatalomátvételnél, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, valamint az 1968-as cseh és szlovák emigrációnak voltak olyan jeles képviselői, akiknek művészete kelendő árucikknek bizonyult a politikai szabadság első évtizedében. Elég, ha csak a közép-európai irodalmak néhány emblematikus alakjára gondolunk, mint például Márai Sándorra, Josef Škvoreckýra, akik termékenyek maradtak az emigrációs évtizedekben is. A legnagyobb átfedés a katolikus irodalom művelői és az emigráns irodalom képviselői között a szlovák irodalom esetében mutatkozik, hiszen a katolikus irodalom képviselőinek jelentős része menekült el az országból

56 Vö. Michal Bauer: *Setmění kolem Bohuslava Reynka*. <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/464> (Letöltés ideje: 2017. 10. 18.) A legutóbbi kiállítást a Nemzeti Galéria rendezte a Valdštejnská jízdnárna kiállítóteremben Prágában 2014. 04. 16. – 2014. 09. 20. között.

57 Vö. pl. a Jaroslav Durychról szóló életrajzt, munkásságot és szakirodalmat tartalmazó kötet: Durych, Václav – Věra Vladyková: *Jaroslav Durych: život, ohlasy, soupis díla a literatury o něm*. Atlantis, Brno, 2000.

58 A. Polakovičová – M. Čaltíková – L. Štarková – A. Mezeiová: *Literatúra pre stredné školy III*. Orbis pictus Istropolitana, Bratislava, 2014. Lásd R. Dilong, P. G. Hlbina és Janko Silan portréját a *Katolícka moderna c. fejezetben* (137–141. o.).

a második világháború végén, és ettől a pillanattól fogva kétszeresen kisebbségi (katolikus és emigráns) sors lett a részük. Rudolf Dilong és költőtársainak egy jelentős része, Jozef Ciger Hronský és Milo Urban is az emigrációt választották (igaz, hogy Urban rövidesen visszatért Csehszlovákiába, ahol a népbíróság ítélkezett fölötte, majd pedig teljesen háttérbe szorult). Az emigráns közösség jelentős szellemi központokat és intézményrendszert hozott létre, amely segítette őket egyrészt egzisztenciájuk, másrészt publikációs fórumaik megteremtésében (A szlovák, cseh és magyar katolikus emigráció egyik központja Róma volt, ahol többek között a Vatikáni Rádió, az 1961-ben alapított Szent Cirill és Metód Szlovák Intézet (Slovenský ústav sv. Cyrila a Metóda v Ríme)⁵⁹, a cseh Római Keresztény Akadémia (Křesťanská akademie v Římě)⁶⁰ biztosított lehetőségeket, majd fokozatosan áttevődött a hangsúly az egyéb nyugat-európai, dél- és észak-amerikai kulturális központokba.)

A kommunizmussal szembeni katolikus és emigráns ellenkultúra sokszor egymást támogató és a marginális helyzetükből fakadóan rokon volta nem minden esetben jelentette a korábbi rivalizálás újraéledését – bizonyos esetekben az 1989 utáni recepciós folyamatban is megmaradt közöttük a tisztelet és a kapcsolat. Ennek ékes magyar példájával szolgált ilyen irányú tevékenységével többek között Rónay László, aki nemcsak az egyik első, Márai Sándorról szóló magyar monográfia szerzője,⁶¹ hanem egyúttal a katolikus irodalom egyik elhivatott összegyűjtője és megismertetője.⁶² Ő volt a *Harcok az új „világnézet”* (sic!) körül című gyűjteményes kötet szerkesztője is, amely az 1890 és 1920 közötti legfontosabb írásokat gyűjtötte egybe a katolikus irodalomszemlélettel kapcsolatban.⁶³ Tanulmányai és monográfiái már az 1970-es évektől megjelentek a katolikus irodalom kulcsfontosságú alakjairól, Thurzó Gáborról, Rónay Györgyről és a köré szerveződő művészi asztaltársaság tagjairól, Nemes Nagy Ágnesről, Pilinszky Jánosról, a századelő katolikus pap-költőiről, Mécs Lászlóról és Sík Sándorról, amelyek elévülhetetlen érdemeket biztosítanak számára e 20. századi kulturális fehér folt magyarországi föltérképezésében.⁶⁴

59 Emilia Hrabovec a kol. (szerk.): *Slovenský ústav svätých Cyrila a Metóda v Ríme (1963–2013)*. Vydavateľstvo UK, Bratislava, 2015.

60 Működéséről vö. Karel Vrána: *Experiment křesťanství*. Zvon, Praha, 1995.

61 Rónay László: *Márai Sándor*. Magvető, Budapest, 1995.

62 Rónay László: *Isten nem halt meg. A huszadik századi magyar spirituális líra*. Szent István Társulat, Budapest, 2002.

63 Rónay László (szerk.): *Harcok az új „világnézet” körül. Katolikus irodalomszemlélet 1890–1920*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007.

64 Rónay László: *Thurzó Gábor*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. Rónay László: *Sík Sándor*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000. Rónay László: *Mécs László*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.

Hasonlóan úttörőnek számított a szlovák irodalomtörténet-írásban a *Biele miesta v slovenskej literatúre* (Fehér foltok a szlovák irodalomban) című kötet, amely megtette az első lépéseket a kommunista rezsim kulturális kánonjának a korrigálására.⁶⁵ A kötet egyik szerkesztője, Mária Bátorová később önálló tanulmányaiban⁶⁶ és köteteiben is arra törekedett, hogy a címben jelzett fehér területeket, többek között a szlovák állam létezésének idején alkalmazott kulturális paradigmák között létező katolikus irodalommal kapcsolatos adatokat összegyűjtse és elvégezze a vele kapcsolatos figyelemfelkeltő munkát.⁶⁷ Petra Zemanová pedig egyike volt azoknak a fiatal szlovák irodalomtörténészeknek, aki először kísérelte meg visszatagolni a szlovák katolikus irodalmat a nemzeti irodalmi kánonba.⁶⁸ Milan Hamada a *Poézia slovenskej katolíckej moderny* című rendkívül terjedelmes antológia szerkesztőjeként járult hozzá ahhoz, hogy a katolikus költészet elnyerje az őt megillető helyét a szlovák irodalmi kánonban.⁶⁹ Hamada a kötet összeállításakor szintén azt a közkeletű gondolatot követte, mely szerint a szlovák katolikus irodalom csúcspontját a múlt század 30-as, 40-es évekre eső modernista korszak jelenti, amelyet szükségszerű szárnypróbálgatás előz meg, majd 1945-48 közötti hatyúdal zár le. A kötet kánonképző jellegét erősíti, hogy az emblematisz alkotók fontos lírai alkotásain kívül a szerkesztő számos elméleti jellegű írást, esszét is újraközölt a katolikus modernizmus alkotóinak és teoretikusainak tollából.⁷⁰

A szlovák irodalomtörténet ezidáig legteljesebb összefoglaló munkája Július Pašteka nevéhez fűződik, aki *A katolikus modernizmus arca és munkái* c. monográfiájában⁷¹ a modern szlovák katolikus líra történeti áttekintésével szolgál. A kötet a 20-as évektől a 40-es évek végéig követi nyomon a katolikus lírikusok életpályáját, megrajzolja a fontosabb katolikus sajtóorgánumok történetét, foglalkozik a katolikus irodalom fogadtatásának történetével, és fontos kiindulási pontokat jelöl meg a reinterpretáció számára is. Ezen kívül a kötet általános bevezető tanulmánya

65 Jozef Hvišč – Viliam Marčok – Mária Bátorová – Valadimír Petrík: *Biele miesta v slovenskej literatúre*. SPN, Bratislava, 1991.

66 Mária Bátorová: Moderná katolícka spirituálna tvorba. *Verbum* 4(1993)/2, 71–77. o.

67 Mária Bátorová: *Roky úzkosti a vzopätia*. Causa editio, Bratislava, 1992.

68 Petra Zemanová: Formovanie slovenskej katolíckej moderny ako kultúrny a literárny problém. *Slovenská literatúra* 39(1992)/3, 229–240. o.

69 Milan Hamada (szerk.): *Poézia slovenskej katolíckej moderny*. Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 2008.

70 Jan E. Bor: Najmladšie básnické pokolenie. In: Hamada (szerk.), *i. m.*, 22–23. o. Pavol G. Hlbina: Bretonov surrealizmus a kresťanstvo. In: Hamada (szerk.), *i. m.*, 96–97. o. Mikuláš Šprinc: Nad časom a nad priestorom. In: Hamada (szerk.), *i. m.*, 259–262. o.

71 Július Pašteka: *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Lúč, Bratislava, 2002.

fontos referenciális pontot nyújt a további kutatás számára. A kötet további érdeme, hogy megrajzolja az egyes szerzők portréit, tartalmazza kötetek jellemzőit, valamint beszélgetéseket közöl a szerzőkkel olyan kérdésekről, amelyek a katolikus modernizmus számára kulcsfontosságúaknak bizonyultak. A monográfia ugyanakkor nem tér ki a hasonló irányultságú prózai és drámai termésre, és nem tárgyalja a katolikus modernizmust megelőző és az azt követő korszakokat sem.

A cseh katolikus kultúra és irodalom egyik alapvető, összefoglaló és inspiratív műve Zdeněk Rotrekl tollából még a kommunista rezsim idején, szamizdatos formában jelent meg *A cseh irodalom rejtett arca* címmel. A kötet, amely a későbbiekben számos bővített kiadásban is megjelent, életrajzi összefoglalókat, valamint alkotói portrékat közölt a rezsim által üldözött katolikus művészekről, irodalmi tevékenységükről és fontosabb műveikről.⁷² A földalatti cseh katolikus szellemi élet 1989 előtti atomizáltsága alapvető feltétele volt a túlélésnek – számos jeles képviselője közül számomra Květoslava Neradová⁷³ bizonyult leginkább elérhetőnek a 1980-as évek második felében, és a tőle megszerzett anyagnak köszönhető a szamizdatban megjelent cseh irodalom 1989 előtti és utáni magyar transzferének néhány darabja.⁷⁴ A cseh nemzeti irodalmi kánon módosulásához járult hozzá a Lubomír Machala által szerkesztett, többszerzős *Cseh és szlovák emigráns és szamizdat irodalom* címmel megjelent, elsősorban pedagógiai célokat szolgáló kötet,⁷⁵ amely azonban először közölt összefoglalást a címben szereplő sajtóorgánumokról és kiadókról is.⁷⁶ Martin C. Putna kivételes filológiai és teológiai képzettség birtokában fogott hozzá a cseh katolikus irodalom

72 Zdeněk Rotrekl: *Skrytá tvář české literatury nejen krásné*. Szamizdat, Brno, 1977. Uő: *Skrytá tvář české literatury nejenom krásné*. Edice Milana Jelínka, 1985. Rotrekl K poslednímu vydání *Skryté tváře* c. utószava szerint: „Amint azt már korábban jeleztem, az első kézirat 1977-ből származik; ebből merített mind a *Betiltott szerzők szótára*, amely a Petlice kiadványaként, mind 1982-es torontói megfelelője, amely bizonyos szócikkeinél hivatkozott, másoknál nem hivatkozott erre a forrásra.” („Tak jsem již naznačil dříve, první rukopis pocházel z roku 1977; bylo z něho čerpáno jak pro *Slovník zakázaných autorů* ve vydání Edice Petlice, tak v torontském ekvivalentu z roku 1982, v některých heslech s uvedením tohoto pramene, v jiných ne.”) Zdeněk Rotrekl: *Skrytá tvář české literatury*. Blok, Brno, 1993. 238–239. o.; 238. o.

73 Életrajzát lásd a *Paměť národa* (*Nemzeti Emlékezet*) honlapján: <http://www.pametnaroda.cz/story/neradova-roz-pa-nkova-kvetoslava-1933-1492> (Letöltés ideje: 2016. 06. 09.)

74 Pl. Jaroslav Durych *Fehér Márta* (*Bílá Marta*) című elbeszélése. *Vigilia* 55(1990)/6, 433–435. o. Kiss Szemán Róbert fordítása. Ferencz Győző (szerk.): *Hang szólít. Isten-kereső versek a huszadik század világirodalmából*. Vigilia Kiadó, Budapest, 1993.

75 Lubomír Machala (szerk.): *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu. (Informatorium pro učitele, studenty i laiky*. Hanácké noviny, Olomouc, 1991.

76 Vö. a Václav Burian – Lubomír Machala által írt *Nakladatelství*, edice, časopisy c. fejezettel. In: Machala (szerk.), *i. m.*, 9–18. o.

teljes történetének megírásához. Ezidáig megjelent két kötete a 19. századi kezdetektől a második világháború végéig tárgyalja a cseh katolikus irodalom történetét, amely enciklopédikus igénnyel tárja föl a katolikus kultúra belső törvényszerűségeit, sikeresen periodizálja a katolikus kultúra korszakait, megalapozottan definiálja a katolikus irodalom természetét, és meggyőzően világítja meg azt az európai szellemi közeget, amelyben a katolikus irodalom létezhetett.⁷⁷ A 70-es, 80-as évek katolikus szamizdat-kiadványinak feldolgozása többek között Marta Edith Holečková nevéhez fűződik,⁷⁸ és ígéretesnek látszódik a Michal Přibáň által vezetett kutatás is a Cseh Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében, amelynek köszönhetően várhatóan 2018-ban jelenik meg a *Cseh irodalmi szamizdat enciklopédiája 1948-1989* (*Encyklopedie českého literárního samizdatu 1948-1989*) című kiadvány.⁷⁹

4.2. A katolikus irodalmak (re)interpretációs kísérletei 1989 után

Amint azt jeleztük, a közép-európai katolikus irodalmak 20. századi interpretációjának bemutatása e könyv keretei között nem lehetséges. Amire ebben a fejezetben vállalkozhatunk, az a katolikus irodalmi korpusz (újra)közlésével, összegyűjtésével és a közönséggel való megismertetésével párhuzamosan zajló legfontosabb (re)interpretációs kísérletek ismertetése 1989 után, illetve annak megvilágítása, hogy e kísérletek milyen előzményekre épülhettek az azt megelőző kommunista diktatúra évtizedeiben. A katolikus irodalmak 1989 utáni reinterpetációs kísérletei többnyire a 20. század első felében megjelent katolikus kulturális korpuszra vonatkoztak, ám ezzel párhuzamosan elengedhetetlennek bizonyult a kommunizmus idején megjelent emigráns és szamizdat kiadású művek interpretációja is. A régebbi anyag reinterpetációja és az újabb irodalmi szövegek interpretációja ezért párhuzamosan zajlott a rendszerváltozás utáni évtizedekben. További párhuzamosságokhoz vezetett az a helyzet, hogy az 1989 utáni közép-európai országok tudományossága – nem először történetének folyamán – több évtizednyi, sőt időnként fél évszázadnyi kulturális, filozófiai, vallási megkésést⁸⁰ kísérelt meg

77 Martin C. Putna: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Torst, Praha, 1998. Martin C. Putna: *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945*. Torst, Praha, 2010.

78 Marta Edith Holečková: Společensví českého katolického samizdatu 70. a 80. let 20. století. In: Marták, Michal – Gazda, Imrich (szerk.): *Sloboda v neslobode. Príspevok disentu a médií k pádu totality. Zborník z medzinárodnej konferencie*. Verbum, Ružomberok, 2011, 23–32. o.

79 http://www.totalita.cz/ost/letak_001.pdf (Letöltés ideje: 2016.06.09.)

80 A megkésétség jellegzetes közép-európai jelenség, amely a centrum és periféria viszonyából következik. A jelenséghez vö. Sziklay László: Einige methodologische Fragen der vergleichenden

behozni egy évtized leforgása alatt. Ennek következményeként a 20. század második felének kontinentális filozófiai iskolái,⁸¹ illetve irodalomtudományi irányzatai szinte egyszerre követeltek maguknak helyet a későkádárista időszakban és a posztkommunista szellemi vákuum éveiben. Az évezred utolsó évtizedében tehát gyors ütemben követték egymást az egy-egy jelentősebb filozófus vagy irodalomtudós megjelenő műveihez kapcsolódó irányzatok, amelyek gyors hullámként söpörtek végig a közép-európai nemzetek szellemi életén: köztük a formalista, újkritikai, fenomenológiai, egzisztencialista, posztmodern, dekonstrukciós, posztkoloniális kulturális kritikai irányzatok (a sor még hosszan volna folytatható), amelyek – időnként erősítve, máskor kioltva egymás hatását – nagyban hozzájárultak a közép-európai nemzeti kultúrák térképének radikális átrajzolásához. Ez szellemi sokszínűséghez vezetett, amellyel párhuzamosan a társadalom pluralizációja is végbement megadva ezzel a katolikus irodalom újszerű interpretációjának illetve reinterpretációjának esélyét is.

Az 1989 utáni (re)interpretáció tárgyalása elképzelhetetlen annak hagyományba való beágyazottsága nélkül. Az 1956-os forradalom utáni évtizedben a magyar szellemi életben egyre jelentősebb szerep jutott azoknak a kortárs alkotóknak, akik nemcsak a katolikus ellenkultúrában, hanem az ún. túrt irodalom szürke zónájában is jelentős műveket hoztak létre: katolikus szempontból központi szerep jutott az ún. újholdas nemzedéknek, amelynek tagjai Rónay György asztaltársaságába tartoztak.⁸² Ezek a művészek egyrészt élénken reflektáltak egymás műveire, másrészt értelmezték a nem katolikus közegben keletkezett legfontosabb kortárs alkotók műveit is. A korszak egyik legnagyobb hatású katolikus alkotójának, Pilinszky Jánosnak mind a költői, mind a prózai művei szintén a hatvanas évektől váltak gyakori tárgyává az irodalmi interpretációknak.⁸³ A katolikus szellemi élet befogadói horizontját már az ötvenes évek végétől sikeresen tágító Vigiliának köszönhetően beszélhetünk egyfajta katolikus kulturális kontinuitásról a 20. század első és második fele között, amelyet csupán a második világháborús német megszállás és a Rákosi-korszak néhány

Literaturgeschichte (Die ungarisch-slavischen literarischen Beziehungen). *Studia Slavica* 9(1963)/1–4, 331–335. o. Fried István: Verspätung, Neuerung, Periodisierung in der ostmitteleuropäischen Romantik. *Studia Slavica* 32(1986)/1–4, 3–30. o.

81 Abban az értelemben, ahogy a következő szerzőpáros is használja: Olay Csaba – Ulmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*. L'Harmattan, Budapest, 2011.

82 Vö. Hernádi Mária: Rónay György és az Újhhold. *Vigilia* 78(2013)/10, 735–742. o.

83 A Pilinszky-életműhöz és a hozzá kapcsolódó interpretációkhoz vö. Hafner Zoltán (szerk.): *Pilinszky János összes versei*. Osiris, Budapest, 1998. Hafner Zoltán (szerk.): *Pilinszky János összegyűjtött művei I–IV*. Osiris, Budapest, 1999. Hafner Zoltán – Bende József: *Pilinszky János. Bibliográfia*. Osiris, Budapest, 2001.

éve függesztett föl. Sík Sándor és Rónay György kiváló esszéistákként gondoskodtak nemcsak a katolikus irodalmi interpretációnak a folytonosságáról, hanem a kulcsfontosságú irodalmi hagyománnyal folytatott párbeszéd fenntartásáról is.⁸⁴ A nyolcvanas évek későkádárista időszakában Rába György filológiaiilag is kiválóan megalapozott Babits-monográfiája ezen interpretációs gyakorlat emblematikus folytatásának tekinthető.⁸⁵ Rába György, aki magát is katolikus költőként és irodalomtörténészként helyezte el a magyar szellemi életben, e művével egyrészt a katolikus irodalmi hagyományban tartotta az egyik kulcsfontosságú modernista költőt, akit a korabeli marxista irodalomtudomány a modernizmus egyik legnagyobb képviselőjeként tartott számon, másrészt a tárgyhoz érzékenyen viszonyuló költőtárs empátiájával példával szolgált egy olyanfajta interpretációhoz, amelynek alapját a monográfia szerzőjének katolikus világnézete, perszonalista-egzisztencialista filozófiai műveltsége adta, amelyhez szövegközpontú versinterpretációs készség is társult. A hetvenes évektől fogva, a kommunista elnyomás enyhülésének egyik jeleként a Szent István Társulat mint egyedüli katolikus könyvkiadó is növelhette kiadványainak számát és azok példányszámát.⁸⁶ Az 1950-es, 1960-as évekhez képest, amikor is brossúrákon és iskolai hittankönyveken kívül semmi egyebet sem adhatott ki, korlátozott példányszámban megjelenhettek a katolikus világirodalom olyan fontos szerzői műveinek újrakiadásai, mint például Franz Werfel.⁸⁷ A kádárista korszakban is jelentős szellemi műhelynek bizonyult a Vigília és az Új ember szerkesztősége, amelyben fontos katolikus alkotók dolgoztak szerkesztőkként és újságírókként (Pilinszky János, Jelenits István, Rónay László, Lukács László, Kipke Tamás). A Vigiliának az 1990-es években létrehozott szerkesztőbizottsága pedig olyan tagok szellemi kapacitásával számolhatott, mint Balassa Péter, Szörényi László, Kenyeres Zoltán, akik nagyban hozzájárultak kritikai és irodalomtörténeti tevékenységükkel a katolikus irodalom (re)interpretációjához. Az emigráns létből a hazai életbe fokozatosan integrálódó szerzetesek, laikusok szintén jelentős módon járultak hozzá a feladathoz: Szabó Ferenc jezsuita szerzetes és költő számos fontos teológiai műve mellett kisebb-nagyobb tanulmányt szentelt az

84 Vö. pl. Rónay György *Petőfi és Ady között Budapest* (Magvető, Budapest, 1958) című, valamint a Nyugat nemzedékét bemutató művével: Rónay György: *A nagy nemzedék*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1971.

85 Rába György: *Babits Mihály költészete. 1903-1920*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1981.

86 Vö. Mészáros István: *A Szent István Társulat százötven éve, 1848-1998*. Szent István Társulat, Budapest, 1998. 259–323. o.

87 Franz Werfel: *Halljátok az Igét*. Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1942. A Szent István Kiadó újrakiadásában: Budapest, 1980. Franz Werfel: *A meg nem születettek csillaga*. Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1947. Újrakiadása: Szent István Társulat, Budapest, 1992.

emigráns katolikus kultúrának, valamint a magyar irodalom reinterpretációjának.⁸⁸ A Münchenben 1965-ben alapított, majd a rendszerváltozás után Magyarországra települt, jelenleg pedig online-formában megjelenő *Mérleg* című folyóirat elsősorban a II. vatikáni zsinati teológia népszerűsítésével járult hozzá a magyar katolicizmus modernizálási folyamatához. Alapító főszerkesztője Boór János volt, aki a 2000-es évek elejéig meghatározta a folyóirat jellegét, és Endreffy Zoltán filozófussal közösen közvetítette a modern nyugat-európai teológiát a magyar katolikus értelmiségnek. Bizonyos rovatai helyet biztosítottak a katolikus eszmetörténet és kultúra interpretációja számára is. Máté Zsuzsanna filozófiai-művészetelméleti szempontból tárgyalta több monográfiájában is a katolikus irodalom és esztétika kérdéseit.⁸⁹ A fiatalabb nemzedék képviselői közül Mártonffy Marcell, Schein Gábor és Varga Mátyás mellett, akik később a Pannonhalmi Szemle szellemi körét erősítették, legújabbán Szénási Zoltán irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa kísérli meg elhelyezni a katolikus irodalmat a magyar kulturális kánonban és befogadástörténetben. *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig* című tanulmánykötete egyik legértékesebb részét alkotják a katolikus irodalom természetéről szóló recepció-esztétikai fejtegetései, amelyekben hosszú idő után először kísérli meg a modern irodalomtudomány fogalomtárával és módszertanával megvilágítani a katolikus irodalom természetét.⁹⁰ Tanulmányaiban nagy teret szentel a katolikus modernségnek és avantgárdnak, köztük Mécs László és Sík Sándor lírájának, amely életpályákat a magyar modernizmus összefüggéseiben, elsősorban a Nyugat című folyóirat első nemzedékéhez való viszony keretében tárgyal. Befogadástörténeti megállapításainak érvényessége komoly irodalomelméleti és teológiai felkészültségén alapul. Ennélfogva Szénási kutatásának időbeli horizontja is jóval tágasabb: a katolikus irodalommal kapcsolatos reflexióit nem korlátozza csupán a neokatolicizmus/katolikus modernizmus két világháború közötti szakaszára, hanem kimondatlanul is egy folyamat részének tekinti, amelynek előzményei egészen a 19. század végéig nyúlnak vissza, és olyan kulcsfontosságú eszmetörténeti alakjai vannak, mint Prohászka Ottokár vagy Schütz Antal. Szénási az általa elemzett költészeti anyagból kiindulva folytatólagosnak tekinti a katolikus irodalmat a 20. század második felében is, hiszen olyan fontos képviselőinek munkásságát is (re)interpretálja, mint Mécs László, Sík Sándor vagy Tűz Tamás.

88 Szabó Ferenc: *„Csillag után” – Istenkeresés a modern irodalomban – Válogatott tanulmányok*. Távlatok, Budapest, 1995.

89 Máté Zsuzsanna: *Sík Sándor – a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005.

90 Szénási Zoltán: *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. Vö. a Közélet a katolikus irodalom problematikájához c. résszel (19–55. o.).

Az 1960-as, 1970-es, 1980-as években a közép-európai kommunista rezsimiek közötti törésvonalak nyújtottak lehetőséget a nem-marxista kulturális csere és interpretáció számára. A magyar kommunista kultúrpolitikához képest kevésbé szigorú jugoszláviai szellemi élet kereteiben működő kisebbségi magyar egyházi⁹¹ kiadványok jelentettek alternatívát a nem-marxista irányultságú irodalom és interpretáció számára. Fontosnak bizonyult a jugoszláviai magyar egyházi kiadók ifjúságot megcélzó kiadói tevékenysége (elég, ha csak az ún. „jugoszláv Képes Bibliára”⁹² vagy bibliai képregényekre gondolunk). Lőrincz Éva szerint

(...) a Verbászon, később Újvidéken kiadott *Hitélet* 1963-tól, a Szabadkán útjára indított *Agapé* 1976-tól töltötte be a katolikus sajtó szerepét. A két folyóirat mellett a szabadkai egyházmegye, az Agapé Kiadó (1982-től a zágrábi Kršćanska Sadašnjost kiadóval együttműködésben) és a Župni Ured könyvkiadó magyar nyelvű könyvei jelentették a modern vallásos áramlatoktól elzárt magyarországi katolikusok számára a kapcsolatot a kurrens vallási eszmékkel és eseményekkel.⁹³

A magyar irodalom szabadabb műveléséhez és interpretációjához az újvidéki magyar nyelvű *Híd* folyóirat és alkotói köre járult hozzá, nem utolsósorban azzal, hogy betiltott magyarországi szerzők (többek között Mándy Iván, Mészöly Miklós) műveinek is helyt adott, és közvetítette a nyugat-európai irodalomtudomány legfontosabb eredményeit (lásd elsősorban Thomka Beáta elméleti írásait).⁹⁴

A szlovák katolikus irodalom 1948 utáni interpretációja – az 1960-as évekbeli átmeneti politikai enyhülésen kívül – csak a külföldi szlovákság relációjában volt elképzelhető. E vonatkozásban elévülhetetlen a nyugat-európai emigráció érdeme, amelynek hatósugara azonban ritkán érte el a szélesebb anyaországi katolikus értelmiséget. A nyugati emigráció egyik esélyét a katolikus irodalmi folytonosság

91 A jugoszláv-vatikáni konkordátum aláírása után a Szabadkai Egyházmegyében létrejött a *Hitélet* című folyóirat, valamint Lostpeich Amat elkezdte megjelentetni *Testvéri Szolgálat Krisztusban* című lelkiségi folyóiratát, amelyhez *Agapé-füzetek* társultak. Ezeket újíttotta föl 1979-ben Harmath Károly, az Agapé Kiadó igazgatója. Vö. Bodnár Dániel: Katolikus kiadók (4) – az Agapé kiadó. *Magyar Kurír* 2005. augusztus 12. 10:11. <http://www.magyarurir.hu/hirek/katolikus-kiadok-4-az-agape-kiado> (Letöltés ideje: 2016. 06. 12.)

92 *Képes Biblia*. Bánáti Apostoli Kormányzóság, h. n., 1969. P. Dalos Patrik fordítása.

93 Lőrincz Éva: Jugoszláviai magyar nyelvű katolikus könyvkiadás. *EX Symposion* 2015, 92. o. http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=l-orincz-eva_3228 (Letöltés ideje: 2016. 06. 13.)

94 Vö. Kiss Gusztáv – Farkas Attila: *A Híd repertórium 1976-2001*. Forum, Újvidék, 2005.

megőrzésére a Külföldi Matica Slovenská (Zahraničná Matica slovenská) megalapítása jelentette 1959-ben Buenos Airesben,⁹⁵ azonban ennek szellemi vezére, Jozef Cíger Hronský, az alapítás után egy évvel meghalt. Az emigráns szlovák értelmiségiek szellemi központja a következő évtizedekben áttevődött Észak-Amerikába: František Fuga bencés szerzetes nevéhez fűződik a *Jó Könyv (Dobrá kniha)* sorozat kiadása Kanadában, valamint Mikuláš Šprinc, Jozef Cincík grafikus, Karol Strmeň, azaz a katolikus modernizmus jelentős személyiségeinek vezetésével megindult a *Most (Híd)* című folyóirat, amely a Külföldi Szlovák Írók és Művészek Egyesülete (Spolok slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí) hivatalos negyedéves folyóirata lett.⁹⁶ Mindezen kezdeményezések ellenére nemcsak az élő szlovák kultúrától való elszigetelődés, hanem a nyugat-európai fiatal szlovák nemzedékkel való összhang hiánya is növelte a katolikus irodalom interpretációjának folytonossági hiányait.⁹⁷

Csehszlovákia viszonylatában főként lengyel közvetítéssel jutottak el nyugat-európai katolikus kiadványok az országba,⁹⁸ és ezen kívül számottevőnek bizonyultak még a Német Demokratikus Köztársaságon keresztül az országba hozott és itt lefordított írások.⁹⁹ A csehszlovákiai nyilvános irodalmi és akadémiai csatornákon azonban csak a kommunista rezsim bukása után vált lehetővé a katolikus irodalom (re)interpretációja. A kilencvenes években így került sor Pavol Strauss műveinek és személyiségének rehabilitációjára, amelynek egyik legfontosabb kezdeményezője Tibor Žilka, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem akkori szlovákista professzora volt.¹⁰⁰ Tibor Žilka fontos szerepet játszott egy katolikus szellemi

95 Stanislav E. Jančárik: *Slovenská Argentína*. Matica slovenská, Martin, 1996. 70. o.

96 Dušan Tóth: *Matica slovenská a Svetový kongres Slovákov*. http://www.usvz.de/Matica_Slovenska_a_SKS_2013.pdf (Letöltés ideje: 2016. 02. 05.)

97 Vö. pl. Jozef M. Rydlo: *Rozhovor s redaktorom časopisu Most básnikom Mikulášom Šprincom*. Hlas z Ríma 28(1979), 8–9. o. http://knihy.dominikani.sk/hlavna_biblio?clanok_id=1744&-par=5 (Letöltés ideje: 2016. 02. 06.)

98 „Do Polska bylo možno odesílat knihy z Říma, (...) přímo z té edice Křesťanské akademie, což vlastně byla taková česká tiskárna a české vydavatelství českých křesťanských knih a literatury (...)” ÚSD [Ústav pro soudobé dějiny/Kortárs Történelmi Intézet], COH [Centrum orální historie/Orális Történelmi Központ], sbírka *Rozhovory/Beszélgetések Gyűjteménye*. Rozhovor s R. Smahelem vedla M. E. Holečkové 25. 7. 2007. A beszélgetést R. Smahella M. E. Holečková folytatta. Idézi: Marta Edith Holečková: *Cesty českého katolického samizdatu 80. let*. Vyšehrad, Praha, 2009. 140. o.

99 „Kromě Polska bylo možné nakupovat náboženskou literaturu také v NDR. (...) J. Kaplan (...) doporučené knihy si odsud vozil a doma je překládal.” Holečková, *i. m.*, 143. o.

100 Tibor Žilka – Pilecky Marcell: *Író a senki földjén. Pavol Strauss élete és munkássága*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 2002.

műhely létrehozásában is a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen, amelynek Közép-Európai Tanulmányok Karán komoly összehasonlító irodalomtudományi munka is folyik. E műhely ígéretes fiatal tudósai közé tartozik Ján Gallik, aki Jan Harantának, a szlovák katolikus modernizmus alakjának, a katolikus gyermekirodalomnak, és a szlovák katolikus irodalom közép-európai kontextusának is szentelt már monográfiát.¹⁰¹ A turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár irodalomtörténészei, elsősorban Augustín Maňovčík nagyban hozzájárult a szlovák emigráns irodalom hazai megismertetéséhez, többek között Jozef Cíger-Hronský emigrációs éveinek és ott született műveinek betagolásához a szlovák irodalmi korpuszba.¹⁰² Egyéni kutatások és konferencia-kötetek sora jellemzi a rózsahegy Katolikus Egyetem kutatóinak reinterpretációs tevékenységét. Edita Príhodoá Janko Silannal, a szlovák katolikus modernizmus egyik legigényesebb költőjével kapcsolatos kutatásai egyszerre viselik magukon az anyagfeltárás és az esztétikai-filozófiai interpretáció jegyeit. Príhodoá előbb Janko Silan lírai életművét rendezte sajtó alá,¹⁰³ jelenleg pedig a költői életút monografikus földolgozásán fáradozik.¹⁰⁴

A cseh katolikus irodalom interpretációja Martin C. Putna monográfiáinak bemutatása szerint folyamatos volt a 19. század végétől egészen az 1947-es kommunista hatalomátvételig. Ettől fogva abban tért el a szlovákétól, hogy képviselői nem választották a tömeges emigrációt, hanem többnyire az országban maradtak. A csehszlovákiai és magyarországi katolikus kultúra 1940-es és 1950-es évekbeli sajátosságai rokonságot mutatnak az egyházi intézményrendszer működésének ellehetetlenítésében, a kommunista ideológiai ellenőrzés teljeskörűségében, a katolikus irodalom képviselőinek üldözésében, koncepciók perekbe való fogásában és bebörtönzésében, amely alapjaiban rendítette meg a katolikus kulturális életet. Ugyanakkor a represzió kivételes nagyságára és kivitelezésének pontososságon alapuló könyörtelenségére világít rá Stanislav Balík és Jiří Hanuš monográfiájában, amikor Csehszlovákiát e viszonylatban Albániához hasonlítja.¹⁰⁵ A föld alá kényszerített katolikus kulturális

101 Ján Gallik: *Ján Haranta v literárnokritickom kontexte*. Magma, Čadca, 2011. Uő: *Spiritualita v slovenskej literatúre pre deti a mládež*. UKF, Nitra, 2014. Uő: *Slovenská katolícka moderna v stredoeurópskom priestore*. UKF, Nitra, 2015.

102 Augustín Maňovčík: *Jozef Cíger Hronský. Život a dielo*. Osveta, Martin, 2003.

103 Edita Príhodoá (szerk.): *Janko Silan. Básnické dielo*. Kalligram, Bratislava, 2014.

104 Köszönet Edita Príhodoának, aki bepillantást engedett alkotói műhelyébe és monográfiájának még nem végleges kéziratába.

105 „Co se týče Československa, zdá se, že zde (mimo Albánie) represivní politika komunistického režimu uplatňovala nejdůsledněji a nejvytrvaleji.” Stanislav Balík – Jiří Hanuš: *Katolícká cirkev v Československu 1945-1989*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2013. 2. kiadás. 8. o.

élet az 1960-as évek második felének enyhébb politikai időszakában ugyan ismét a nyilvánosság elé léphetett, ennek megfelelően újraéledt a katolikus kultúrával kapcsolatos interpretáció is, azonban az elnyomás az 1970-es évek visszarendeződésétől fogva egészen a kommunista rezsim bukásáig szinte semmit sem veszített erejéből. A Charta '77 utáni időszak abban mutat hasonlóságot a magyarországi helyzettel, hogy az ellenzék mindkét országban megteremtette a kommunizmussal szembeni ellenállás közös platformját, amelyen a polgári-liberális, a katolikus és a pop-kultúra közösen, egymást erősítve léphetett föl az egyeduralmi rendszerrel szemben.¹⁰⁶ A csehszlovákiai szamizdat-irodalmat az 1968-as emigráció élénk külföldi kiadói tevékenysége egészítette ki. A fent jelzett szövetség jegyében a katolikus értelmiség kulturális igényeit is jelentős részben ezen emigráns körök sajtótermékei elégítették ki. Valamennyiben szerepet kapott a katolikus irodalom (re)interpretációja is. E vonatkozásban felbecsülhetetlen a jelentősége az 1956-tól negyedévenként megjelenő New York-i, majd párizsi székhelyű *Svědectví (Tanúság)* című folyóiratnak, amelyet Pavel Tigrid szerkesztett. A lap első szakaszában a kommunista hatalomátvétel előtt külföldi emigrációba kényszerült nemzedék, 1968-tól pedig az 1960-as évek generációja alkotta a szerzői törzsgárdát.¹⁰⁷ A cseh emigráció másik fontos fórumát Josef Škvorecký működtette '68 *Publishers* néven, amely kiadó csak a jéghegy csúcsát jelentette a korszak cseh emigrációs szellemi életében.

4.3. A katolikus kultúra társadalomtörténeti és vallásszociológiai vonatkozásai 1989 után

Martin C. Putna említett monográfiáiban nagy teret szentelt a katolikus irodalom és kultúra társadalom- és egyháztörténeti vonatkozásainak is.¹⁰⁸ Társadalom- és egyháztörténeti elemzései kiterjednek mind a 19., mind a 20. századra, és arra

106 „Vnější tlak, »společný nepřítel«, dokázal spojit lidi, shodující na »nejnižším společném jmenovateli«, do fungujícího, sebraného a semknutého společenství.” Marta Edith Holečková: *Cesty českého katolického samizdatu*. Vyšehrad, Praha. 2009. 110. o.

107 Jiří Lederer (szerk.): *Svědectví Pavla Tigrida*. Opus Bonum, Mnichov, 1982.

108 Martin C. Putna: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Torst, Praha, 1998. Uő.: *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945*. Torst, Praha, 2010. Vö. pl. az első kötet *Evropská katolická literatura* c. fejezetben a *Katolický reformismus*, *Katolická restaurace* 1 – obnovit svět před potopou és a *Katolická restaurace* II – ohradit se před světem. c. részeket a 13–99. oldalakon, de szinte valamennyi fejezet előtt olvasható társadalom- és egyháztörténeti helyzetet megvilágító eszmefuttatás.

törekcszenek, hogy összefüggéseikben világítsák meg az egyházi, társadalmi és kulturális viszonyokat Csehországban. A katolikus kultúra társadalom- és egyháztörténeti vonatkozásainak föltárása mindazonáltal nemcsak az irodalomtudósok, hanem a történészek feladata is. A történeti szakirodalomnak még a fölsorolása is képtelenség, ezért csak azon munkák említésére vállalkozom, amelyekről ezidáig még nem esett szó, és a katolikus irodalmak társadalom- és egyháztörténeti kontextusát az elmúlt néhány évtizedben jelentős mértékben megvilágították. A magyar katolikus egyház történetével foglalkozó Gergely Jenő,¹⁰⁹ valamint a katolikus egyház és a papság elleni kommunista represszióval, Mindszenty József bíborossal foglalkozó Balogh Margit munkái¹¹⁰ megkerülhetetlenek ebben a vonatkozásban: föltárt forrásaik mennyisége, az állam és egyház közötti kapcsolat elmélyült elemzése nagyban hozzájárul a katolikus irodalom történeti hátterének értelmezéséhez (még abban az esetben is, ha ezek a munkák nem mindig találkoznak a katolikus egyház és olvasóközönség elvárásaival). A politikai hatalom és az egyház viszonyáról a rendszerváltás évtizedében számos tényföltáró dokumentum is készült.¹¹¹ Ezek nagyban segítették elsősorban a papság és a laikusok kommunista korszakkal kapcsolatos reflexiójának megindulását.

A két világháború közötti csehszlovák állam és Vatikán közötti kapcsolatok föltárásával és annak társadalomtörténeti vonatkozásaival Michal Pehr és Jaroslav Šebek foglalkozik.¹¹² A kommunista Csehszlovákia egyház- és társadalomtörténetének összefoglaló műve Stanislav Balík és Jiří Hanuš nevéhez fűződik. *A katolikus egyház Csehszlovákiában 1945-1989* című monográfia első részében a korszak fő történelmi eseményeit, az egyházi és az állami struktúrákban bekövetkezett változásokat taglalják. Ezen események és változások hatását mutatják be a püspöki kar, a papság, a szerzetesrendek és a laikus hívők életében.¹¹³ A monográfia második része a kultúra, mentalitás és spiritualitás

109 Gergely Jenő: *Katolikus egyház, magyar társadalom. 1890-1986*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1999.

110 Balogh Margit: *Mindszenty József I-II*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.

111 Vö. pl. Elmer István: *Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1994. http://www.ppek.hu/konyvek/Elmer_Istvan_Akik_az_uldobesbol_jottek_1.pdf (Letöltés ideje: 2016. 07. 09.)

112 Michal Pehr – Jaroslav Šebek: *Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, Praha, 2012.

113 Vö. a Biskupové (63–109. o.) Kněži (111–152. o.), Řehole (153–192. o.), Laici (193–230. o.) című fejezetekkel. In: Stanislav Balík – Jiří Hanuš: *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2013. 2. kiadás.

témájával foglalkozik az adott korban, és ehhez kapcsolódóan tárgyalja többek között a hivatalos, a földalatti és az emigráns egyház, a külföldi megjelenésű irodalom, a katolikus szamizdat, a női spiritualitás, a népi vallásosság témáját, megvilágítja a cseh és a szlovák egyház közötti különbségeket, és a kommunizmus traumájának egyházi földolgozásának esélyeit.¹¹⁴ Szintén a szóban forgó történészek nevéhez fűződik a közép-európai katolikus prímások esettanulmányait tartalmazó kötet megjelentetése.¹¹⁵ A lengyel, magyar, csehszlovák, osztrák katolikus prímások és görög katolikus érsekek két nemzedékének kommunista hatalommal szembeni küzdelme emblematisz jelentőségűnek bizonyult, ennélfogva óriási hatást gyakorolt az adott katolikus közösségre és ezáltal kulturális magatartására is.¹¹⁶ A magyar vallásszociológia 1989 utáni legfontosabb képviselői, Tomka Miklós és Révay Edit sokat tettek néhány fontosabb jelenség megvilágításáért, munkáikat a külföldi szakirodalom is idézi.¹¹⁷ Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a közép-európai katolikus egyházak totalitárius rendszerekben elszennvedett traumáinak földolgozásával,¹¹⁸ annak szociológiai vetületeit tárgyaló összefoglaló munkákkal a nemzeti tudomány képviselői mindmáig adósok. A cseh vallásszociológia egyik legjelesebb kutatója, Zdeněk Nešpor szerint nem áll jól a tudományág helyzete Csehországban,¹¹⁹ mindazonáltal törekszik a legfontosabb tendenciák bemutatására,¹²⁰ és a legutóbbi évtizedben fon-

114 Vö. a Kulturní změny – mentality – spiritualita c. résszel (231–328. o.). Balík – Hanuš: uo.

115 Stanislav Balík – Jiří Hanuš a kol. (szerk.): *Primasové katolické církve. Země střední Evropy v čase komunizmu*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2010.

116 A kötet tárgyalja Josef Beran, Stefan Wyszyński, Mindszenty József, Pavol Gojdič, Jozsif Szlipij, (csehesen Josyf Slypij), František Tomášek, Józef Glemp, Lékai László, Paskai László, Alfred Bengsch és Franz König küzdelmét.

117 Tomka Miklós: A vallásszociológia új útjai. *Replika* 7(1996)/21–22, 163–172. o. Tomka Miklós: *Vallás és társadalom Magyarországon*. Loisir – PPKE BTK Szociológiai Intézet, Budapest – Piliscsaba, 2006. Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.): *Religious Life in Post-Communist Societies*. Loisir, Budapest, 2007.

118 A cseh és a szlovák egyházi terminológiában inkább a „nagy megpróbáltatás” kifejezés honosodott meg. Vö. Václav Vaško: *Dům na skále*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2004.

119 „(...) sociologie náboženství u nás v současnosti není právě kvetoucí disciplínou a hovořit o jejím zavedení po roce 1989 je vpravdě eufemismem.” Zdeněk Nešpor (szerk.): *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, 2004. 13. o.

120 Zdeněk R. Nešpor: *Ústřední vývojové trendy současné české religiozity*. In: Nešpor (szerk.), i. m., 21–37. o.

tos eredmények születtek számos területen.¹²¹ Tomáš Halík teológus elsősorban lelkipásztorként fogalmaz meg esszéiben érvényes kijelentéseket a társadalom és a vallás viszonyáról,¹²² a rendszeres és történeti vallásszociológiai kutatások azonban természetszerűleg kívül esnek a kompetenciáján. Az 1990-es évek szlovák társadalmának néhány fontosabb vallási-társadalmi változását rögzítette a *Sociológia* című folyóirat vallásszociológiai különszámában: Vladimír Krivý a szlovák nyilvánosság értékorientációjának és vallási megnyilvánulásainak összefüggéseiről, valamint a vallási és politikai preferenciák összefüggéseiről írt,¹²³ Ján Bunčák a szlovák és a közép-európai vallásosság viszonyáról értekezett,¹²⁴ Eva Laiferová pedig szociológiatörténeti tanulmányában a nacionalizmus és a keresztény szociológia összefüggéseit vizsgálja 1948-ig az említett helyen.¹²⁵ Az új évezred első évtizedében végbemenő európai társadalmi-vallási elmozdulásokat Tatiana Podolinská összegezte a szlovák társadalom vonatkozásaiban, és foglalkozott a szekularizáció – deszekularizáció, valamint a városi–falusi vallásosság jellemzőivel.¹²⁶ Témánk vonatkozásában általában kijelenthetjük, hogy a legújabb vallásszociológiai kutatások tudományos eredményei, köztük a vallásosság, az egyháziasság, a konfesszionizmus fogalmainak megkülönböztetése, az ezekhez való közösségi és személyes viszonyulás (kiszakadás, szekularizáció–deszekularizáció), valamint a posztkommunista országok sajátos tendenciáinak elkülönítése a nyugat-európaiakéitól komoly inspiratív alapokkal szolgálnak a közép-európai katolikus kultúra történetiségének és befogadói horizontjának tárgyalásához.

121 Vö. pl. a Szudéta-vidéken végzett kutatásokkal: Barbora Spalová: *Bůh ví proč. Studie paměti a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2012. A kötet módszertani kritikájához vö. Jan Motal: Spalová, Barbora: *Bůh ví proč. Studie paměti a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách*. *Sociální studia* 10(2013)/2, 117–121. o.

122 Tomáš Halík: *Noc zpovědníka. Paradoxy malé víry v postoptimistické době*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2005. Magyarul: Tomáš Halík: *A gyóntató éjszakája. A kishitűség ellentmondásai posztoptimista korunkban*. Kairosz, Budapest, 2010.

123 Vladimír Krivý: Hodnotové orientácie a náboženské prejavy slovenskej verejnosti v 90. rokoch. *Sociológia* 33(2001)/1, 1–46. o.

124 Bunčák cikkében nagyban támaszkodik Tomka Miklós kutatásaira is. Vö. Ján Bunčák: Religiozita na Slovensku a v európskom rámci. *Sociológia* 33(2001)/1, 47–70. o.

125 Eva Laiferová: Nacionalizmus optikou slovenskej kresťanskej sociológie do r. 1948. *Sociológia* 33(2001)/1, 99–110. o.

126 Tatiana Podolinská: Religiozita v dobe neskorej modernity. Prípad Slovensko. *Sociální studia* 5(2008)/3–4, 53–86. o.

4.4. A katolikus irodalmak közép-európai transzfere 1989 után

E téma részletesebb taglalásakor vissza kell utalnunk az előbbi fejezetre, amelyben általában tárgyaltuk a katolikus irodalmak helyzetét a komparatistikai kutatásokban és a kulturális transzfer vonatkozásában. Ezzel kapcsolatos egyik megállapításunk az lehet, hogy – az 1989-es rendszerváltáshoz képest visszafelé haladva az időben – a cseh, szlovák és magyar katolikus irodalmak kölcsönös transzfere gyakorlatilag értelmezhetetlen fogalom az 1948-1989 közötti kommunista rezsim időszejében. A korszak fordítói és kiadói gyakorlata idomult a kommunista kultúrpolitika központi ideológiai irányelveihez, és a hatalom által ellenőrzött kiadói hálózat semmi esélyt sem hagyott a katolikus irodalom hivatalos csatornákon való idegennyelvi megjelenésére.

A cenzúra és az öncenzúra kettős szűrőjének sűrű szövetén csak kivételesen, rendszerhibaként juthatott át katolikus szerző vagy műalkotás (elsősorban a szürke zónából). A kulturális transzfer e vonatkozásban kizárólag csak a szabad vagy szabadabb világ felé irányulhatott, azaz beszélhetünk a közép-európai katolikus irodalmak német, francia, angol fordításáról, amely elsősorban a nyugati emigrációs kulturális műhelyeknek voltak köszönhetőek. A samizdat megjelenésű kiadványok természetesen további lehetőségeket biztosítottak a szomszédos országok betiltott szerzői műveinek publikálására. Az egyik ilyen fontos fóruma a közép-európai nem kommunista kulturális transzfernek a csehországi *Střední Evropa (Közép-Európa)* című folyóirat volt, amely Rudolf Kučera, Petruška Šustrová és más katolikus értelmiségiek szerkesztésében jelent meg 1984 és 1989 között összesen tizenhárom számmal.¹²⁷

Ugyanakkor az előző korszakokra visszatekintve is azt állapíthatjuk meg, hogy például a 20. század első felében sem sokkal derűsebb a helyzet a közép-európai katolikus kulturális csere területén. Ennek oka azonban korántsem a politikai elnyomásban, mint inkább a kulturális centrum és periféria viszonyrendszerében keresendő: eszerint a nyugat-európai, elsősorban a francia neokatolicizmus bővületében létező közép-európai katolikus irodalmak¹²⁸ szinte tudomást sem vettek a szintén periférikus helyzetű szomszédos nemzetek hasonló jellegű irányzatairól, alkotóiról és műveiről. A centrumtól való függőség következtében az egyes nemzeti irodalmakban kialakultak ugyan hasonló kulturális alakzatok, ám ezek inkább a centrumtól való függés következményeiként, semmint tényleges kapcsolatként értelmezhetőek a cseh, magyar és szlovák katolikus irodalmi transzferben. (A cseh katolikus

127 Vö. Johanna Posset: *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Továrna na sítotisk – Společnost pro reklamu a tisk R&T, Brno, 1993. <http://scriptum.cz/cs/periodika/stredni-evropa>. (Letöltés ideje: 2017. 02. 03.)

128 Rónay György: *Modern francia líra*. Vigília Kiadó, Budapest, 1939. Eckhart Sándor: *Új francia katolikus írók antológiája*. Szent István Társulat, Budapest, 1947.

irodalom szlovák transfere pedig kettős függésrendszer meglétére utal: a tényleges francia centrum mellett függ a regionális cseh centrumtól is.)¹²⁹

Az 1989 utáni új társadalmi körülmények alapvető változást eredményeztek e területen. Az újszerű piaci viszonyok persze szintén nem kedveztek a közép-európai kulturális transzfernek, ám a szerény pályázati lehetőségek időnként azért mégis nyújtottak alkalmat a közép-európai katolikus irodalmi cserefolyamatok megindulására. A cseh és a szlovák irodalom közötti nyelvi közvetítés szükségességéről vagy hiábavalóságáról szóló évszázados vitába nem kívánok belemenni. (A cseh-szlovák és szlovák-cseh műfordításelmélet és -gyakorlat e vonatkozásban egyrészt a cseh jávára szóló kettős felemáság vonását mutatja: a cseh irodalom szlovák befogadása általában nem kötődik ahhoz a feltételhez, hogy megszűlessék belőle szlovák műfordítás, ugyanakkor a szlovák irodalom cseh befogadása még abban az esetben is gyakran kérdéses, ha biztosított a magas szintű cseh nyelvi megformálás.)

A cseh-magyar és a szlovák-magyar katolikus irodalom és interpretáció egyik érdekes sajátossága, hogy nem korlátozódik kizárólag folyóiratok vagy könyvkiadók közötti szorosabb vagy lazább kapcsolatokra, hanem nagy szerepet játszanak benne az újonnan alapított vagy újraalapított katolikus felsőoktatási intézmények is (a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a rózsahegy Katolikus Egyetem, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem). A cseh katolikus irodalom magyar transfere olyan műfordítók nevéhez fűződik, mint pl. Körtvélyessy Klára, aki többek között Jaroslav Durych *Isten szivárványa* című regényének magyarra ültetője volt,¹³⁰ de jelentős hozzájárulást jelentett a kulturális cseréhez például Jan Patočka filozófiai esszéinek magyar fordítása is,¹³¹ vagy a *Vigília*, a *Nagyvilág*, a *2000*, a *Magyar Napló* című folyóiratok hasábjain megjelenő számos cseh és szlovák szerző. A katolikus cseh lírai termést Vörös István értő tolmácsolásában olvashatja a magyar közönség, aki nemcsak fontos lírai antológiát jelentetett meg 20. századi költők verseiből, amelynek természetes részét alkotják a katolikus szerzők,¹³² hanem kifejezetten

129 E felemáságra utal posztkoloniális alapon Ondřej Lánský Csehország és Szlovákia, illetve Csehország és Kárpátalja vonatkozásában, ugyanakkor a téma tárgyalásától elzárkózik. Vö. Ondřej Lánský: Postkolonialismus a dekolonizace: základní vymezení a inspirace pro sociální vědy. *Sociální studia* 11(2014)/1, 41–60. o. Itt az 53. o. 16. sz. jegyzetéről van szó.

130 Jaroslav Durych: *Isten szivárványa*. Kalligram, Budapest, 2002. Körtvélyessy Klára fordítása.

131 Jan Patočka: *Mi a cseh?* Kalligram, Pozsony, 1996. Kiss Szemán Róbert és Németh István fordítása.

132 Tóth László – Vörös István: *Akhilleusz és a teknőc. Kortárs cseh és morva költők*. Jelenkor – József Attila Kör, Budapest – Pécs, 1996. Többek között Vladimír Holan, Jan Zahradníček és Zdeněk Rotrekl verseit is tartalmazza.

szerzői ciklusokat és köteteket is folyamatosan publikál.¹³³ A magyar-cseh irodalmi transzfer egyik kiemelkedő képviselője Lucie Szymanowská, akinek lírai tolmácsolásai a kortárs magyar költők műveiből önálló költészeti antológiában öltöttek testet.¹³⁴ A kötet természetesen tartalmazza a katolikus költők műveit is. Lucie Szymanowská ugyanakkor folyamatosan publikálja fordításait a cseh irodalmi élet vezető folyóirataiban, mint pl. a *Souvislosti* (Összefüggések) és a brünni megjelenésű *Host* (Vendég). A maga műfajában egyedülálló kísérlet a címében a Nemes Nagy Ágnes-i verssor cseh fordítását parafrázáló *Němá nauka stromů o spáse* (A fák néma megváltástana) antológia,¹³⁵ amely a maga szűkre szabott keretei között igyekezett átfogó képet nyújtani a magyar katolikus irodalom legfontosabb 20. századi alkotóiról. Pilinszky János, Sík Sándor, Mészöly Miklós, Babits Mihály, Borbély Szilárd és még sok más szerző műveinek tolmácsolására Szymanowskán kívül még számos kitűnő fordítót nyert meg az ügynek, például Robert Svobodát, Tatiana Notinóvát, Simona Kolmanóvát, Eszter Hontit, Jiří Zemant stb. Az antológia előszavát Martin C. Putna írta,¹³⁶ utószavában pedig Hatos Pál rajzolta föl a 20. századi magyar katolicizmus legfontosabb jellegzetességeit.¹³⁷

A szlovák irodalom hagyományosan éppolyan nehezen pozicionálható a magyar kulturális piacon, mint a csehn. Ennek ellenére a szlovák katolikus irodalom néhány 20. századi emblemikus alakja, elsősorban elkötelezett műfordítóknak köszönhetően, megismerhetővé vált a magyar olvasóközönség számára is. Pavol Strauss napló formájában írott meditatív írásai olyan kulturális áramlatok részeivé vált, amelyek felhajtó ereje helyet biztosított számukra az 1989 utáni magyar szellemi életben is.¹³⁸ Mindazonáltal a szlovák irodalom magyar transzfere számos nehézségbe ütközik, ezek között első helyen szerepel az olvasóközönség hagyományos érdektelensége, de ide sorolhatóak a kiadás finanszírozhatóságának problémái is. A magyar irodalom pozíciója ezzel szemben hagyományosan és általában – és ily módon specifikusan

133 Vladimír Holan versei. *Lettre* (2005 Nyár)/57. Vörös István fordításai. http://epa.oszk.hu/00000/00012/00041/vers_holan.html (Letöltés ideje: 2016. 06. 15.)

134 Lucie Szymanowska (szerk.): *Bez obalu. Antologie současné maďarské poezie*. Nakladatelství H&H, Praha, 2001.

135 Róbert Kiss Szemán – Simona Kolmanová (szerk.): *Němá nauka stromů o spáse. Antologie maďarské katolické literatury*. Malvern, Praha, 2014.

136 Martin C. Putna: *Katolicismus v moderní maďarské literatuře aneb Nejen dědictví svatého Štěpána*. In: Kiss Szemán – Kolmanová (szerk.), *i. m.*, 7–16. o.

137 Pál Hatos: *Maďarský katolicismus ve 20. století*. In: Kiss Szemán – Kolmanová (szerk.), *i. m.*, 251–260. o.

138 Vö. Pavol Strauss magyar befogadásához Ábrahám Barna munkáit, pl. Strauss, Pavol: *Naplójegyzetek*. In: *Író a senki földjén. Pavol Strauss élete és munkássága*. PPKE BTK, Piliscsaba, 2002. 15–19. o.

annak katolikus része is – folyamatosan része volt a szlovák kulturális befogadási folyamatoknak.¹³⁹ A kommunista rezsim persze ebben a vonatkozásban is kivételt jelentett: ebben az időszakban még a magukat kifejezetten katolikus alkotóknak tartó magyar művészek is csak nem-katolikus műveikkel lehettek jelen a szlovák műfordítás piacon. Az utóbbi huszonöt évben azonban számos fontos katolikus író, többek között Mészöly Miklós esszéket, ¹⁴⁰ Esterházy Péter regényei, egyéb művein kívül a *Harmonia caelestis* című nagyregénye és a *Javított kiadás*¹⁴¹ is napvilágot láttak szlovák fordításban.

A cseh, magyar és szlovák katolikus irodalmak közép-európai transzferével kapcsolatos előbbi megállapításaink nemcsak tükrözik, hanem kifejezetten hangsúlyozzák azokat a folytonossági hiányokat, amelyekre a katolikus kulturális korpusz összegyűjtésével, olvasókkal való megismertetésével, valamint interpretációjával és reinterpretációjával kapcsolatban már felhívtuk a figyelmet. A katolikus irodalmak hiányos, folytonosságot nélkülöző betagolódása a saját katolikus kulturális korpuszba csak alá támasztják azon korábbi megállapításunkat, hogy a katolikus irodalmak alrendszerei a cseh, magyar, szlovák nemzeti irodalmaknak, és mint ilyenek, magukon viselik nemcsak az alrendszerekre, hanem a nemzeti irodalmakra jellemző jegyeket is.

4.5. A közép-európai katolikus irodalmak az 1989 utáni komparatistikában

A katolikus irodalmak közép-európai transzferének összekapcsolása az *összehasonlító irodalomtudománnyal* nem feltétlenül szükséges, ugyanakkor azonban a két terület praktikus összefügg, hiszen az előbbi válhat előfeltételévé a másodiknak abban az esetben, ha a komparatistikát (többek között a transzfer hiányosságai miatt) csak olyan kutatók képesek művelni, akik magas szintű bohemisztikai, szlovakisztikai és hungarológiai ismeretekkel és az e tudományágak műveléséhez szükséges nyelvek tudásával rendelkeznek. Az összehasonlító irodalomtudomány alkalmazott módszereivel kapcsolatban az előzőekben már igyekeztünk eloszlatni azt a félreértést, amely szerint a komparatistika módszertani arzenálja csak abban

139 Karol Tomiš: *Maďarská literatúra v slovenskej kultúre. A magyar irodalom a szlovák kultúrában. I. (1860-1918)*. Veda – ÚSVL SAV, Bratislava, 2000.

140 Miklós Mészöly: *Domov a svet*. Kalligram, Bratislava, 1995. Miklós Mészöly: *Samota motýla*. Kalligram, Bratislava, 1995.

141 Péter Esterházy: *Hamonia caelestis*. Kalligram, Bratislava, 2005. Péter Esterházy: *Opravené vydanie*. Kalligram, Bratislava, 2006. Deák Renáta fordításai.

az esetben működtethető eredményesen, ha az adott nemzeti irodalomtudomány már elvégezte a nemzeti irodalmi korpuszban a megfelelő feltárásokat és értékeléseket. Ezzel az állásponttal szemben inkább azt a nézetet képviseltük, hogy a komparatistika a maga módszertani eszközeivel, ezek közül is elsősorban a kulturális anyag szerkezeti sajátosságainak meghatározására összpontosítva, az analogikus módszer segítségével képes arra, hogy rekonstruáljon bizonyos kulturális alakzatokat abban az esetben is, ha a vizsgált anyag különböző okokból (pl. elégtelen anyaggyűjtés, nem kielégítő belső recepció és interpretáció) hiányosnak mondható. Az analogikus módszer segítségével tehát akkor is értékelhető eredményt kaphatunk, ha az összehasonlítást végzőnek nem áll rendelkezésére minden adat, ám rendelkezésre áll kellő mennyiségű ismeretanyag. A közép-európai katolikus irodalmak vonatkozásában tehát a komparatistikai módszerek alkalmazása éppen azért bizonyulhat gyümölcsözőnek a kutatás egész folyamata során, mert az adott katolikus irodalmak számos, fent már elemzett területen komoly folytonossági hiányosságokat mutatnak, ebből fakadóan számos félreértelmezés vagy téves következtetés vert gyökeret a nemzeti irodalomtudományokban, amik korrekcióra szorulnak.

A 19. századvégi és 20. század első felének katolikus művészei, akik gyakorta egy személyben voltak kortársaik kritikusai, valamint a katolikus kultúra teoretikusai is (lásd például Sík Sándor¹⁴², Josef Florian¹⁴³ vagy J. E. Bor tevékenységét¹⁴⁴), az összehasonlító irodalomtudomány arzenáljából elsősorban a hatástörténeti módszert alkalmazták nagy sikerrel. E kritikusok és esztéták, elsősorban a 20. század első felében egyértelműen mutattak rá arra, hogy a szóban forgó közép-európai katolikus irodalom önmagát a nyugat- és dél-európai katolikus kulturális hagyomány kontextusába helyezte, és ezen impulzusok nemzeti folytatójának tekintette. Szinte az unalomig ismétlődik a közép-európai katolikus irodalmakban a francia katolikus irodalom 19. és 20. századi emblematikus alakjaira való hivatkozás, és szinte kivétel nélkül ugyanazon szerzők ugyanazon jellegzetességekkel bíró művei kerülnek nemzeti nyelveken a cseh, a magyar vagy a szlovák olvasókörökhöz. A francia mellett kisebb mértékben ugyan, de folyamatosan jelen van az itáliai középkori művészetre és filozófiára mint szellemi gyökerekre való hivatkozási anyag is, majd ez az újlatin kultúrkör fokozatosan bővül a hasonló irányú német katolikus irodalom és filozófia alkotóinak felfedezésével és az adott közép-európai nemzeti katolikus irodalmakba való betagozásával. Mindazonáltal

142 Szénási Zoltán: Sík Sándor „katolikus irodalom” koncepciója. In: Szénási, *i. m.*, 115–134. o.

143 Vö. Putna: *Česká katolická literatura... 1848–1918. i. m.*, Florianova apokalypsa című fejezetével (380–401. o.).

144 Vö. Pašteka, *i. m.*, A Diskvalifikovanie kritika J. E. Bora (J. E. Bor kritikus kizárása) című fejezettel (52–56. o.).

a nyugat-európai kulturális transzfer minőségi szempontú értékelése, azaz a fordítások színvonalának megállapítása, a recepció lényegi elemeinek tényleges megjelenése és beágyazódása a honi irodalmakba, az eredeti szövegek értésének és (sokszor termékeny) félreértésének vizsgálata többnyire még csak gyerekcipőben jár a nemzeti irodalomtudományokban. Annyi azonban első pillantásra is nyilvánvalónak látszik, hogy a befogadás jellegzetességei elenyésző mértékben kötődnek nemzeti sajátosságokhoz. A nyugat-európai katolikus irodalmak cseh, magyar és szlovák recepciójában főleg a befogadás időpontjában mutatható ki eltérés. A befogadás időpontja ugyanakkor szükségszerűen magával von egyéb módosító körülményeket, amelyek minden azonosság ellenére mégiscsak sajátos, bár másodlagos jellegű nemzeti koloritot kölcsönöznek a közép-európai katolikus irodalmaknak. A befogadás időpontja ugyanis meghatározónak bizonyulhat egyrészt abból a szempontból, hogy az adott pillanatban milyen történelmi, kulturális helyzetben volt az adott nemzeti befogadói közeg, milyen spektrumban és minőségben volt képes végrehajtani az inkorporációt (gondolunk itt például a trianon utáni Magyarország traumatikus állapotára, az önálló szlovák államiság létrejöttével kapcsolatos megváltozott befogadói mentalitásra, vagy a csehszlovák államiság idején és a cseh protektorátus alatti kulturális mentalitás változásaira).

A befogadás időpontja egy másik determináló körülményt is rejthet magában, mégpedig azt, hogy a szóban forgó években éppen hogyan állt a küzdelem az európai katolikus egyház modernista és konzervatív szárnya között. Erre a meghatározó körülményre hívta föl a figyelmet Martin C. Putna is a cseh katolikus irodalommal kapcsolatos monográfiáinak azon részeiben, amelyekben az újkori modernizmus és konzervativizmus küzdelmét az egyes pápák trónra lépéséhez kötötte.¹⁴⁵ A katolikus egyházfők modernizmussal és konzervativizmussal foglalkozó enciklikái és rendelkezései ugyanis természetesen befolyásolták a nemzeti egyházakon belüli erőviszonyokat is, amelyek következtében alapvető változások következtek be a katolikus kiadók politikájában, és meghatározták a klerikus és laikus katolikus szellemi környezetet is, amely egyrészt irányítója, másrészt fogyasztója volt a megjelenő szellemi termékeknek.

A 19. és 20. század fordulóján a szlovák társadalom kemény küzdelmet folytatott nemzeti létének megőrzéséért. A nyelvi és kulturális jogokért is folyó harc hevében vajmi kevés figyelem jutott a nyugat-európai katolikus irodalom szlovák transzferére és befogadására. Az első világháború végén létrejött csehszlovák államiság keretei között ugyan kialakultak a szlovák nemzeti és kulturális élet alapvető intézményes formái, azonban ezek sem bizonyultak kielégítőeknek. Az ezzel kapcsolatos

145 Vö. Putna: *Česká katolická literatura... 1848–1918. i. m.*, A Katolická restaurace II – ohradit se před světem (A katolikus restauráció II – elsáncolódás a világ előtt) c. fejezettel (70–99. o.).

hiányérzetet és elégedetlenséget fokozta az új állam és a katolikus egyház közötti feszültség is, amely a Marmaggi-afférban csúcsonódott ki.¹⁴⁶ Ennek eredményeként a szlovákiai katolicizmus a cseh politikai, kulturális és nyelvi hegemonia ellenében pozicionálta önmagát, s ezáltal a belső politikai, ideológiai és kulturális ellenzék szerepét töltötte be. Csehszlovákia széthullása után a második világháború előestéjén létrejött önálló szlovák állam keretei között többek között ezért is jutott kitüntetett hely a katolikus egyháznak és szellemiségnek. E privilegizált helyzetnek köszönhetően a háborús Európa közepén viszonylagos békében virágzó szlovák kulturális élet fokozott mértékben fogadta be a francia és német katolikus kultúrát.¹⁴⁷ A második világháború után a katolikus klérus és értelmiség tömeges emigrációja, majd az 1947/48-as kommunista hatalomátvételek először ellehetetlenítették, majd kifejezetten tiltották és büntették a katolikus kultúra transzferét.

A dél- és nyugat-európai katolikus kultúra befogadási folyamatának 19. század végi megindulása jellemzi a cseh kulturális közeget, amelyre a jelenséggel foglalkozó hatástörténeti írások is folyamatosan reflektálnak a századfordulón. A cseh katolicizmus egyik specifikus vonása ahhoz a körülményhez köthető, miszerint a Habsburg-monarchia idején a katolikus egyházon belüli konzervativizmus és modernizmus közötti küzdelem nemzeti színezetet is kapott: a konzervatív irányzat hívei ugyanis többnyire a német anyanyelvű, monarchikus beállítottságú osztrák felsőpapság soraiból kerültek ki, míg az alsópapság és a laikus katolikus értelmiségiek inkább a modernizmus híveinek táborát gyarapították. A nemzeti törekvések és a katolikus egyházon belüli küzdelmek ily módon egy specifikus törvényszerűségek szerint működő rendszert hoztak létre. Az összehasonlító irodalomtudományi módszer egyik legkomplexebb alkalmazója Martin C. Putna, aki már említett monográfiájában megvilágította többek között azt a nyugat-európai kulturális kontextust (időrendi sorrendben az angol, a francia és a német irodalomét), amelyben a cseh katolikus irodalom pozicionálta magát. Nem kevésbé jelentős Putna műve abban a vonatkozásban sem, hogy a csehországi német és cseh kulturális, tudományos és nyelvi együttélést is szem előtt tartotta akkor, amikor a csehországi német nyelvű felvilágosodás, ezen belül pedig Bolzano szerepét és hatását vizsgálta. A német-cseh nyelvi és kulturális együttélés keretében külön figyelmet szentelt azoknak a későbbi alkotóknak is, akiknek műveiben a német

146 Michal Pehr: Katolícká cirkev, úprava svätkového práva a Marmaggiho aféra v meziválečném Československu. *Střed/Centre* 7(2015)/2, 89–113. o.

147 Vö. Pašteka, *i. m.*, Podporné tendencie v poslednej fáze (Támogató irányok az utolsó szakaszban) c. fejezettel (126–130. o.). A fejezetben Henri Bremond, Jean Calvet és Heinrich Lützelers könyveinek szlovák kiadásairól esik szó.

nyelv és kultúra hangsúlyosan jelen volt.¹⁴⁸ Putna a közép-európai katolikus irodalmakat összehasonlító tanulmányában – az írás rövide és vázlatossága ellenére is – fontos megállapításokat tett térségünk katolikus irodalmának természetét illetően. Ezek egy része a katolikus egyháznak a Habsburg-monarchiához és az uralkodóházhoz fűződő kapcsolatából következő azonosságokra vonatkozott: megállapította a katolikus irodalmak posztbarokk, népi vallásos jellegét,¹⁴⁹ továbbá szoros kötődését a liberalizmus-ellenes, ultramontán nyugat-európai, ezen belül is elsősorban a francia katolikus irodalomhoz.¹⁵⁰ Nem kevésbé fontos tétele, hogy a 19. századi katolikus, irodalmat művelő papság a katolicizmus elébe helyezte a nemzeti ügyet.¹⁵¹ A modernizmus–konzervativizmus ellentét pár hangsúlyos jelenlétével a közép-európai katolikus irodalmakban szintén egyet kell értenünk, akárcsak azzal a kijelentésével, hogy az 1945 utáni katolikus irodalom a kommunizmussal szembeni és az azzal való együttélés, együttműködés mértékének és módjának nemzeti variánsai szerint változott térségünkben.¹⁵²

Július Pašteka *A szlovák katolikus modernizmus arca és művei (Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny)* című művében azt a cseh-szlovák kulturális kontextust világítja meg, amely ugyan évszázadok óta létezett a két nemzeti nyelv és irodalom között, ám jócskán fölerősödött az első Csehszlovák Köztársaság idején. Ennek köszönhetően a szlovák katolikus sajtó, akárcsak a szlovák katolikus modernizmus legfontosabb alakjai szinte kivétel nélkül valamennyien viszonyultak a cseh katolicizmushoz és annak alakjaihoz. E viszony persze magán viseli a cseh és szlovák nemzeti, nyelvi érdekek ütközésének jegyeit is: ékes példával

148 Vö. pl. a Jakub Deml munkásságát bemutató fejezettel, ezen belül az Őrükt katona éneke (Píseň vojína šilence) c. vers elemzésével. Putna: *Česká katolická literatura... 1948–1918. i. m.*, 477. o. skk.

149 „je to domáci »pietas austriaca«, ona postbarokní, lidová, barvitá, patriarchální, devocionální a neintelektuální zbožnost” („ez a »pietas austriaca«, ama bizonyos posztbarokk, népi, színes, patriarchális, devocionális, nem-intellektuális vallásosság”). Martin C. Putna: *Katolická literatura a Střední Evropa. (A katolikus irodalom és Közép-Európa). Česká literatura* 59(2011)/6, 882–886. o.; 882. o. <http://www.mcputna.cz/veda/Katolicka-literatura-a-Stredni-Evropa-Ceska-literatura-2011-r-59-c-6-s882-886-.165.html> (Letöltés ideje: 2017. 03. 08.)

150 Putna, *i. m.*, 882. o.

151 „Ústředním tematem aktivity obrozenských kněží-literátů a kněží-publicistů je prvotně národ, nikoliv náboženství.” („A felvilágosodás-kori pap-literátusok cselekedeteinek középpontjában eredendően a nemzet, nem pedig a vallás áll.”) Putna, *i. m.*, 883. o.

152 „Je to taktéž vztah hledání nových modů vivendi a kompromisů různého stupně a druhu, a to z obou stran – ze strany komunistických režimů i katolických umělců.” („Ez éppúgy az új modus vivendi és a kompromisszumok különféle fokozatainak és fajtáinak keresésén alapuló viszony.”) Putna, *i. m.*, 885. o.

szolgál erre Jakub Deml, aki 1920-ban kormány megbízottként Kistapolcsányra (Topoľčianky) érkezett, mint az ottani kastély és könyvtár biztosa. Amint erről a *Kultúra* című katolikus lap beszámolt, Demlt nem fogadták sem katolikus papként, sem költőként, hanem az új politikai erő képviselőjeként.¹⁵³ Deml ennek megfelelően rendkívül kritikusan számolt be szlovákiai tapasztalatairól,¹⁵⁴ úgyhogy Števo Schellingnek nagy erőfeszítésébe került, hogy a cseh költőt 60. születésnapja alkalmából a szóban forgó cikkében „tisztára mossa”.¹⁵⁵

A nyugat- és közép-európai katolikus irodalmak összehasonlító vizsgálata e sorok szerzőjének is évtizedek óta tartó kutatási témája.¹⁵⁶ Ennek kapcsán elsősorban a cseh és a szlovák katolikus irodalom magyar megismertetésével foglalkozott, hiszen északi szomszédaink katolikus irodalma, amely néhány elszórt fordításból és kurta ismertetésből áll, szinte egyáltalán nem állt a magyar olvasóközönség rendelkezésére.¹⁵⁷ Figyelmemet egyúttal fölkellette egy másik, nagyon fontos kérdéskör is, mégpedig az, hogy a sok hasonlóságot mutató közép-európai katolikus irodalmak miként illeszkednek a tágabb nyugat-európai és európai kulturális és egyházi kontextusba. Ennek a problémának a megvilágítását helyeztem bizonyos tanulmányaim középpontjába, amelyek elsősorban eszme- és

153 Števo Schelling: Jakub Deml jubiluje. *Kultúra* 10(1938), 208–210. o.

154 Putna: *Česká katolícká literatúra... 1848–1918. i. m.*, 455. o.

155 Schelling, *i. m.*, Demlről és szlovákiai fogadtatásáról: „Roku 1920 bol Jakub Deml poslaný vládou do Topoľčianok ako ochránca umeleckých pamiatok a knižnice v Topoľčianskom zámku. Prvé roky poprevratové boli na Slovensku veľmi búrlivé. A Slováci, aspoň topoľčianskí, nepoznali Jakuba Demla. Nedôverovali mu. Nechceli v ňom vidieť ani umelca, ani kňaza, ani človeka. Oni videli v ňom Čecha.” („1920-ban Jakub Demlt a kormány Kistapolcsányba küldte mint a kastély régiségeinek és könyvtárának őrét. A fordulat utáni első esztendő nagy viharosak voltak Szlovákiában. A szlovákok pedig, legalábbis a tapolcsányiak, nem ismerték Jakub Demlt. Nem bíztak benne. Nem akarták benne látni sem a művészt, sem a papot, sem az embert. Ők csak csehnek látták.”). 208. o.

156 Róbert Kiss Szemán: Der europäische Hintergrund und einige markante Charakterzüge der tschechischen und slowakischen neokatholischen Literatur. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42(1997), 339–345. o.; Róbert Kiss Szemán: Barokní fenomén jako nulový morfém v paradigmatu české katolícké moderny. *Amicus Revue* 12(2003)/3, 8–12. o.

157 Kiss Szemán Róbert: *Közelítések a cseh és a magyar neokatolikus irodalom értelmezéséhez.* In: Berkes Tamás (szerk.): *Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh-magyar irodalmi kapcsolatok köréből.* Osiris, Budapest, 1998, 68–73. o. Kiss Szemán Róbert: Eszmei és ideológiai jelenségek az irodalomban. A cseh és szlovák neokatolikus irodalom problematikája. In: Masát András (szerk.): *Irodalmi szövegek és politikai szerepek. A Hamsun-jelenség.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 207–218. o.

kultúratörténeti szempontból közelítették a 19. és 20. századi konzervativizmus-hoz és modernizmus-hoz.¹⁵⁸

4.6. Katolikus szellemi műhelyek 1989 után

A katolikus kultúrát sikeresen művelő szellemi műhelyek inkább a katolikus egyház múltjához, semmint jelenéhez tartoznak. E téma kapcsán azonban kerüljük az ókori, középkori vagy barokk katolikus szellemi műhelyek bemutatását, és csupán azokra a 20. századi, totalitárius rendszerek idején keletkezett kulturális formákra utalunk, amelyek valamilyen módon megújították a korábbi alakzatokat (pl. a modern vértanúkra és a földalatti egyházra,¹⁵⁹ vagy pedig a börtön- és lakásszemináriumokra,¹⁶⁰ amelyek a katakomba-kereszténység modern formájaként is értelmezhetőek), majd pedig azokat igyekszünk számba venni, amelyek 1989 után új értékeket kíséreltek megteremteni.

A rendszerváltozás utáni társadalmi változások azonban – amellet, hogy biztosították a katolikus kultúrával és irodalommal foglalkozó műhelyek szabad létrehozásának lehetőségét – nagymértékben be is határolták működési lehetőségeiket, mégpedig nemcsak az anyagi javak biztosítása szempontjából, hanem szellemi értelemben is, hiszen a piaci transzformáción átesett társadalmakban hamar bekövetkezett az egyházi, vallási értékek devalvációja. E vonatkozásban emblemikus értékű a brünni kiadású *Akord* című folyóirat sorsa, amelynek alapítója Jaroslav Durych volt 1928-ban, majd pedig a második világháború éveiben Jan Zahradníček folytatta a kiadását. A folyóiratot még 1989-ben Zdeněk Rotrekl indította újra két számmal, majd a rezsim bukását követően legalizálta a megjelenését. Ennek ellenére a folyóirat 1997-ben megszűnt. A lap 1989 utáni újraindulása és elhalása arról a tényről is tanúskodik, hogy a katolikus irodalom és kultúra a kommunizmus

158 Kiss Szemán Róbert: Konzervativizmus avagy katolikus inkulturációs kísérletek az új- és modernkori európai művészetben. In: Lukács István (szerk.): *Tanulmánykötet Milosevits Péter tiszteletére*. ELTE Szlav Filológiai Tanszék, Budapest, 2015. 83–102. o. Kiss Szemán Róbert: Katolikus inkulturációs kísérletek az új- és modernkori európai művészetben. *Vigilia* 76(2011)/10, 760–767. o. Kiss Szemán Róbert: *Katolícke inkulturačné experimenty v európskom umení 19. a 20. storočia*. In: Edita Prihodová (szerk.): *Kontexty a inšpirácie katolíckej moderny*. Ružomberok, Verbum, 2011, 154–170. o.

159 Franz Gansrigler: *Jeder war ein Papst. Geheimkirchen in Osteuropa*. Müller, Salzburg, 1991.
160 Vö. pl. Felix M. Davidek és Anastáz Opasek ilyen irányú tevékenységével. Stanislav Balík – Jiří Hanuš a kol. (szerk.): *Primasové katolické církve. Země střední Evropy v čase komunizmu*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2010. 242–244. o.

idején fölhalmozott erkölcsi tőkéjét fokozatosan elveszítette.¹⁶¹ A cseh példát számos magyarországgal egészíthetjük ki: hasonló sorsra jutott a zsinati teológia közvetítésére fókuszáló *Mérleg*, az egyházi híreket szállító *Magyar Kurír* vagy az *Igen* című ifjúsági folyóirat (igaz, hogy ezek nyomtatott megjelenésről elektronikusra tértek át, amely a kényszerű modernizálódás kontextusában is értelmezhető). A katolikus sajtó válságának hátterében nemcsak az áll, hogy a lapok immár nem élvezték többé a polgári-liberális szellemi közösség támogatását, hanem az a tény is, hogy a katolikus hívek a vallásosság privatizálódásának jegyében¹⁶² nem feltétlenül érezték támogatandónak valamennyi katolikus sajtóorgánium megjelenését. Erős differenciálódási folyamatok indultak el a katolikus szellemi közösségen belül is. A pannonhalmi bencések által 1993-ban újraindított *Pannonhalmi Szemle* szerkesztősége elsősorban a modernista katolikus értelmiségi közönséget célozta meg, amely számára negyedévenként teológiai, művészetelméleti és irodalomelméleti írások mellett magyar kortárs lírát és könyvszemlét nyújt. Az *Új Ember* című hetilap,¹⁶³ valamint az újonnan meginduló katolikus televíziós és rádiós adások egyszerre a rurális és urbánus vallásosság igényeinek kielégítésére törekednek, amelyek a jelen vallásszociológiai kutatások szerint is jelentős változásokon mentek keresztül az elmúlt negyedszázadban.¹⁶⁴ A *Vigilia* a katolikus szellemi élet centrumában helyezkedett el az 1990-es években is, és ezt a pozícióját igyekezett megtartani: megjelenési nehézségek dacára is vállalta egyrészt az aktuális társadalompolitikai kérdések katolikus megközelítésének feladatát, másrészt a katolikus irodalom folyamatos megjelentetését, beleértve a közép-európai transzfert is.

A *Bratislavské listy* 1988-ban indult szamizdat folyóiratként. A Ján Čarnogurský alapította lapot a kommunizmus bukása után a Kereszténydemokrata Mozgalom jelentette meg, és az 1990-es években ígéretes katolikus értelmiségi fórummá vált. 1993-ban Szlovákiában megújították a *Verbum* című folyóiratot, amelyet eredetileg 1946-ban indított Jozef Kútník-Šmálov és Ladislav Hanus, és

161 A számos ok közül Dušan Luzný az egyházi restitúciós igényeket, a kommunizmussal való kollaborációval való szembenézés képtelenségét jelöli meg. Vö. Dušan Luzný: Náboženská situace v České republice po roce 1989. *Religio* 6(1998)/2, 213–225. o.; 216. o.

162 Nešpor a „bevásárlás a vallási piacon/szupermarketban” („nakupování na náboženském trhu/supermarketu”) kifejezést használja. Vö. Zdeněk R. Nešpor: *Ústřední vývojové trendy současné české religiozity*. In: Zdeněk R. Nešpor (szerk.): *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, 2004, 21–37. o.; 28. o.

163 A lap elektronikus változatát lásd itt: <http://ujember.hu/>

164 Tatiana Podolinská: Religiozita v dobe neskorej modernity. Prípád Slovensko. *Sociálne štúdia* 5(2008)/3–4, 53–86. o. A rurális-urbánus vallásosság jellemzőihez vö. 68–76. o.

a kommunista hatalomátvétel után tiltottak be. Az új *Verbum* mindazonáltal jóval szűkebb, elsősorban teológiai profillal rendelkezik, és nehezen találja a helyét a kulturális életben.

Az új katolikus egyetemek, többek között a rózsahegyi és a piliscsabai ígéretes újraindulása számos vonatkozásban rajzolta át térségünk oktatási és kulturális térképét. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 1993-tól induló szlovakisztikai, bohemisztikai és polonisztikai tudományos műhelye sok mindenben hozzájárult a közép-európai katolikus kultúra magyar befogadásához. Sajnálatos módon a 2010-es évek felsőoktatási válságára a bölcsészkar dékánja, Botos Máté oly módon reagált, hogy először ellehetetlenítette, majd fől számolta a szlavisztikai intézet cseh és szlovák szakját. A tanszék kutató oktatói számára részleges publikációs lehetőségeket a Käfer István által alapított esztergomi Szent Adalbert Alapítvány nyújt, amelynek programjában kifejezetten szerepel a közép-európai kulturális együttműködés támogatása. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete nagyon sokáig nem biztosította a katolikus irodalom kutatásának tudományos háttérét, és bár számos katolikus értelmiségi dolgozott itt (Rónay László, Szörényi László), csupán néhány éve foglalkozhat e témával Szénási Zoltán önálló kutatóként.

Magyarország és Szlovákia vonatkozásában egyértelműen újjáéledt a katolikus egyházon belüli konzervativizmus–modernizmus ellentét, amely meghatározójává vált a katolikus szellemi életnek is.¹⁶⁵ Az egyik vagy másik táborhoz való tartozás egyben egy másik jellegzetességgel, mégpedig a rurális–urbánus vallássosság dilemmájával is párosul. Ennek megfelelően a katolikus szellemi életre az együttműködés helyett a kirekesztés, a gyors rajtaütések és fordulatok jellemzőek, amelyek szintén nem kedveznek a tudományos műhelyek kialakulásának. A rózsahegyi Katolikus Egyetemen Edita Príhodová vezetésével alakult olyan szellemi műhely, amely a szlovák katolikus irodalmat közép-európai kontextusba helyezte, és cseh-szlovák-magyar kutatók bevonásával nemzetközi kutatás indulhatott meg. A szlovák akadémiai élet intézményes keretek között nem reflektálja a katolikus irodalom és kultúra történetét. A cseh akadémiai élet a pozitív semlegesség jegyében reagált arra a szükségszerűségre, hogy a katolikus kultúra és irodalom helyét meghatározza saját nemzeti kultúrájában. A tudományos projektek, a könyvkiadás, a kritikai földolgozás szép eredményeket mondhat magáénak, amelyből oroszánrészt vállalt magára Martin C. Putna. A témával foglalkozó kötetek olyan jelentős kiadóknál látnak napvilágot, mint a *Torst*, a *Host*, az *Academia*, a *Malvern*. A *Souvislosti (Összefüggések)* folyóirat szerkesztőségében

165 Martin C. Putna az egész közép-európai katolikus szellemi és egyházi élet egyik legjellemzőbb megnyilvánulási formájának látja ezt a mintegy egy évszázada folyó vitát. Vö. Martin C. Putna: *Katolícká literatura a Střední Evropa. Česká literatura* 59(2011)/6, 882–886. o.

lezajlott drámai fordulatok után¹⁶⁶ a folyóirat többször úrafogalmazta pozícióját a katolikus kultúra közvetítésében: jelenleg a cseh és egyéb katolikus irodalmak mellett helyet ad a nem kifejezetten katolikus szellemi termékeknek is. A katolikus irodalom és szamizdat akadémiai keretek közötti földolgozásával a Cseh Irodalomtudományi Intézet kutatócsoportja foglalkozik. Az intézet volt munkatársaként Jaroslav Med foglalkozott a katolikus szerzők műveinek kiadásával és interpretációjával.¹⁶⁷ Amint az a fentiekből is kiderül, mind az egyházi, mind pedig a világi tudományos intézményrendszer egészen napjainkig óriási hiányosságokat mutat a katolikus irodalmak és kultúrák földolgozásában. Alapvetően nem beszélhetünk olyan tudós-közösségekről, amelyek fő témája a katolikus kultúra összegyűjtése, prezentálása, reflektálása és reinterpretálása volna. Az akadémiai és egyetemi tudományos élet híján van az ehhez szükséges eszközöknek és akaratnak, az egyházi intézményekben pedig a konzervativisták és modernisták küzdelme szorítja háttérbe a katolikus kultúrával és irodalommal kapcsolatos objektív reflexiót. Úgy látszik, az egyéni kutatói elkötelezettség az egyetlen olyan módja jelenleg a kutatásnak, amely komoly eredményeket hozott vagy azokkal kecsegtet: Rónay László, Szénási Zoltán magyarországi tevékenysége, Edita Příhodová, Július Pašteka vagy Ján Gallík szlovákiai kutatásai vagy Lubomír Machala és Martin C. Putna katolikus irodalomra irányuló, személyes elkötelezettségen alapuló szondázásai szolgáltak egyedüli garanciával arra, hogy a szóban forgó témában adekvát irodalomtudományi reflexiók születtek az 1989 utáni negyedszázadban. Az ilyen tevékenységet folytató kutatók többsége ennél fogva komoly küzdelmet folytat a kutatói magánnyal és a kritikai visszhangtalansággal. Az ezzel kapcsolatos terhet is kívánja csökkenteni ez a kötet.

166 Martin C. Putna: Malé dějiny Souvislosti. *Souvislosti* 9(1998)/3–4, 301–310. o. <http://www.souvislosti.cz/dejiny.pdf> (Letöltés ideje: 2016. 01. 28.)

167 Jaroslav Med: *Spisovatelé ve stínu: studie o české literatuře*. Zvon, Praha, 1995.

5. Katolikus irodalom – szövegkorpusz, pantheon, befogadói horizont

„Akárhogy is, mindig lesz egy araszyi bizonytalanság: a megkülönböztetés nem lesz a biztos osztálysorolások alapja, a paradigma csikorogni fog, az értelem kétes, visszavonható, visszafordítható lesz, a diskurzus hiányos.” (Roland Barthes)¹⁶⁸

5.1. Katolicizmus – szerző, mű, befogadó

A katolikus irodalom tárgyalása során óhatatlanul beleütközünk az irodalomtudomány és a történetiség dilemmájába. Az irodalomtudomány, bár története során végigjárta a szerzőhöz, a műhöz és a befogadóhoz való fokozott kötődés valamennyi stádiumát, továbbra is változatlanul önmaga történetiségének foglya, akárcsak valamennyi létező, a tőle való szabadulás reményében és reménytelenségében.¹⁶⁹ Bókay Antal monográfiájában szisztematikusan bemutatta a modern és posztmodern irodalomtudomány által bejárt történeti utat, és jelenlegi helyzetét elemezve a következő megállapításra jutott:

egy olyan irodalomtörténetet kellene írni, aztán számtalanszor újraírni, amely arról szól, hogy a jelen pillanatbeli léthez, az olvashatóság legszélesebb élményéhez (és az ehhez az élményhez szükséges belső artikuláltsághoz) milyen művek és milyen műsorozatok vezetnek el.¹⁷⁰

168 Roland Barthes: A szöveg öröme. In: Roland Barthes: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 75–116. o.; 75. o.

169 A történetiséghez vö. White Hayden: The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory. *History and Theory* 23(1984)/1, 1–33. o.

170 Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Osiris, Budapest, 1997. 462. o.

A fenti feladat elvégzésének lehetségsége nem feltétlenül, ám gyakorlati kivitelezhetősége és eredményessége természetesen éppúgy megkérdőjelezhető, mint az irodalomtudomány bármely eddigi ilyen irányú kísérlete. A szerzőről a művön keresztül a befogadóra helyeződött hangsúly ugyanis ebben a kijelentésben irányt váltott, és a befogadótól kiindulva a művet és a műsorozatokat veszi célba. A művön keresztül pedig a szerző ismételt elérésével minden bizonnyal zárulhat majd a jól ismert hermeneutikai kör.

A katolikus irodalmiság fogalma tehát éppúgy, mint bármilyen egyéb irodalmiság, köthető a szerzőhöz, a műhöz és a befogadóhoz. A szerző és a katolicitás viszonyában az önmeghatározás közvetlen és közvetett formáit érdemes megkülönböztetni. A közvetlen önmeghatározás lehetséges alakzatai között többnyire olyan műfajok szerepelnek, mint a napló, a levelezés, az interjú, de tanúságtételek megjelenhetnek nem irodalmi szövegekben is.¹⁷¹ A közvetett alakzatok esetében más szerzők és szövegek szólnak a szerzőről levelek, visszaemlékezések, kulcsregények stb. formájában. (A szerzőhöz köthető katolicizmusnak persze éppoly sok árnyalata lehet, mint ahányról a társadalomtörténeti és vallásszociológiai kutatások beszámolnak.)

Az irodalmi alkotás esetében a katolicizmus a mű szövegének valamennyi szintjén megjelenhet nyilvánvaló, áttételes vagy rejtett formákban. A katolicizmus mint fenomén ebben az esetben jelenthet vallási, gondolati, kulturális motívumot, és azok rendszerét is. A katolicizmusnak a szövegben való jelenléte, mint a szöveg sturktúrájának része, izolálható és leírható. Mindazonáltal a szöveg a maga teremtettségében és autonómiájában¹⁷² megőrzi elsődlegességét a katolicizmussal mint vallással, egyházal, kultúrával szemben, azaz a katolicizmus valamennyi megnyilvánulási formájában a mű „foglyaként” van jelen a szövegben. Ezért az adott műben való jelenléte – legalábbis vallási és egyházi szempontból – minden esetben az apokrifitás és eretnekség gyanúját ébreszti. Tegyük hozzá: jogosan, de a szöveg szempontjából nem megengedhetően. (Ez egyébként a katolikus irodalom és egyház viszonyának egyik alapdilemmája is.)

A befogadói-értelmezői horizont a maga rögzíthetetlen, folytonos változásában a leginkább összetett, képlékeny fogalom, amelyre az összetett rendszerek dinamikája jellemző. E horizont megragadása egyes művészeti korszakokként is monografikus földolgozást igényelne. Ezért e keretek között csupán fenomenológiai értelemben való nyilvánvaló meglétére utalunk, mégpedig abban a formájában,

171 Olyan szövegekről van szó, mint pl. a totalitárius rezsimek idején keletkezett jelentések, rendőrségi, bírósági jegyzőkönyvek, amelyek leírhatnak szerzői cselekedeteket, tartalmazhatnak a szerzőnek tulajdonítható kijelentéseket.

172 Cs. Gyimesi Éva: *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Kriterion, Bukarest, 1983.

ahogyan megjelenik a konzervativizmus és modernizmus vonatkozásában. A katolikus befogadói horizont ugyanis az „ecclesia semper reformanda” jegyében örök változásban van:¹⁷³ az európai szekularizáció utóbbi két évszázadára visszatekintve a konzervativizmus és modernizmus hullámverésének ellenére is az a fő irány érvényesült, hogy a katolikus recepciós horizont egyre el- és befogadóbbá vált. A történetiség vonatkozásában ez azt jelenti, hogy egy bizonyos korszakban katolikusnak még nem érzékelt mű vagy szerző egy következő korszakban már beemelhetővé vált a katolikus irodalmiság egyre szélesedő értelmezési horizontjába.

A következő alfejezetekben kísérletünk tehát arra irányul majd, hogy a jelenlegi befogadói horizontból kiindulva létrehozzunk egy olyan lehetséges katolikus irodalmi szövegkorpust,¹⁷⁴ amely a szerzőhöz köthetőség által egyben katolikus irodalmi pantheonként is értelmezhető. Kiindulópontul a fenti fejezetekben vázolt 1989 utáni katolikus befogadói horizontot vesszük alapul, amelynek gerincét a közép-európai katolikus irodalmak történetével és (re)interpretációjával foglalkozó szerzők ilyen témájú munkái adják. Ezek ugyanis kétségtelenné teszik a tényt, hogy a közép-európai katolikus irodalmak mindmáig létező és élő kulturális alakzatok, recepciójuk és (re)interpretációjuk aktuális igénye a mai irodalomtörténet-írásnak is.

5.2. A katolikus irodalom mint újkori jelenség

A katolikus irodalom és kultúra fogalma nem értelmezhető az alteritásban, azaz az európai történelem új- és modern kort megelőző korszakaiban,¹⁷⁵ vagyis nincs értelme beszélni róla a középkori, a reneszánsz vagy pedig a barokk vonatkozásában. Arról a viszonyrendszerről azonban, amelyben a katolikus irodalom és kultúra létrejött az újkorban, azaz arról a külső nézőpontról, ahonnét a katolicizmus és annak kulturális termékei látszódnak, feltétlenül szólnunk kell.

A katolikus irodalom és kultúra mint fogalom az európai kultúra történeti idejének újkori szakaszához kapcsolható tehát, mégpedig ahhoz a folyamatosan erősödő szekularizációs folyamathoz, amely 18. század végén kezdődött, és végigkísérte az ún.

173 Az aktuális katolikus befogadói horizonthoz vö. Paul M. Zulehner – Andreas Heller (szerk.): *Kirchenreform*. Verlag Zeitpunkt, Wien, 1998. Csehül vö. a kötet bevezetőjével: Paul M. Zulehner – Andreas Heller: „ecclesia semper reformanda”. Dimenze teologie církevní reformy. http://www.josefhurt.cz/files/frmost/ecclesia%20semper%20reformanda_0.pdf (Letöltés ideje: 2016. 06. 26.)

174 A kifejezést vö. Barthes, *i. m.*, 95. o.

175 Hans Robert Jauss: *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur*. Fink, München, 1977. Vö. továbbá Bókay Antal: Bevezetés. In: Bókay, *i. m.*, 13–23. o.

hosszú 19. és rövid 20. századot is. A szekularizáció fogalmához, amely az assmanni értelmezésben pozitív és természetes folyamat,¹⁷⁶ ugyanakkor érdemes még egy kiegészítő fogalmat hozzárendelnünk, mégpedig a deszakralizációt, amelynek során a szóban forgó időszakban egyre nagyobb hangsúly került a szakrális megnyilvánulási módjainak korlátozására, tiltására vagy éppen üldözésére. A 19. századi korlátozások, tiltások egyre erőteljesebb formákat öltöttek, míg végül erőszakos politikai formákba torkollottak. A 20. századi európai történelem totalitárius önkényuralmi rendszereinek idején a szellemi élet deszakralizációjától egészen a vallási élet betiltásán keresztül a hívő emberek fizikai megsemmisítéséig terjedt az az eszköztár, amelyből a deszakralizáció politikájának ideológusai és végrehajtói válogathattak. A szekularizációs és deszakralizációs folyamat a totalitárius rezsimek bukásával ugyan megtorpant, híveinek eszköztárából ugyanis kikerült a politikai elnyomás és a nyílt erőszak, mindazonáltal a társadalmi folyamatok szekularizációs és deszakralizációs irányultsága változatlan maradt a 21. század elején is.¹⁷⁷ Azaz minden jel szerint a szekularizálódó és deszakralizálódó társadalmi és politikai környezetben megszületett katolikus irodalom és kultúra értelmezhetőségi tartománya lényegében véve kétszáz éve változatlan: napjainkat is jellemzi az a fajta szellemi környezet, amely egykor kijelölte a katolikus irodalom és kultúra pozícióját a modern társadalomban.

5.3. A katolikus irodalom paradigmához köthetősége

A katolikus irodalom és kultúra fent említett mintegy két évszázados története természetesen része a katolicizmus kétezer éves történetének, és mint minden történeti korban, ebben is új társadalmi és művészi elvárásoknak kellett megfelelnie. E kétszáz év mindazonáltal túlságosan hosszú időszak ahhoz, hogy bármely kultúrtörténeti vagy művészeti paradigmába maradéktalanul beilleszthető legyen.

176 E folyamat kapcsán érdemes fölhívni a figyelmet arra, hogy a történelem folyamán a szekularizációval ellentétes folyamat is működik, amelyre Jan Assmann a teologizálódás fogalmát használja: példaanyagát elsősorban ókori egyiptomi és izraeli példákkal világítja meg: Vö. Jan Assmann: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2000. Különösen a Szekularizálódás és teologizálódás c. második fejezettel.

177 A vallásszociológusok egy része ezzel ellentétes tendenciát is lát érvényesülni, amelyet a deszekularizáció fogalmaként határoznak meg. Vö. Peter L. Berger: *The Desecularisation of the World. A Global Overview*. In: Peter L. Berger (szerk.): *The Desecularisation of the World. Resurgent Religion and World Politics*. Ethics and Public Policy Center – William B. Eerdmans Publishing Company, Washington – Grand Rapids, 1999. 1–18. o.

Ezzel kapcsolatban persze folyamatosan történtek kísérletek arra vonatkozóan, hogy a katolikus irodalmat valamely teológiai iskolához (pl. neotomizmus), eszmei áramlathoz vagy irodalomtörténeti korszakhoz (modernizmus, konzervativizmus, egzisztencializmus) kössék, a katolikus irodalom a maga történetiségében azonban egyelőre valamennyi ilyen kisajátító jellegű kísérletnek ellenállni látszik.

A katolikus irodalom paradigmához köthetősége szempontjából külön figyelmet érdemel az az elgondolás, amely őt a modernizmushoz rendeli: ahhoz a korszakhoz, amely cseh kulturális kontextusban a 19. és 20. század fordulóját jelenti, míg a magyar és a szlovák irodalomtörténet-írás a katolikus modernizmus megjelenésének és virágzásának korát hagyományosan a 20. század első néhány évtizedére helyezi. A magyar irodalomtörténet-írás a „neokatolikus irodalom”, a szlovák és a cseh a „katolikus modernizmus” kifejezést honosította meg a jelölésére. A katolikus modernizmus/neokatolicizmus (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért az első fogalmat használom) hangsúlyozása azzal a természetszerű következménnyel járt a szóban forgó közép-európai irodalmakban, hogy az ezt megelőző katolikus irodalmat, annak valamennyi előzményével és korszakával a katolikus modernizmus előkészítő szakaszaként tárgyalták, az őt követő számos egyéb korszakot pedig mintegy a katolikus modernizmus hanyatlásaként és elsorvadásaként jelenítették meg. A katolikus modernizmus ilyenfajta kiemelése, sőt abszolutizálása a katolikus irodalom történeti folyamatában több okra is visszavezethető. Érdekeltek voltak ebben természetesen a katolikus modernizmus reprezentatív alkotói és teoretikusai is. Érdekeltségük – művészi elkötelezettségükön kívül – személyes meggyőződésükben is rejtett, amelyet az akkor már hosszú évtizedek óta zajló modernizmus-konzervativizmus körüli vitában elfoglalt modernista álláspontjuk alapján alakítottak ki. A katolikus modernizmus képviselői e küzdelemben egy olyan katolikus konzervativizmussal szemben pozicionálták magukat, amely, velük ellentétben, nem kereste a kapcsolatot az intenzíven szekularizálódó és deszakralizálódó világgal, hanem éppen ellenkezőleg, abban vélte megtalálni az egyházi és kulturális válságból való kilábalás lehetőségét, hogy elzárkózott a modern világtól.¹⁷⁸

A katolikus modernizmus esztétikai abszolutizálódása a katolikus irodalom történeti folyamatában ezen kívül a befogadói horizont változásának is köszönhető: ugyanis a második világháború alatti és utáni totalitárius rezsimek korából visszatekintve a katolikus modernizmus valóban egyedülálló virágkornak tűnhetett. Hiszen a második világháború utáni önkényuralmi rezsimek nem tűrték a katolikus irodalmat, még kevésbé annak konzervatív vonulatát. (Még a legtoleránsabb

178 Vö. Putna: *Česká katolická literatura... 1848–1918, i. m.*, különösen a Cesta do ghetta (Út a gettóba) c. második (145–258. o.) és a Cesta zpátky do ghetta (Visszaút a gettóba) c. hatodik (515–580. o.) fejezettel.

csehszlovák hatvanas évekbeli és magyarországi nyolcvanas évekbeli rezsimek kulturális politikája sem engedélyezte semmilyen olyan szemlélet megjelenését, amely ne hanyatlónak vagy éppen más kulturális alakzatokban nyom nélkül feloldvának minősíthette volna a katolikus irodalmat.) A katolikus modernizmus kiemelése és abszolutizálása ugyanakkor – akár recepcionális, akár önreprezentatív természetű volt is – számos vonatkozásban ellentmond a vizsgált anyag természetének. A katolicizmus és a katolikus irodalom ugyanis folyamatosan jelen volt az elmúlt két évszázad európai kultúrtörténetének valamennyi korszakában. A kevésbé hangsúlyos jelenlét a modernizmus előtti korszakokban fakadhat egyrészt a centrum és periféria közötti különbségekből, amelyet a közép-európai komparatistika hagyományosan megkésettiséggént jellemez,¹⁷⁹ másrészt a kis nemzetek kulturális korpuszának természetes soványságából (elsősorban a szlovák, a horvát vagy a szlovén irodalom általános jellegzetességéről van szó). A modernizmus utáni korszakokban a katolikus irodalom szintén jelen van a közép-európai kultúrtörténetben, láthatósága azonban óriási mértékben függött a politikai represszió súlyától és jellegétől. A jelen értelmezési horizontján azonban a 20. század második felének közép-európai katolikus irodalmi mindenképpen jelen vannak, kulturális-társadalmi szerepüket tekintve pedig legalább olyan, ha nem nagyobb súlyúak, mint az azt megelőző katolikus modernizmusé volt.

5.4. A katolikus irodalom lehetséges jellemző 19. és 20. századi korszakai

Ha elvetjük azt az előbbieken vázolt koncepciót, amely szerint a katolikus modernizmus olyan csúcskorszak, amelynek előkészítő szakasza természetszerűleg a felkészülés esztétikai tökéletlenségének jegyeit viselte magán, míg a katolikus modernizmust követő időszak leginkább a széthullás és az esztétikai hanyatlás fogalmaival írható le, joggal vetődik föl a kérdés, milyen jellegzetességek alapján különíthetők el a katolikus irodalom két évszázadot is átívelő további korszakai. Valamint ha a katolikus irodalom nem köthető kizárólag egyetlen művészi paradigmához, akkor milyen olyan egyéb ismérvekkel rendelkezik ez a kulturális és művészeti alakzat, amelynek alapján megképződhet a története?

179 László Sziklay: Einige methodologische Fragen der vergleichenden Literaturgeschichte. (Die ungarisch-slawischen literarischen Beziehungen). *Studia Slavica* 9(1963)/1–4., 311–335. o. Továbbá Fried István: *Késetttség, újítás, periodizáció a kelet-közép-európai romantikában*. Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 32, 1981. 493–516. o.

A lehetséges *kéznéllevőséget* a „katolikus modernizmus” terminus technicusa kínálja. A szókapcsolat alaptagját ugyanis már létező, hosszas irodalom- és kultúrtörténeti diskurzus folyamán létrejött, tudományos konszenzuson alapuló fogalom adja. Az alaptag tehát lehet általánosan használt és elfogadott kategória az irodalom, és tágabb értelemben a művészetek történetében (úgy mint romantika, parnasszizmus, szürrealizmus, posztmodern stb.), amelybe nehézségek nélkül beilleszthetőek a katolikus szerzők, műveik, és amelyek keretében tárgyalható az adott kor katolikus befogadói horizontja is. Az alaptaghoz társított „katolikus” jelző mintegy specifikálja az adott kor művészeti és kulturális paradigmarendszerébe illeszkedő katolikus kulturális alrendszert.

Persze joggal vetődik föl a kérdés, hogy egy már adott és bevált kulturális paradigmarendszeren belül van-e értelme katolikus alrendszert létrehozni. Amennyiben e kérdést a fenomenológiai elrejtettség és kéznéllevőség fogalompárjának segítségével értelmezzük, akkor a katolikus irodalom olyan fenoménként mutatkozik meg, amelynek sok vonatkozása jórészt rejtve maradt a kutató pillantás előtt.¹⁸⁰ Másképpen szólva: a kulturális kódrendszeren belüli alrendszerek föltárása és működésének leírása természetes következménye a magára a rendszerre irányuló pillantásnak, hiszen minél differenciáltabb a megpillantott fenoménok leírása, annál világosabbakká válnak az egyes elemek és halmazok közötti törvényszerűségek, viszonyrendszerek. Azaz nem lehet kétséges, hogy minél alaposabban írjuk le a paradigma-rendszerek működésének belső törvényszerűségeit, annál hitelesebb lesz a benne uralkodó szabályrendszerekről való tudásunk is.

Ennek kapcsán érdemes végiggondolni a fent javasolt „kettős nevezéktan” gyakorlati alkalmazhatóságát is a katolikus irodalom történetének megképződésében: a szóban forgó logikai elv alapján ugyanis bármilyen egyéb vallási hovatartozást jelölő jelzőt beültethetünk a „katolikus” helyébe, azaz a katolikus romantika mintájára beszélhetünk akár protestáns romantikáról, izraelita realizmusról, vagy éppen krisna posztmodernről is. Ezt a fajta megközelítést nemcsak, hogy nem tartom elképzelhetetlennek, hanem éppenséggel kifejezetten megtermékenyítőnek gondolom számos okból, amelyek közül azonban most csak kettőt említek meg: elsősorban azért bizonyulhat hasznosnak, mert az effajta szegmentálás a vallásosság, a vallásos kultúra mint jelenség elkülönítésére, néven nevezésére, és ezáltal történő rehabilitációjára adhat alkalmat a szekularizált és deszakralizált újkori és modernkori európai kultúrákban, másrészt azért, mert magával hozhatja a tárgyalt időszakban keletkezett kulturális kánonok újragondolásának lehetőségét is.

180 „mindenelőtt el kell lesnünk a fenomenológia tárgyaitól a lét és a létstruktúrák előfordulásmódját a fenomén móduszában. Ezért az analízis *kiindulása* és a fenomének *megközelítése*, valamint az uralkodó elfedések *áttörése* külön módszertani biztosítást igényel.” Heidegger, *i. m.*, 134. o.

Az a kérdés persze, hogy más egyházhoz, valláshoz tartozó közösségek relevánsnak tartják-e hasonló kulturális alrendszerük létrehozását az adott paradigmarendszeren belül, valamint hogy tudósaik elvégzik-e az ehhez tartozó tudományos reflexiót, természetesen kizárólag az adott egyházi, vallási közösség kompetenciájába tartozik.

A témával kapcsolatban rá kell világítanunk még egy körülményre, amely a katolikus irodalom megképződött történetének fogadtatásával kapcsolatos: a katolikus (vagy más vallási) hovatartozás alapján megvalósuló reflexió és az annak eredményeként létrejött tudományos paradigma akkor életképes, ha ahhoz viszonyulni tud az adott vallási közösséghez nem tartozó tudományosság is. Ez akkor következik be, ha az eleget tesz, része lesz, vitába száll, megbontja az éppen aktuális tudományos paradigmát, és ezáltal a tudományág történetének részévé válik. E történetben betöltött szerepének értékelése pedig már kizárólag az adott tudományág kompetenciájába tartozik.

Mindezek alapján a következőkben – a teljesség igénye nélkül, többnyire csupán néhány jellemző példával élve – megkíséreljük illusztrálni azokat a 19. és 20. századi korszakokat, amelyekben véleményünk szerint a közép-európai irodalmak katolikus alakzatai jellemzően kimutathatóak. Mielőtt azonban ebbe belevágnánk, annyi megszorítást kell még tennünk, hogy a katolicizmus – vallási, egyházi természetéből fakadóan – bizonyos eszmerendszerekkel, valamint az azokhoz jellemzően kapcsolódó korszakokkal és stílusokkal nehezen vagy egyáltalán nem talált közös nevezőt, míg másokkal inkább kompatibilisnek bizonyult. E vonatkozásban megkockáztathatjuk, hogy jelentős fejezetként nem tárgyalható a „katolikus realizmus”, vagy „katolikus sematizmus”. E megszorítás következménye, hogy a katolikus irodalom hangsúlyosabban és természetesen azokban a korszakokban van jelen, amelyek határait nyitva hagyták a transzcendencia lehetséges gondolati, művészi megnyilvánulási formái előtt, és ideológiai szempontból programszerűen nem zárkóztak el sem a vallásosság, sem pedig a katolicizmus elől. Ellenkező esetben a katolikus irodalom és kultúra, bár része az adott paradigmának, önmagát kénytelen benne ellenkultúraként meghatározni.¹⁸¹

5.4.1. A FELVILÁGOSODÁSKORI KATOLIKUS IRODALOM KÉRDÉSE

A 19. század első néhány évtizede kulturális arculatának formálásában, amelyet az európai irodalom- és kultúratörténeti hagyomány a klasszicizmus és a szentimentalizmus, esetleg a preromantika korszakaként tárgyal, hangsúlyosan jelen van a katolicizmus is. Bőséges termést mondhat magáénak elsősorban a nyugat-európai,

181 Theodore Roszak: *The Making of a Counter Culture. Reflections on the Technocratic Society and Its Youthfull Opposition*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1969.

ezen belül a francia és a német irodalomban. Általában kérdésként vetődik föl, hogy a közép-európai nemzeti kultúrákban elérte-e a kulturális differenciálódás a 19. század első felében azt a szintet, hogy a katolikus kultúra értelmezhető lehessen a paradigmán belüli alrendszerként. Martin C. Putna meglátása szerint az a tény, hogy a korszak cseh irodalmi életében olyan katolikus papok töltötték be kulcsfontosságú szerepet, mint Josef Dobrovský, Antonín Jaroslav Puchmajer vagy Vojtěch Nejedlý (a sor még hosszan folytatható), még nem elegendő ahhoz, hogy katolikus irodalomról beszéljünk. E klérushoz tartozó alkotók nyelvészeti és irodalmi tevékenységének oroszlánrészre ugyanis nem a valláshoz, hithez vagy katolicizmushoz kapcsolódott, hanem középpontjukban a nemzet, a nemzeti nyelv és kultúra ügye állt. Putna szerint a katolikus klerikus és a világi, nem katolikus értelmiség egysége, szinte problémáktól mentes együttműködése a nemzet ügyének előremozdításában a bolzanói hagyományok folytatódásával magyarázható még abban az esetben is, ha egy jövőbeni alaposabb kutatás elvégzéséhez kötődően nem zárja ki például a katolikus romantika első (1848 előtti) fázisának rekonstruálását sem.¹⁸²

A csehhez hasonló helyzet jellemző a felvilágosodáskori magyar kulturális életre is, hiszen a katolikus irodalom alrendszerként való tárgyalása ezidáig nem nyert polgárjogot a magyar irodalomtörténet-írásban. A korra jellemző kulturális egységet nem törte meg sem Dugonics András piarista szerzetes, sem pedig Virág Benedek papköltő katolicizmusa. Katolicitásuk a korban, amely legfontosabb ügyének a társadalmi haladást és a nemzeti ügyet tekintette, csupán egyfajta sajátos koloritot jelentett a felvilágosodás-kori magyar kulturális palettán. Dugonics András ómagyar korból merítő regénye, az *Etelka*¹⁸³ is inkább a közép-európai nemzeti emblematizmus szempontjából, semmint a katolicizmus pozíciójából értelmezhető.¹⁸⁴ A korban, amelyet alapvetően a magyar nemzeti önállóságért és nyelvért folytatott küzdelem határozott meg, a katolikus literátusok nemzeti ügyben való hitelességét a Habsburgok hangsúlyozott politikai katolicizmusa egyébként is meglehetősen

182 Putna: *Česká katolická literatura... 1848–1918. i. m.* Vö. a Čechy obrozenské. Čechy ještě (bolzanovsky) svorné (A felvilágosodáskori Csehország. A még [bolzanói módon] egységes Csehország) című 1.8. fejezettel a 135–141. o. Peter Zajac: *Literárne dejepisectvo ako synoptická mapa.* In: Dalibor Tureček – Zuzana Urválová (szerk.): *Mezi cesty a metodami.* Periplum, Olomouc, 2006, 13–22. o. Dalibor Tureček a kol. (szerk.): *České literární romantično. Synopticko-pulzační model kulturního jevu.* Host, Brno, 2012.

183 Legutóbbi kiadása: Dugonics András: *Etelka.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.

184 Ján Kollár a Slávý dcera Szláv poklot ábrázoló Acheron c. énekének 617. sz. szonettjében Dugonics Cerberusként őrzi a Pokol kapuját. Büntetését horvát anyanyelvének elhagyása, nem pedig katolicitása miatt kapta. Vö. Kiss Szemán Róbert: *Szláv Pokol Pesten.* Balassi Kiadó, Budapest, 2010. 164–165. o.

kérdésessé tette. A katolikus írók és költők tehát katolicitásukat éppúgy zárójelbe tették, mint ahogyan a kor irodalmi életének nagyobb részét alkotó protestáns írók és költők is a saját felekezetiiségüket. Ezt a paradigmát erősítette meg kétszáz év irodalomtudományi recepciója is.¹⁸⁵

Némiképpen más helyzet alakult ki a felvilágosodás- és reformkori szlovák kulturális életben. A katolikus-evangélikus közösség évszázados szembenállását ugyanis egészen a negyvenes évekig nem írta fölül a nemzeti ügy szolgálatának fontossága. Ez a történetileg öröklött dichotonómia két önálló, párhuzamosan egymás mellett létező kulturális kódot alakított ki, amelyek összeegyeztethetősége jelentette a felvilágosodás egyik legfontosabb kérdését. Ennek jegyében a katolikus szlovákok a nyugat-szlovák nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelvet örökölték, amelynek eszmei hátterét a nagyszombati központú katolikus barokk szolgáltatta. Ezzel szemben az evangélikus szlovákok a protestáns *Králicei Biblia* nyelvét örökölték, és alapvetően cseh-német evangélikus kulturális kódok szerint működött a kulturális élet.¹⁸⁶ A katolikus szlovák irodalom képviselői közül óriási szerepet játszottak a bécsi Pazmaneumban és a pozsonyi központi szemináriumban tanulmányokat folytató katolikus papok, többek között a szótáríró és epigrammaköltő Anton Bernolák, a traktátusokat publikáló Juraj Fándly, vagy az első szlovák nyelvű regényt megíró Jozef Ignác Bajza. Bajza abból a szempontból is figyelmet érdemel, hogy *René mládenca príhody a skúsenosti* (*Az ifjú René kalandjai és tapasztalatai*) c. utaztató regényében a felvilágosodáskori racionalizmus talaján állva először öntötte formába a katolikus egyházon belüli konzervativizmus és modernizmus küzdelmét, mégpedig a későjozefinizmus szellemében.¹⁸⁷ Az evangélikus kulturális kódrendszerrel e helyütt most nem foglalkozunk, csak annyit jegyzünk meg, hogy e katolikus-evangélikus szembenállást a közös irodalmi nyelv létrehozásának aktausa írta felül 1843-ban,¹⁸⁸ valamint az irodalmi nyelv kodifikációs folyamatával

185 Vö. a kortárs katolikus pap-szerző népszerűsítő művével Tomka Ferenc: *Isten-keresés a magyar irodalomban. Vázlatok, gondolatok a magyar irodalomról*. Szent Gellért Kiadó, Budapest, 1993. <http://tomkaferenc.hu/wp-content/uploads/2015/07/Istenkeres%C3%A9s-a-magyar-irodalomban.pdf> (Letöltés ideje: 2016. 02. 16.)

186 Eugen Pauliny: *Dejiny slovenského spisovného jazyka*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1971.

187 Modern kiadása: Jozef Ignác Bajza: *Príhody a skúsenosti mladíka Reného*. Tatran, Bratislava, 1970. A regény második része Felső-Magyarországon játszódik, ahol az elbeszélő jozefinista szellemenben ír a katolikus koldulórendek fölöslegességéről és betiltásáról. Elemzését legutóbb István Anna végezte el PhD-értékezésében: *Nemzeti önértelmezés Jozef Ignác Bajza regényében*. ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2015.

188 Rudolf Krajčovič: *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. SPN, Bratislava, 1981.

párhuzamosan az egységes szlovák politikai nemzet megszületése a század második felében. A katolikus-evangélikus dichotómia ugyanakkor látens módon továbbélt, és a század utolsó harmadától bizonyos modifikáción ment keresztül, amelynek lényege, hogy a protestantizmus a szekularizációval és modernizmussal lépett szövetségre, míg a katolicizmus többnyire a szlovákság nemzeti ügyének szolgálatával és a konzervativizmussal azonosult.

Külön említést érdemel ugyanakkor a katolikus önreflexió megindulásának eredményeként a katolikus befogadói horizont változása, amely mindhárom nemzet esetében közel azonos időszakban ment végbe: a 19. század végén ugyanis, éppen a katolikus modernizmus öndefiníciójával megindult a katolikus filozófia, kultúra és irodalom helykeresése a szekularizált társadalmi és kulturális életben. A katolikus önreflexió egyik következményeként kezdetét vette a katolikus irodalom és kultúra kánonjának megképződése is: a katolikus befogadói horizonton egyszer csak – a 19. század első felének nemzeti egységét hangsúlyozó történetmondással szemben – úgy jelennek meg a romantika és a felvilágosodáskori katolikus alkotók és műveik, mint amelyek a nemzeti ügy nagy elbeszélése¹⁸⁹ mellett elidegeníthetetlenül részei a katolikus kultúra *saját* történetének is.

5.4.2. A KATOLIKUS ROMANTIKA

Amennyiben a felvilágosodás-kori katolikus irodalom és kultúra elsősorban az egyház racionalizálása és modernizálása mellett tört lándzsát, az európai romantika a maga transzcendencia-központúságával és középkor-kultuszával inkább a katolikus irodalom konzervatív szárnya kialakulásának kedvezett. A közép-európai nemzeti irodalmak közül az egyik legjelentősebb katolikus romantikus irányzat a német nyelvetterülethez kötődik. Az 1800-ban Novalis tollából megjelent *Christenheit oder Europa* (Kereszténység vagy Európa) című nagyleptékű, vizionárius történelmi esszé szinte szimbolikus belépést jelent a szekularizálódó 19. századba – ezzel szemben a német költő Európa jövőjét a katolikus konzervativizmus jegyében a pápaság szellemi vezetésével képzelte el.¹⁹⁰ Ludwig Tieck művészete egyszerre eleveníti föl és teszi idézőjelbe a középkor virágzó katolicizmusát.¹⁹¹ A lengyel messianizmus olyan speciális gondolati és művészeti megjelenési formája a katolikus romantikának, amelyben egy traumatizált

189 Abban az értelemben, ahogyan azt Lyotard használja: Jean-François Lyotard: A posztmodern állapot. In: Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai.* Századvég Kiadó, Budapest, 1993, 7–146. o.

190 Novalis: *Christenheit oder Europa*. In: Novalis: *Schriften I-IV*. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1968, III, 497–506. o.

191 „(...) mind a modern elbeszélés, mind a mai, oldottabb szerkezetű vers előtörténetét éppúgy nehéz nélküle elképzelni, mint a kultúrtörténetbe ágyazott epikáét vagy a mesék világának ún.

közép-európai nemzet identitása fejeződik ki a katolikus vallási szimbólumrendszer erősen szekularizált és föllazított formáiban.¹⁹² A messianizmus képviselői között a kor legnagyobb lengyel költői, többek között Adam Miczkiewicz és Zygmunt Krasiński találhatók – ez utóbbi *Istentelen komédia* című műve minden negációjával is emblematikus alkotása a katolikus romantikának.¹⁹³ Slowacki messianizmusának és a lengyel nemzeti identitás posztkoloniális kritikájával Michal Kuziak szolgált.¹⁹⁴

A szlovák messianisztikus irodalom alakjai, elsősorban Samo Bohdan Hroboň és Jonáš Záborský is figyelmet érdemelnek abból a szempontból, hogy látomásosságuk a szokásos felekezeti fölé emelte őket. Jonáš Záborský ráadásul azért is érdekes alakja a kornak, mert evangélikus lelkész hivatalt elhagyva katolizált. A katolikus romantika motívumkészlete pedig olyan evangélikus költők műveiben is gyakran fölfedezhető, mint például Janko Král, akinek többek között a *Povešť (Monda)* című balladájában a szerzetes vagy a Szűzanyához való fohász is megtalálható.

A cseh romantika zenitjén minden kétséget kizáróan Karel Hynek Mácha áll, akinek alakja és elsősorban filozófiai ihletettségű költői munkássága másfél-száz év múltán is nagy érdeklődésre tart számot. Katolicizmusa természetesen megosztja a cseh irodalomtörténeti gondolkodást: míg Vilém Bitnar a két világháború közötti katolikus modernizmus képviselőjeként amellet kardoskodik, hogy Mácha költői műve alapvetően a katolicizmus jegyeit viseli magán, addig Oldřich Králík, a strukturalizmus neveltjeként ezzel ellentétesen vélekedik.¹⁹⁵ Amennyiben azonban elfogadjuk, hogy a katolikus romantika a romantika kulturális alrendszereként létezett, az első pillantásra feloldhatatlan ellentét megszűnik: a romantika általános metafizikai irányultsága és a katolicizmus ontológiai vonatkozásai a szekularizáció és deszakralizáció előrehaladtával kifejezetten egymásba csúszhatnak a befogadói és reinterpretációs horizonton. A 20. századi katolicizmus a maga megváltozott ízlésével és befogadói horizontjával már természetes módon tekinti magáénak mindkettőt: erre szolgál jó példával Jan Patočka

mélylélektani értelmezését (...).” Vö. Németh G. Béla: Ludwig Tieck, a kezdeményező. *Vigilia* 55(1997)/7, 519–520 o.; 519. o.

192 Joanna Goszczyńska: Mesianizmus v polskom a slovenskom romantickom myslení. *Slovenská literatúra* 52(2005)/4-5, 262–269. o.

193 Zygmunt Krasiński: *Nie-Boska komedia*. Panstwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1981.

194 Michal Kuziak: Slowacki – postkolonializmus – identita. *World Literature Studies* 20(2011)/3, 39–51. o.

195 A két pólust Putna Vilém Bitnar *Máchova katolicita. (Mácha katolicitása.)* (k. n., Praha, 1936) és Oldřich Králík: *Demistifikovat Máchu. (Mácha demisztifikálása.)* (Profil, Ostrava, 1969) c. munkáiban látja. Putna: *Česká katolická literatura. 1848–1918. i. m.*, 137–138. o.

is, akinek ontológiai-fenomenológiai ihletettségű tanulmányai természetesen irányulnak mind a romantikára, mind pedig Mácha műveinek metafizikai-ontológiai reinterpretációjára.¹⁹⁶

A kor szlovák katolikus irodalmának emblematisz alakja Ján Hollý papköltő, aki a klasszicista és romantikus elemeket ötvöző lírai és epikai alkotásaival, valamint a *Svatopluk* című eposzával nemcsak az antik irodalmi hagyományoknak, hanem a nagymorva mítosznak is egyik 19. századi romantikus folytatója. Ő az európai hírű evangélikus lelkész, Ján Kollár katolikus párja (lásd a felvilágosodáskori katolikus-evangélikus dichotómiáról feljebb), akinek művével és alakjával folyamatosan foglalkozik az irodalomtudomány, s ezen belül a későbbi korok katolikus recepciója is hangsúlyosan a sajátjának tekinti, mivel egyike volt azon utolsó alkotóknak, akik költői művüket a nyugat-szlovák katolikus irodalmi nyelven írták. A romantikus szlovák szerelmi líra mestere Andrej Sládkovič, evangélikus papköltő már az új, közép-szlovák nyelvjárási alapú irodalmi nyelven alkotta meg *Detvan* című elbeszélő és *Marína* című szerelmes lírai költeményét. Sládkovič viszonya a katolicizmushoz a recepció elejétől fogva része volt az irodalomtudományi diskurzusnak, és jellemzően az maradt egészen a kommunista kultúrpolitika kezdetéig.¹⁹⁷

A magyar katolikus romantizmus legjelentősebb alakja minden kétséget kizáróan Vörösmarty Mihály, akire szintén érvényes az a fenti megállapítás, mely szerint katolicizmusa a korban jobbra a latencia tartományába tartozott.¹⁹⁸ Ezzel szemben recepciójában időről-időre fölbukkannak jelentős katolikus interpretátorok, akik Vörösmartyt katolicitásával együtt értelmezik újra. Ilyen volt Babits Mihály is, aki a Nyugat 1911-es évfolyamában folytatásokban közölt két

196 Vö. Patočka alapvető jelentőségű cikkével *Romantismus, romantika, romantický a přibuzné pojmy* (Romantizmus, romantika, romantikus és hasonló fogalmak) címmel. *Divadlo* 20(1969)/5, 1–5. o. Ezt a problémát járja körül a *Symbol země u K. H. Máchy* (A föld szimbóluma Máchánál) (Václav Petr, Praha, 1944) című esszéjében, amelyben a költő műveiben föllelhető antitetikus rendszereket teszi elemzése tárgyává. Vö. továbbá Čas, věčnost a časovost v Máchově díle (Idő, örökkévalóság és időbeliség Mácha munkásságában) című tanulmányával: In: Grebeníčková, R. – Králík, O. (szerk.): *Realita slova Máchova*. Československý spisovatel, Praha, 1967, 183–207. o.

197 Vö. pl. Maria Štechová: Andrej Sládkovič a katolicizmus. *Kultúra* 10(1932) 725–727. o.

198 Ahogyan Sík Sándor írja. „Vörösmarty fogékony lelke egész szenvedélyességével benne él kora alkotó liberalizmusának a katolicizmus és a vallás iránt hol ellenséges, hol hűvösen közönyös eszmevilágában, és a reformkor politikai izgalmai közt nem nagyon ér rá ilyen kevésbé korszerű témákkal foglalkozni.” Majd hozzáteszi még: „A felvilágosodás óta egyelőre leküzdhetetlen lelki szakadás következtében nem tudta egységes vízióba foglalni a földi és a metafizikai valóságot, az Abszolútum nemcsak határtalan, hanem elérhetetlen is maradt.” Sík Sándor: *A kettős végtelen*. Ecclesia, Budapest, 1969, I, 262–273. o. Újraközli Barlay Ö. Szabolcs: *Vörösmarty Mihály*. Prohászka Baráti Kör, Székesfehérvár, 2008, 22–29. o.; 24. o.

tanulmányban rajzolta meg romantikus elődjének lelki és szellemi rezdüléseire egyaránt érzékenyen portréját.¹⁹⁹ Az esszéekben hangsúlyos helyet kaptak Vörösmartynak a lét értelmére vonatkozó filozofikus nagyversei, elsősorban az *Előszó* és *A vén cigány*, amelyet Babits szerint a próféták „szent örültsége” ihletett.²⁰⁰ E jellemzően romantikus motívum mellett Babits a katolikus modernista irodalmi hagyományt is megalapozta a lázadó, saját egyházát ostromozó, megtagadó költő képében akkor, amikor Vörösmarty *Pázmány* című epigrammáját is beemelte saját értelmezői horizontjába: Pázmány Péter, a barokk katolicizmus legjelentősebb írója és hitvitázója, nagyszombati érsek alakja e felfogásban arra adott alkalmat Vörösmartynak, hogy a reformkor szellemében hetykén átfogalmazza a barokk felekezetiiség egyik legfontosabb hitbeli kérdését:

*Pázmány, tiszta valóságnak hallója egekben,
Megtért térítő, állok az Isten előtt
S hirdetek új tudományt: halld és vedd szívre, magyar nép:
Legszentebb vallás a haza s emberiség.*²⁰¹

Sík Sándor Vörösmarty Mihályról szóló esszéje már a kommunista diktatúra idején, más szempontból rajzolta újra a babitsi portré: Sík a végtelenség kettős természetének megragadásában tételezi a romantikus költőelőd katolicitásának alapvonását.²⁰² Sík Sándor szerint az Istennek „sok arca van” Vörösmarty költészetében, és a tragikus költői életpálya végén összegződik e sokrétű tapasztalat:

Mintha a költő, aki valamikor látta, most a »minden dolgok végén«, egy apokaliptikus pillanatban újra föl kellene látna ezt a csillagot, az Isten követét. És az Isten, (...) a végnél, a halálos felhők mögül, egy éppen hogy csak átderengő naplementi sugárban, még egyszer megmutatná neki ünnepi mosolyát.²⁰³

A katolikus romantika nemcsak az irodalomban, hanem a képzőművészetben is jelentős helyet vívott ki magának. A középkor, ezen belül is az itáliai

199 Babits Mihály: Az ifjú Vörösmarty. *Nyugat* 4(1911)/21. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00091/02832.htm> (Letöltés ideje: 2016. 02. 17.) Babits Mihály: A férfi Vörösmarty. *Nyugat* 4(1911)/24. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00094/02979.htm> (letöltés ideje: 2016.02.17.)

200 Babits Mihály: A férfi Vörösmarty. Uo.

201 Az epigrammát Babits Mihály: A férfi Vörösmarty című tanulmányából idézem. Uo.

202 „Ez a végtelenség minden, vagy majdnem minden megjelenésében magába foglalja az Istent és az embert.” Sík, *i. m.*, 23. o.

203 Sík, *i. m.*, 29. o.

quattrocento képzőművészeti hagyománya az, amely a 19. század első felében és derekán működő festőiskolák révén vált a katolikus kultúra újkori referenciális pontjává. Az osztrák, német festőkből verbuvált és később magyar tagokkal (is) kibővült nazarénus festőiskola a római Szent Izidor-kolostorban telepedett meg, és a katolicizmus középkori hagyománya alapján kísérelte meg megújítani a festészetet.²⁰⁴ Az eredetileg Lukács Szövetség néven működő, és többek között Johann Friedrich Overbeck és Franz Pforr által alapított iskolához²⁰⁵ idővel csatlakozott Meleg Gábor (1801-1835) és Szoldatits Ferenc (1820-1916) magyar festő is. Az előbbi elsősorban az *Aurora* folyóirat grafikusaként és illusztrátorként ismert,²⁰⁶ az utóbbi nevéhez számos egyházi témájú festmény tartozik, főművének pedig az egri főszékesegyház Mária-kápolnájának freskói tekinthetők. E képzőművészek csoportjába sorolható a cseh festő és grafikus, František Tkadlík (1786-1840) is, aki 1824-1832 között éppúgy Rómában élt, mint magyar kortársai, és a nazarénusok hatását magával vitte Prágába való visszatérésekor, ahol is a prágai Képzőművészeti Akadémia igazgatójaként működött, és a cseh klasszicizmus egyik jelentős alakjaként tartja számon a cseh művészettörténet.²⁰⁷

A nazarénusok festői stílusa még abból a szempontból is jelentős, hogy alapjául szolgál azon „szentkép-stílusnak” is, amely a 19. századtól fogva mindmáig uralkodik a népi vallásosságban. A nazarénusok eszmeiségének nemcsak Itáliában, Franciaországban és Németországban, hanem Angliában is akadtak követői: itt a John Henry Newman körül csoportosuló angol preraffaeliták működése és hatása a legjelentősebb a későbbi katolikus történetképzés szempontjából.²⁰⁸ A preraffaeliták éppúgy az itáliai középkor bűvöletében alkottak, mint néhány évtizeddel korábban működő osztrák nazarénus társaik, és különleges kapcsolatot teremtettek az újkori katolikus romantika és a középkori itáliai festészet között.

204 Keith Andrews: *Die Nazarener von Joseph Führich bis Friedrich Overbeck*. Schuler Verlag, Herrsching, 1988.

205 A napóleoni háborúk utáni bécsi katolikus szellemi és kulturális megújodáshoz vö. Brian E. Vick: *The Congress of Vienna: Power and Politics After Napoleon*. Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts, London, 2014, 145. o. A szerző itt ír a bécsi egyházi és szellemi élet fontos szereplőinek, többek között Clemens Maria Hofbauer/Dvořák zlíni redemptorissza szerzetesnek és Schlegel mostohafiainak kapcsolatáról a nazarénus festőkkel.

206 Legújabban a festő Schubert-portréjáról vö.: V. Zibolen Ágnes: *Férfiképmás Schubertről. Meleg Gábor Schubert portréjáról*. *Új Művészet* 8(1997)/12, 16–18. o.

207 Šárka Leubnerová (szerk.): *František Tkadlík 1786-1840*. Národní galerie v Praze, Praha, 2017.

208 Timothy Hilton: *The pre-raphaelites*. Thames and Hudson, London, 1997. Andrews, *i. m.*, 21. o. A szerző itt ír a nazarénusok hatásáról a preraffaelitákra.

5.4.3. A KATOLIKUS KÉSŐROMANTIKA 1848 UTÁN

Az 1848-as forradalmak bukása utáni későromantikus paradigmában továbbra is hangsúlyosan van jelen a katolikus irodalom. A cseh katolikus irodalom 19. századi megalapozása Václav Štulc nevéhez fűződik, aki a katolikus literátus papok hosszú sorát gyarapította. Štulc elsősorban nem irodalmi műveivel (bár jelentősége nem elhanyagolható a benne megnyilvánuló személyes konverzió miatt),²⁰⁹ mint inkább kiadói és szervezői tevékenységével tűnt ki, és alakította ki azt a katolikus kulturális közeget, amely a 19. század ötvenes éveitől fogva biztosította e fenomén elkülönülésének szervezeti és gazdasági hátterét a kulturális élet többi részétől. Nevéhez fűződik többek között a *Blahozvěst* (Örömhír) című katolikus hetilap elindítása 1847-ben, a Katolikus Egylet (Jednota katolická) megalakítása, a karlíni Szent Cirill és Metód-templom megépítésére indított gyűjtés, vagy a Vyšehradi Prépostság katolikus kulturális centrummá való fejlesztése, amelynek ma a legismertebb eredménye a Vyšehradi Nemzeti Temető.²¹⁰ Štulc használta először a „katolikus irodalom” kifejezést is a *Blahozvěst* (Örömhír) folyóirat hasábjain, valamint Božena Němcová író nő az általa kiadott *Poutník z Prahy* (Prágai zarándok) című kalendáriumban jelentette meg a keresztény értékek megélésének szükségességét hangsúlyozó alkotásait.²¹¹ Morvaország ebben az időszakban még a szekularizáció előtti kulturális állapotban található Putna szerint, egyedüli jele az idők változásának, hogy az osztrák felsőpapság ellenében, František Sušil és csoportja vezetésével életre kel Velehrad, mint a Szent Cirillhez és Metódhoz kapcsolódó zarándokhely. A Szent Cirill és Metód-kultusz ily módon mint későromantikus mítosz helyet kap a cseh kulturális-vallási életben is.²¹²

209 Václav Svatopluk Štulc: *Pomněnky na cestách života*. Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, Praha, 1845.

210 Vö. Putna Štulcról írott 2. 2. sz. fejezetével. Putna, *Česká katolická literatura... 1848–1918. i. m.*, 160–174. o.

211 „Privést k okázalému pokání za neuspořádaný osobní život Boženu Němcovou (1820–1862) se mu nepodařilo. Jeho podporou ani možnostmi publikovat v katolických literárních podnicích, zejména ve Štulcově kalendáři *Poutník z Prahy*, však nepohrdla a Štulce si velmi cenila – a navše, její texty obsahují tolik »bolzanovského«, k životní praxi obráceného křesťanství, že se až marně ptáme, k čemu by ještě měla Božena Němcová konvertovat.”

(„Štulcnak nem sikerült Božena Němcovát rendezetlen személyes élete miatti látványos megtérésre bírnia. Božena Němcová azonban nem vetette meg támogatását és a katolikus irodalmi fórumokon, különösen Štulcnak a *Poutník z Prahy* című kalendáriumában való megjelenési lehetőséget – és mindenekelőtt az író nő szövegei oly sok »bolzanói elemet« tartalmaznak, oly sok gyakorlati kereszténységet, hogy szinte fölösleges föltenni a kérdést, miért is kellett volna még Božena Němcovának megtérnie.” Putna, *Česká katolická literatura... 1848–1918. i. m.*, 169. o.

212 Putna, *Česká katolická literatura... 1848–1918. i. m.*, 206–239. o.

Hasonló törekvéseket hozott magával a reformkor a magyar katolikus életben is: a negyvenes években Fogarasy Mihály nagyváradi kanonok kezdeményezte egy katolikus könyvkiadó megalakítását, amelynek működési engedélyét Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat néven 1847-ben terjesztették föl jóváhagyásra, majd mivel az 1848-as március 15-i forradalom eltörölte a cenzúrát, a társulat májusban megkezdhette működését. A szabadságharc bukása után a társulat kifejezetten az abszolutista Bach-rezsim ellenében vette föl Magyarország első keresztény királyának, Szent Istvánnak a nevét.²¹³ Az 1840-es években meginduló magyar katolikus társasági élet, könyv- és lapkiadás a század második felében virágzásnak indult. A katolikus könyvkiadás elsősorban a népnevelést tűzte ki céljául, ennél fogva kiadványai ritkán érték el azt a színvonalat, amely központi helyet biztosított volna számukra a magyar kulturális életben, ugyanakkor nagyban hozzájárultak a dualizmus-kori Magyarország műveltségi színvonalának emeléséhez.

A bukott forradalom és szabadságharc utáni évtizedek legjelentősebb katolikus alkotója Madách Imre volt, aki *Az ember tragédiája* című drámai költeményével a poéma d’humanité közép-európai változatát hozta létre.²¹⁴ A *Tragédia* a teremtéstől és a Paradicsomból való kiűzetéstől egészen az utópisztikus jövőbe kalauzolja az olvasót: az emberi nem történetével kapcsolatos esztétortéti-filozófiai passzusok a mű keletkezésének pillanatától fogva heves vitákat keltettek. Az ideológiai eklektizmus jellegzetes jegyeit magán viselő mű nemcsak a későromantika paradigmarendszerében, hanem a katolikus befogadói horizonton is egyre előkelőbb helyet foglalt el: ez utóbbi jogosságát a bibliai kerettörténet és az emberiség történetének teleológiája megkérdőjelezhetetlenné teszi. A *Tragédia* vallási-filozófiai vonatkozásrendszeréről könyvtárnyi szakirodalom született, amelynek még a vázolása is lehetetlen e keretek között. Itt csupán a *Tragédia* animációs rajzfilm-változatára hívjuk föl a figyelmet, amely a katolikus reinterpretáció egyik legérdekesebb kísérletének bizonyult a nyolcvanas évek kádárista Magyarországon.²¹⁵

A messianizmus szlovák változata Oskár Čepannak köszönhetően mozdult el a szlovák irodalmi kánon periferiáról és vált a későbbiekben irodalomtudományi

213 A Társulat történetét lásd: Mészáros István: *A Szent István Társulat százötven éve. 1848–1998*. Szent István Társulat, Budapest, 1998, 39. o.

214 Kiss Szemán Róbert: Az emberiségköltemények és -drámák néhány közép-európai változata és azok gondolati rendszerei. In: Hankó B. Ludmilla (szerk.): *Szláv századforduló. Irodalomtörténeti tanulmányok*. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 1997, 9–18. o.

215 Jankovics Marcell 1983-ban kezdte írni a forgatókönyvet, az animációs filmet 2011-ben fejezte be.

diskurzus tárgyává.²¹⁶ E messianizmus sajátossága, hogy a lengyellel ellentétben az evangélikus kulturális hagyományból, nem utolsósorban Ján Kollár szláv kölcsönös-ségének eszméjéből táplálkozott.²¹⁷ Az 1860-as évektől formálódik a szlovák kulturális élet színterén az Új Iskola (Nová škola) néven ismert csoport, amely önmagát „magyarbarát” politikai alakzatként határozta meg. Vezetője az esztergomi szeminárium-ban tanult František Richard Osvald katolikus pap volt, aki kiadója és szerkesztője volt a *Kazateľ* (Prédikátor), a *Kazateľňa* (Szószék) és a hozzá tartozó *Literárne listy* (Irodalmi Lapok) című folyóiratnak.²¹⁸ Ján Palárik katolikus pap pesti működésének mintegy egy évtizede alatt nemcsak drámaíróként írta be magát a szlovák irodalom történetébe (*Inkognito*, *Drotár*, *Zmierenie* című műveivel), hanem fontos szerepet játszott a kato-likus szellemi élet szervezésében is. Az 1867-es kiegyezés utáni magyarországi viszonyok között az önálló szlovák katolikus könyvkiadó létrehozása éppúgy ellenállásba ütközött, mint a Matica slovenská működőképességének fenntartása. Ennek ellenére sikerült Andrej Radlinský katolikus papnak és fizikusnak 1870-ben Nagyszombatban megalapítania a Szent Adalbert Társaságot (Spolok svätého Vojtecha). A Társaságnak a szlovák katolikus könyvek kiadása mellett feladata volt a *Katolícke noviny* (Katolikus Újság) megjelentetése is. A magyarországi kiélezett nemzetiségi-politikai viszonyok mellett a társaságot többször fenyegette a megszüntetés veszélye. Míg azonban a magyar hatóságoknak a Matica slovenskát, mint szlovák kulturális szervezetet sikerült 1875-ben bezárniuk, az egyházi patronátus alatt álló Szent Adalbert Társaság működése a kommunista diktatúráig folyamatos maradt.²¹⁹

5.4.4. A KATOLIKUS REALIZMUS MINT MAJDNEM-NULLA-MORFÉMA

Amennyiben a katolikus szellemi élet szervezeti hátterének fent vázolt megteremtését nem tekintjük a 19. század második felében egyúttal művészi paradigmának is, akkor meg kell állapítanunk, hogy katolikus realizmusról csak minimális mértékben beszélhetünk a közép-európai nemzeti irodalmak történetében.

A comte-i pozitív filozófia talajából kinövő realizmus és naturalizmus a maga szociologikus irányultságával jóval szűkebb mozgásteret engedélyezett a metafizikai alapokon álló 19. századi katolicizmus művészi megnyilvánulásainak, mint

216 Oskár Čepan: Romantický mesianizmus a Samo B. Hroboň. In: Pavol Vongrej (szerk.): *K problematike slovenského romantizmu*. Matica slovenská, Martin, 1973, 95–127. o.

217 A szlovák messianizmus legjelentősebb képviselőjének, Samuel Bohdan Hroboňnak a munkásságát vö. Ľubica Somolayová: *Mystická misia S. B. Hroboňa*. Ars Poetica – Ústav slovenskej literatúry, Bratislava, 2008.

218 Alexander Šimkovič: *Kultúrne a estetické iniciatívy Osvaldovej skupiny*. Slovenská literárno-vedná spoločnosť – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 1997.

219 Štefan Hanakovič: *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*. Spolok svätého Vojtecha, Trnava, 2005.

a romantika.²²⁰ E területen nehéz a magyar vagy a szlovák katolikus irodalomban olyan képviselőket találni, akik képesek lettek volna megbírkózni e két eszmerendszer magasabb művészi szinten való összeegyeztetésével. A közép-európai irodalmaknál jóval strukturáltabb francia kultúrában is csak bizonyos nehézségek árán lehet megnevezni olyan alkotókat, akik a realizmus vagy a naturalizmus paradigma-rendszerébe harmonikusan illeszkedve katolikus irodalmat műveltek volna: ezek között tartja számon az irodalomtörténet-írás Paul Bourget-t és Carl Josis Huysmanst, igaz, többnyire azzal a megszorítással, hogy főleg konverziójuk előtti műveik születtek meg a szóban forgó irodalmi stílus jegyében. Ezen alkotók mindazonáltal fontosak a közép-európai katolikus irodalmak szempontjából is, mert transzferük pótolta a magyar és a cseh katolikus irodalmak ilyen természetű hiányait.²²¹

A korszak cseh katolikus írói a vyšehradi prépostság talaján, a Václav Štulc által létrehozott katolikus szellemi centrumból kerültek ki: František Pravda a szociologikus beállítottságú moralizáló elbeszélések írójaként képviseli a vyšehradi első nemzedéket, míg Petr Kopal a másodikat, mégpedig jóval a *Rerum novarum* szociális enciklika megjelenése előtt írt keresztényszocialista irányultságú, a naturalizmus jegyeit magán viselő elbeszéléseivel és regényeivel (*Chudý boháč [Szegény gazdag]*, 1875).²²²

A 19. század utolsó harmadában a szlovák kulturális élethez a katolikus papi és világi értelmiség elsősorban népművelői és kritikai tevékenységével járult hozzá. Ennek emblematisztikus figurája František Richard Osvald (1845–1926) volt, aki alapítója volt a Szent Adalbert Társaságnak, és miként fentebb már említettük, kiadója-szerkesztője a *Kazatel' (Prédikátor)*, *Kazatel'ňa (Szószék)* és az utóbbi mellékleteként megjelenő *Literárne listy (Irodalmi Levelek)* című lapnak. E lapok egyrészt a pasztorációs és népművelői tevékenységre koncentráltak, másrészt korrekciós fórumként működtek. Céljuk a szlovák katolikus kulturális hagyomány betagolása volt a modern szlovák nemzeti kultúrába.²²³ A kor egyik legérdekesebb alakja Tichomír Milkin (1864–1920)

220 Az az elképzelése Comte-nak, hogy „az igazi pozitív szellem éppoly távol áll az empirizmustól, mint a miszticizmustól”, a pozitivizmus gyakorlatában nem valósult meg. Auguste Comte: *A pozitív szellem. Két értekezés*. Magyar Helikon, Budapest, 1979, 213. o.

221 Bourget verseit Jaroslav Vrchlický fordította pl. csehre a *Moderní básníci francouzští (Modern francia költők)* (Jos. R. Vilímek, Praha, 1898) c. antológiában. Joris-Karl Huysmans: *Katedrála (Katedrális)* (R. Promberger, Olomouc, 1912) című regényét B. Štefanová fordította. Joris-Karl Huysmans: *Uton (sic!)* (Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1925) c. regénye Várkonyi Nándor fordításában jelent meg.

222 Vö. Putna: *Česká katolická literatura... 1848–1918. i. m.*, 175–191. o.

223 Ennek egyik eklatáns példája, hogy az innen érkező kritikára Jaroslav Vlček korrigálta szlovák irodalomtörténetében a katolikus irodalmi hagyománnyal kapcsolatos nézeteit. Vö. Alexander Šimkovič: *Osvaldova skupina. Kultúrne a spoločenské súvislosti*. In: Šimkovič (szerk.), *i. m.*, 9–17. o.

katolikus pap, költő, kritikus volt, akinek művei nagy része kéziratban maradt. A szlovák irodalomtudomány a modernizmus előfutáraként tartja számon,²²⁴ ugyanakkor a katolikus realizmusnak vagy parnasszizmusnak szinte egyedüli kimagasló képviselője lehetne. A szlovák realizmus egyik legjelentősebb írója, Martin Kukučín (1860–1828) pedig áttért a katolicizmusra, miután a horvátországi Brač szigetére költözött. Konverziójából és a dalmát környezetből táplálkozó regényeinek, útirajzainak katolikus szempontú interpretációja még szintén várat magára, akárcsak Pavol Országh-Hviezdoslav (1849–1921), a kor legjelentősebb szlovák költő életművének katolikus motívumvilágát föltáró elemzése. Ján Palárik népszerű, városi környezetben játszó-dó színművei egyfajta átmenetet jelentenek a későromantika és a realizmus között. Palárikhoz hasonlóan a szociografikus színezetű városi irodalmat egy evangélikus író képviseli. A szlovák irodalomba sajátos szociologikus színezetet vittek Daniel Bachát nagyvárosi tematikájú elbeszélései: 1873-tól a pesti szlovák evangélikus gyülekezet prédikátoraként korát jóval megelőzve számolt be a rohamos tempóban iparosodó Budapestre települő szlovák cselédek, napszámosok talajvesztettségéről és társadalmi kiszolgáltatottságáról. Bachát az 1870-es, 1880-as években az elvilágiasodó és nemzeti hovatartozásukat elvesztő szlovák proletárnak azt a fajta 19. századi szekularizációját jeleníti meg elbeszéléseiben,²²⁵ amellyel szemben az evangélikus és a katolikus egyház, lassan föladva egymással szembenálló felekezetiiségét, jobbra már a kereszténység közös zászlaja alatt szállt szembe.²²⁶

A katolikus befogadói horizont a realizmus/naturalizmus vonatkozásában is folyamatos változást mutat: a realizmus/naturalizmus és a katolicizmus között az egyik, már vázolt érintkezési pontot a szociális érzékenység jelentette, a másikat pedig a metafizikus vagy misztikus elem időnkénti előfordulásának bevonása a katolikus kulturális horizontba (pl. Balzac: *A számárbőr* című regénye).²²⁷

224 Michal Gáfrik: *Na pomedzí moderny*. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 2001. 139–144. o. Dana Hučková: *Kontexty slovenskej moderny*. Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 2014, 126. o.

225 Halász Ivan: *Cirkev, národ, štát. Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Esztergom – Piliscsaba, 2003.

226 Kovács Anna – Matus László: *Jób megpróbáltatásai. A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve./ Utrpenia Jóba. Pamätnica peštianského slovenského evanjelického zboru*. Budapesti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség/Slovenský evanjelický zbor v Budapešti, Budapest, 2012.

227 Honoré de Balzac: *A számárbőr*. Az Est Lapkiadó Rt – Pesti Napló Rt., Budapest, 1913. Harsányi Kálmán fordítása. Később Rónay György fordította újra. A katolikus befogadói horizont változásához vö. a *Viglia* szecessziós blokkját, többek között Rónay György írását Harsányi Kristálynézók c. regényéről: Rónay György: Egy szecessziós regényünkről. *Vigilia* 28(1973)/11,

5.4.5. A KATOLIKUS MODERNIZMUS

A század utolsó néhány évtizedének modernista törekvései számos területen nyilvánultak meg: megfigyelhető a gyakorlati egyházi élet területén, a teológiában és a biblikus tudományokban egyaránt. Most elsősorban a kulturális, ezen belül is az irodalmi modernizmus kérdésére összpontosítunk az egyes irodalmakban.

A cseh katolikus modernizmus kristályosodási pontjául Jaroslav Vrchlický költészete szolgált: az ő lírájának katolikus védelmében jött létre összefogás Xavér Dvořák, Karel Dostál Lutínov és Sigismond Bouška között a 19. század 90-es éveiben, hogy az előző, vyšehradi korszak katolikus paradigmáját – melynek egyik következménye az volt, hogy Vrchlický költészetére mint mindannak a rossznak megtestesítőjére tekintettek, amit a modern világ csak jelenthet az egyház számára – felülírja. A közös fellépés eredménye a *Pod jedným praporem* (Egy zászló alatt) című almanach lett, amelyet 1895-ben jelentettek meg. A katolikus modernizmus következő pregnáns orgánusát jelentette a *Nový život* (Új Élet) című havilap megindulása egy évvel később, amely a következő több mint egy évtizedben a legfőbb fórumává vált a katolikus modernizmusnak.²²⁸ A Bouška-féle irányzat a világtól való elzárkózás helyett azt tekintette feladatának, hogy csatlakozási pontokat keressen a világgal, ezért nemcsak olyan nyugat-európai költőktől közölt fordításokat, mint Paul Verlaine, Stéphane Mallarmé és Stefan George, hanem a hazai költészetből is megnyerni igyekezett programja számára – természetesen változó sikerrel – a katolicizmussal szimpatizáló Otakar Březinát, a katolicizmust elfogadó Julius Zeyert, vagy a nazarénus festészet kései cseh követőjét Felix Jenewaint.²²⁹ A *Nový život* és a körülötte tömörülő alkotói csoport minden belső egyházi támadás ellenére életképesnek bizonyult – végét az az antimodernista fordulat hozta meg a világegyházban, amely X. Piusz pápa nevéhez kapcsolódik. A Szent Officium *Lamentabili sane exitu* című rendelete előkészítette a *Pascendi Dominici gregis* című apostoli körlevél megjelenését 1907-ben, amely többek között Bevezetőjének címében „elvetemült újítóknak”²³⁰ nevezte a modernista klérust, és ezzel ideiglenesen véget vetett a modernizálódó világgal és kulturális étellel való kapcsolatteremtési kísérletnek.

743–746. o. Továbbá Ramsey György: Szecesszió, spirituális művészet. I. rész. *Vigilia* 28(1973)/11, 747–754. o. http://vigilia.hu/node/Vigilia_1973_11_facsimile.pdf (Letöltés ideje: 2015. 07. 13.)

228 A folyóiratról és a modernizmusról a legátfogóbban lásd: Roman Musil – Aleš Filip: *Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život (1896-1907)*. Argo – Moravská galerie, Praha – Brno, 2000.

229 Vö. Putna: *Česká katolická literatura... 1848–1918. i. m.*, 280–291. o.

230 Egyházi Közlöny 19(1907)/38–46. <http://www.katolikus-honlap.hu/0707/pascendi.htm>. (Letöltés ideje: 2016. 03. 15.)

A magyar századvég és századforduló számos pre-modernista kismestert adott a magyar irodalomnak, akik, mint például a prózaíró Petelei István és Gozsdu Elek, a fin de siècle életérzését jelenítették meg. A romantikus alapozottságú schopenhaueri, szubjektivista bölcséleti irányzat egyik legmarkánsabb képviselője a magyar „elátkozott” költő, Vajda János, akinek katolicitása azonban, mint oly sok 19. századi művész esetében, a latencia rétegébe tartozik. Vajda pre-szimbolista versei a nyugatos modernizmus költőjévé avatták, akire Ady Endre is elődjeként tekintett. A tényleges magyar modernizmus első, átütő erejű megnyilvánulását a nemzeti irodalomtörténet hagyományosan Ady Endre: *Új versek* című kötetéhez köti (1906). A magyar modernizmusnak e jelentős megkésettisége pl. a csehez képest nagyban befolyásolta a modernitás és a katolicizmus viszonyát is, hiszen az éppen kibontakozó modernizmus a X. Piusz-i antimodernista egyházzal és konzervatív katolicizmussal találta magát szemben. Az 1908-ban induló modernista folyóirat, a *Nyugat* és annak első nemzedéke, elsősorban Ady, Babits számára a tét ebben az évtizedben a modernizmus érvényesítését jelentette nemcsak a magyarországi félfudális társadalmi és kulturális környezetben, hanem a meglehetősen militáns egyházi konzervativizmussal szemben is. Az első jelentős katolikus hetilap, az *Élet* ebben az alapvetően megváltozott új egyházi-társadalmi környezetben kezdte meg működését 1909-ben: létrehozásakor nem utolsó szempont volt, hogy a liberális-modernista *Nyugat* ellenében kellett védelmeznie a katolicizmus értékeit. Az *Élet* induló évfolyamaiban ugyanakkor sikerült megnyernie emblematis modernista szerzőket is: ilyen volt például Juhász Gyula, akinek 1909-1914 között majdnem félszáz verse látott napvilágot a hasábjain,²³¹ Kosztolányi Dezső, aki még ennél is több költeményt, fordítást (Rilkétől és Jammes-tól) és prózai írást jelentetett meg a lapban,²³² de Babits Dante-fordításának részletei is helyet kaptak a folyóiratban a háború utáni évtizedben.²³³ A modernizmus tűzkeresztségén átesett szerzetesköltők, a premontrei Mécs László és a piarista Sík Sándor folytatták a megkezdett hagyományt, és velük párhuzamosan a *Nyugat* első nemzedékének jelentős alakjai, többek között Babits is, egyfajta belső konverzió mentek keresztül a háborús évek és a Tanácsköztársaság terrorjának keserű tapasztalata után, amely Babits esetében katolicizmusának egyfajta etikai aktivizálódásán alapult.

A szlovák modernizmus előfutárai szintén a 19. század utolsó évtizedeiben kezdtek közölni műveiket, és gyakran kerültek ki evangélikus nagyvárosi környezetből,

231 Vö. Galambos Ferenc: *Az Élet írói és írásai 1909–1944*. Kézirat, 1956, 139–140. o. http://mek.niif.hu/12700/12762/pdf/12762_1.pdf. (Letöltés ideje: 2017.01.22.)

232 Vö. Galambos, *i. m.*, 162–163. o.

233 Vö. Galambos, *i. m.*, 19. o.

például Budapestről, mint Peter Bella-Horal.²³⁴ A szlovák modernizmus előfutárának számít Tichomír Milkin, az esztergomi szemináriumban végzett katolikus pap is, aki irodalomtörténészként is hozzájárult a felvilágosodáskori katolikus irodalom századfordulós kanonizálásához.²³⁵ A szlovák modernizmus áttörését azonban mégsem ők, hanem Janko Jesenský (*Verše*, 1905) és Ivan Krasko (*Nox et solitudo*, 1909) költészete hozta meg a magyar modernizmussal körülbelül egyidőben. A szlovák modernizmus e meglehetősen sovány korpusza az első csehszlovák köztársaság idején erősödött meg, nem utolsósorban az evangélikus lelkész és lírikus Emil Boleslav Lukáčnak és Ján Smreknek köszönhetően, akik a szlovák irodalomtörténetben az ún. vitalizmus (leginkább expresszionista, életigenlő) avantgárd irányzatot művelték. Ezen evangélikus dominanciának tudható be, hogy a katolikus modernizmus 30-as évekbeli megjelenését a kortárs kritika oly módon fogadta, mint a katolikus literátusok fölzárkózását az evangélikusok által képviselt modernizmushoz. Dobroslav Chrobák egy 1933-as Pavol Gašparovič Hlbina-kötet kapcsán a következőket írta: „A fiatal katolikus réteg figyelemreméltó erőfeszítést tett, hogy behozza, amit az apák elmulasztottak.”²³⁶

Sajátos helyet foglalnak el a katolikus modernizmus reflexiók horizontján az ún. francia elátkozott költők. Charles Baudelaire és Paul Verlaine többek között azért válhattak részeivé a katolikus modernizmus irodalmának, mert a katolikus kulturális kódok időközben komoly változáson mentek keresztül, amelynek egyik fontos kezdeményezője Léon Bloy volt. Az elátkozott költők ugyanis fontos érintkezési pontokat kínáltak számos, hagyományosan a keresztény vallásosság tárgykörébe tartozó területen, többek között az emberi szenvedéshez (pokolraszállás) és transzcendenciához (felemelkedés) fenomenájának modernkori tárgyalásához.²³⁷ Az európai modernizmus e két emblematikus alakját és műveiket cseh katolikus oldalról többek között Josef Florián reflektálta, szlovák katolikus recepciója Pavol Gašparovič Hlbina nevéhez kötődik, magyar fordításainak jelentős részét Babits Mihálynak köszönhetjük.

Mint az a korábbiakból nyilvánvalóvá vált, a katolikus modernizmus korszakához fontos periodikumok kapcsolódnak, amelyek emblematikus értékűek voltak

234 Dana Hučková: *Kontexty slovenskej moderny*. Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 2014. Vö. a Na ceste k modernistickej citovosti: básnik okraja Peter Bella-Horal (Úton a modernista érzékenység felé: a periféria költője, Peter Bella-Horal) c. fejezettel (135–148. o.).

235 Tichomír Milkin: Dejiny literatúry slovenskej. In: Šimkovič, i. m., 73–77. o.

236 „Mladá katolícka vrstava vyvinula pozoruhodné úsilie, aby dohonili, čo zameškali orcovia” Idézi: Pašteka, i. m., 33. o.

237 Baudelaire-nak és Verlaine-nak majdnem húsz verse jelent meg az *Életben* 1909-től folyamatosan. Vö. Galambos, i. m., 26–28. o.; 334–335. o.

nemcsak a katolikus kultúra, hanem a nemzeti irodalmi kánon kialakulásának szempontjából is. Csehországi viszonylatban a katolikus modernizmust a legpregnansabban és legmagasabb színvonalon a *Nový život* (*Új Élet*) képviselte mind a nyugat-európai katolikus irodalom befogadásában, mind pedig a cseh katolikus irodalom és képzőművészet prezentációjában.²³⁸ Az antimodernizmus korszakában indult *Élet* jelentősége a magyar katolikus folyóiratok közül kiemelkedően fontos,²³⁹ főleg három jelentős főszerkesztőjének idején.²⁴⁰ A szlovák katolikus modernizmusnak az első világháború előtt nem volt önálló sajtóorgánuma, érdekes jelenség azonban, hogy mind Ivan Krasko, mind pedig Janko Jesenský és más modernista költők verseinek egyrészt a turócszentmártoni *Slovenské pohľady* (*Szlovák nézőpontok*) c. irodalmi lap szerkesztői, másrészt az ún. női lapok adtak helyet, gondolva itt elsősorban a *Živena* nevű szlovák nők egyesületének azonos című lapjára. A katolikus modernizmus két világháború közötti korszakában pedig a katolikus fiatalok lapjai, a *Prameň* (*Forrás*), a *Postup* (*Haladás*) és a *Verbum*,²⁴¹ valamint időnként a modernistának egyáltalán nem nevezhető, Szent Adalbert Társaság által kiadott *Kultúra* című folyóiratok vettek részt a katolikus irodalom népszerűsítésében.

5.4.6. A KATOLIKUS IRODALOM A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A 20. század első felének kulturális élete a maga bonyolult, gyorsan változó, egymással ellentétes, ugyanakkor időben párhuzamosan létező irányzataival és eszmérendszeivel szinte megoldhatatlan feladat elé állítja azt, aki ebben ki akarja jelölni a katolikus kultúra és irodalom helyét. Ehelyett inkább egyfajta olyan, az előzőekben már rögzített fenomenológiai nézőpontot foglalunk el, ahonnan a katolikus irodalom a maga korpuszával, alkotóival, befogadói mentalitásával látszódik. Ebből a pozícióból kristályosodási pontként érzékelhető az újkori európai mentalitástörténet ismert fogalompárja: a konzervativizmus–modernizmus. Ennek segítségével

238 Roman Musil – Aleš Filip: *Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život* (1896–1907). Argo – Moravská galerie v Brně, Praha – Brno, 2000.

239 Vö. Szénási Zoltán: *Az Élet és a modern irodalom*. In: Szénási, i. m., 73–87. o.

240 „Indulásakor Andor József vállalta a szerkesztői tisztséget. Finomtollú író volt, pár regénye maradandó nyomot hagyott a magyar katolikus szépirodalomban, 1909. szeptemberében Izsóf Alajos váltotta fel, aki inkább irodalomszervezőnek volt jelentősebb, mint írónak. Tőle Pethő Sándor vette át a szerkesztést – 1912. júliusában – és vitte tovább a folyóiratot 1915. júniusáig. Az induló évek – fenti három szerkesztő szellemi irányítása alatt – jelentős szerepet játszottak a kor szellemi életében, melyben nagy része volt annak, hogy a nyugatos írók jó része – Kosztolányi, Krúdy, Karinthy stb. – rendszeresen felkeresték írásaikkal a friss folyóiratot.” Galambos, i. m., 1. o.

241 Edita Prihodová: *Sonda do kultúrnej činnosti katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945–1948. (Katolícke kultúrne časopisy Nová Práca a Verbum.)*. Kézirat.

megkísérélhetőnek tartjuk a korszak katolikus kultúrájának megjelenítését: a két fogalom közötti folyamatos oszcilláció ugyanis az egyik legfontosabb vonása a 20. század első felében a közép-európai katolikus kultúráknak is.

Az összetett rendszerekre jellemzően a paradigmában lévő „arasznyi bizonytalanság” (vö. e fejezet barthes-i mottójával) ölnyivé növekszik, és még inkább csikorogni fog, mert a konzervativizmus–modernizmus dichotómia a fogalom-meghatározás nehézségein kívül nemcsak politikai, eszmei, társadalmi, egyházi stb. síkokon értelmezhető, hanem ezek bonyolult viszonyrendszerében, áttűnéseiben, sőt, a személyes fejlődéstörténetek fontos elemeként is tárgyalható. A fogalomhasználat zavarainak elkerülése érdekében a fogalompárhoz illesztett jelzővel kívánjuk specifikálni, mely síokról van éppen szó.

Az előző fejezetben tárgyalt irodalmi modernizmus mellett a társadalmi szekularizáció és deszakralizáció ellensúlyozására számos konzervatív fordulat következett be mind az egyházi, mind pedig a társadalmi életben. A korszak e jelenségeinek föltérképezése még nagy vonalakban sem áll módunkban, ám néhány jelentősebb egyházi gondolkodó, filozófus, kiadó és művész életpályájának modellje rávilágíthat e folyamat néhány fontos jelenségére. A 19-20. század fordulójának egyik legnagyobb hatású magyar egyházi gondolkodója Prohászka Ottokár (1858-1927) volt, aki a magyarországi „kulturharc” emblematikus személyiségeként és székesfehérvári püspökként a szekularizált és liberális társadalomban való egyházi-vallásos jelenlét megőrzésére törekedett a modern katolikus sajtó által kínált eszközökkel.²⁴² Életpályáján komoly törést okozott az a tény, hogy 1911-ben, nem utolsósorban a már említett antimodernista fordulat következtében a Szentszék indexre tette három művét.²⁴³ Prohászka szellemi kisugárzása ennek ellenére elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy nemcsak a századfordulón, hanem a század első felében is meghatározó alakja maradjon a magyar katolikus egyház- és kultúrpolitikának. A cseh kulturális életben a katolikus konzervatív fordulat Josef Floian (1873-1941) nevéhez és tevékenységéhez köthető, aki a Léon Bloy-típusú katolicizmus példájára visszavonult

242 Vö. Szénási Zoltán: Prohászka Ottokár és a katolikus kritika irodalomszemlélete 1890 és 1920 között. In: Szénási, *i. m.* 63–73. o.

243 „Schütz Antal szerint (...) főként három dolog eshetett kifogás alá az Indexkongregációnál: 1) Prohászka szentírás-értelmezése; (...) 2.) Az *intellektualizmus túlhajtásai* egyes kitételei agnoszticizmus gyanúját keltették fel (ezt később Prohászka maga is látta). 3) A *Modern katolicizmus* és a *Több békességet!* c. cikk pedig szociális elveivel és az egyház reformjára vonatkozó forradalmi nézeteivel keltett megütközést az integristáknál.” – hangzik Szabó Ferenc összefoglalásában. Vö. Szabó Ferenc S. J.: *Prohászka és a modernizmus*. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Prohászka ébresztése – I. Távlatok*, Budapest, 1996, 75. o. http://www.ppek.hu/konyvek/Szabo_Ferenc_Prohaszka_ebresztese_I_1.pdf (Letöltés ideje: 2016. 07. 24.)

szülőfalujába, a morvaországi Stará Říšebe. Híveket és tanítványokat gyűjtve maga köré katolikus könyvsorozatot adott ki, és komoly fordítói tevékenységet fejtett ki. A floriani műhelyből került ki a 20. század katolikus irodalmának legjelentősebb cseh nemzedéke: Jakub Deml, Jaroslav Durych, Bohuslav Reynek, Jan Zahradníček, Jan Čep és Vladimír Vokolek, akiknek többsége a második világháborút követően is a gerincét adták a kommunizmussal szembeni katolikus ellenkultúrának.

A háborút követő évtizedekben már az avantgárd tapasztalatával indult az új literátus nemzedék, amelynek egyik fontos alakja a prágai születésű, németül író Franz Werfel volt, aki nem elsősorban korai expresszionista lírájával, mint inkább konvertálása utáni nagyepikai alkotásaival vált emblematikus alakjává a német nyelvű közép-európai katolikus irodalomnak.²⁴⁴ Werfelt zsidó származása és konverziója a magyar katolikus irodalom hasonló alkotóival rokonítja. Werfelhez hasonlóan expresszionista és szürrealista jegyeket hordoznak az első csehszlovák köztársaságbeli szlovák katolikus írók, Milo Urban és Jozef Cíger Hronský legfontosabb regényei is.²⁴⁵ A két világháború közötti szlovák lírában pedig ugyanebbe az irányzatba sorolhatóak az előbb tárgyaltak értelmében „tévesen” katolikus modernizmusnak nevezett mozgalmat szervező és irányító szerzetesköltő, Rudolf Dilong művei. Dilong költői excursusát a szürrealizmus szlovák változatába a 30-as évek végén mind a kortársak, mind pedig a későbbi katolikus tudományos recepció egyfajta baloldali „eltévelyedésnek” érzékelte,²⁴⁶ holott ebben az időszakban már – a folyamatok logikájából következően – az avantgárd más közép-európai katolikus irodalmakban is fontos referenciális pontnak bizonyult.

Hasonlóan jelentős irodalmi korpusz jött létre a magyar irodalomtörténet-írásban hagyományosan „neokatolikusnak” nevezett korszakban is: a modernizmus és az avantgárd eredményeit is nagymértékben fölhasználó Mécs László,²⁴⁷ Sík Sándor vagy pedig az egy nemzedékkel fiatalabb, már az újklasszicizmus jegyében induló Radnóti Miklós és Rónay György életművének nagy része is jó példa erre a jelenségre. A század első fele magyar filozófiai gondolkodásának

244 Norbert Abels: *Franz Werfel*. Rowohlt Verlag, Reinbek, 1990. Újabb kiadása: 2002.

245 Vö. Augustín Maťovčík: *Jozef Cíger Hronský. Život a dielo*. Osveta, Martin, 2003. Valamint: a Peter Cabadaj által rendezett, Hronský képzőművészeti alkotásait bemutató kiállításának katalógusával: Peter Cabadaj: *Slovenský spisovateľ a výtvarník/Scrittore ed artista slovacco*. Slovenská národná knižnica, Martin, 2007.

246 Július Pašteka: *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Lúč, Bratislava, 2002. Vö. a J. Kútnik Šmálov proti surrealistom a modernizmus (J. Kútnik Šmálov a szürrealisták ellen és a modernizmus) c. fejezettel. 91–96. o.

247 Vö. Szénási Zoltán: Kísérlet Mécs László költészetének újraértelmezésére. In: Szénási, i. m., 135–161. o.

meghatározó neotomistái Schütz Antal és Kecskés Pál volt. Schütz Antal sokat tett Prohászka emlékének ápolásáért, többek között huszonöt kötetben adta ki összegyűjtött írásait,²⁴⁸ és egyéb fórumokon is méltatta egyház- és kultúrpolitikai érdemeit.²⁴⁹ Kecskés Pál *A modern lélektan és a skolasztika*²⁵⁰ című művében a két, látszólag ellentétes fenomen egymáshoz való viszonyát, *A bölcelet története* című munkájában pedig az európai filozófia legfontosabb iskoláit és képviselőit mutatta be – ez utóbbi művének harmadik kiadása még 1981-ben is a katolikus ellenkultúra művelésének lehetőségét biztosította a későkádárista korszakban.²⁵¹ Sík Sándor korszakalkotó jelentőségű tanulmánya a katolikus irodalomról,²⁵² valamint nagyhatású *Esztétikája*²⁵³ az 1930-as, 1940-es években előkelő helyet biztosított számára a magyar filozófiai és művészeti életben.

A szlovák katolikus szellemi élet neotomista képviselője volt František Skyčák (1899–1945), aki a szepeshelyi (Spišská Kapitula) szeminárium teológia-professzora-ként nagy hatással volt a két világháború között formálódó katolikus irodalomra. Az ő nyomdokaiban fejlesztette tovább katolikus alapozottságú kulturológiai elméletét Ladislav Hanus (1907–1994) is, aki az 1920-as, 1930-as évek fordulóján az innsbrucki teológián a Rahner-fivérekkel hallgatta, majd visszatért Szepeshelyre erkölcszociológiát oktatni. Itt jelentette meg először 1943-ban *Rozprava o kultúrnosti (Értekezés a kultúráltságról)* című művét,²⁵⁴ amely a kommunizmus hosszú évtizedei alatt az asztalfióknak írva érte el végső formáját, és csak a rendszerváltozás után jelenhetett meg.²⁵⁵

248 Schütz Antal (szerk.): *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*. Szent István Társulat, Budapest, 1928–29. Schütz az *Előszó*ban elmondja, hogy nem kritikai kiadást, hanem egy nagyközönség számára elérhető sorozatot áll módjában útjára indítani. <http://gondola.hu/cikkek/59632> (Letöltés ideje: 2016. 02. 28.)

249 Schütz Antal: Prohászka Ottokár emlékezete. *Katolikus Szemle* 42(1928)/2, 65–69. o.

250 Kecskés Pál: *A modern lélektan és a skolasztika*. Szent István Társulat, Budapest, 1930.

251 Vö. Fila Béla kitűnő *Előszavával*, amelyben nemcsak a neoskolasztikus irányzatot mutatja be, benne Kecskés Pál helyét, hanem fölhívja a figyelmet a filozófus fenomenológiai orientációjára is. Kecskés Pál: *A bölcelet története*. Szent István Társulat, Budapest, 1981, 7–24. o.

252 Sík Sándor: A katolikus irodalom problémájához. Egyetemesség és forma. *Vigília* 1(1935)/2, 9–30. o. Lásd kötetben: Sík Sándor: *Kereszténység és irodalom*. Vigília Kiadó, Budapest, 1989, 205–238. o.

253 Sík Sándor: *Esztétika*. Szent István Társulat, Budapest, 1943. Reprint kiadása: Universum Könyvkiadó, Szeged, 1990. Az *Esztétika* helyéről a Sík Sándor-i életműben vö. Máté Zsuzsanna: Sík Sándor a szépirodalomtudós és az esztéta VI. fejezetével (Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005, 193–237. o.).

254 Ladislav Hanus: *Rozprava o kultúrnosti*. Obroda, Ružomberok, 1943. Újabb kiadása: Spišský kňazský seminár, Spišské Podhradie, 1991.

255 Ladislav Hanus: *Človek a kultúra*. Lúč, Bratislava, 1997.

A cseh egyházi élet és tudomány egyik sikeres és termékeny képviselője Antonín Podlaha (1865-1932) volt, akinek tudományos munkássága a cseh középkortól a barokkig ívelt, és neve számos egyéb bibliográfia mellett összekapcsolódik olyan kiadványokkal, mint pl. a hétkötetes *Památní místa království českého* (A cseh királyság szent helyei). Podlaha a Szent Vítus-katedrális befejezésére irányuló egyházi mozgalom élén állt, és a katedrális 1929-es újrászentelésekor egyik kulcsszereplője volt az egyház és az új csehszlovák állam összebékítésének.²⁵⁶ Pavel Julius Vychodil a 19. század végének esztétája és kritikusa volt, akinek négykötetes *Poétikája* (1890-1897) a tomizmus szellemében fogant, és az általa szerkesztett *Hlídko literární* (Irodalmi őrző) c. folyóirat pedig e szellemben recenzálta a megjelenő kortárs műveket.²⁵⁷

A két háború között a modernizmus és konzervativizmus között számos szintéren folyó küzdelem – a bonyolult rendszerek működésének megfelelően – számos átmeneti formációt hozott létre a politikai, társadalmi, egyházi, művészeti és személyes életben. Ugyanakkor jellemző, hogy a konzervativizmus és modernizmus bármely képlet szerinti keveredése sem külön-külön, sem együtt nem voltak képesek szembeállni a náci totalitarizmussal. Külön fejezetet érdemelne e vonatkozásban a katolikus irodalom helyzete, a katolikus írók viszonyulása a náci Németország befolyása alá került cseh, szlovák vagy magyar államban. Az ezzel való szembenézést azonban a háborút rövideken követő szovjet típusú totalitárius rendszerek importja hosszú időre ellehetetlenítette. A Csehszlovákia széthullása utáni rövid életű cseh állam és a náci Németországhoz csatolt cseh protektorátus kulturális életének föltárása és kutatása, minden eddig elvégzett munka dacára, mindmáig komoly hiányosságokat mutat. Nemkülönb a szlovák politikai katolicizmus jegyeit hordozó „plébánia-köztársaság”,²⁵⁸ amely eltérő okokból ugyan, de valamennyi politikai erő számára mindmáig kínosnak bizonyult, ezért kulturális életének reflexiója egyszerre elnagyolt és torzított.²⁵⁹ A szlovák állammal és emblematisztikus képviselőivel kapcsolatos mítoszok lebontásához nagyban hozzájárult a *Mýti naše slovenské* (A mi szlovák mítoszaink) című tanulmánykötet szerzői gárdája.²⁶⁰ A magyarországi Horthy-rezsim azonos

256 Martin C.: *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945*. Torst, Praha, 2010. 240–245. o.

257 Putna, i. m., 245–256. o.

258 Dominik Tatarka: *Farská republika* (Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1948) című regényében bírálja a nemzeti szocialista színezetű szlovák államot.

259 Számos torzulás korrekcióját köszönhetjük Ladislav Hanus visszaemlékezéseinek: *Pamäti svedka storočia*. Lúč, Bratislava, 2006. Vö. különösen a Slovenský štát c. fejezettel a 233–336. oldalon.

260 Dušan Kováč: *Andrej Hlinka – bojovník za slovenský štát?* (Andrej Hlinka – a szlovák állam harcosa?) (174–180. o.), Ivan Kamenec: *Slovenský štát 1939–1945 a jej mýty*. (A szlovák állam

maradt önmagával egészen 1944 októberéig, azaz a két világháború közötti korszak természetes kulturális folytatásának tekinthetőek a háborús évek is. A háborúból való sikertelen kiugrási kísérletet követő fél év pedig először a nyilas-rémuralommal, később a német, majd a szovjet megszállással, a front átvonulásával és Budapest ostromával gyakorlatilag értelmezhetetlen a kulturális és az irodalmi élet szempontjából. E korszak elsősorban a háború utáni évtizedek holocaust- és trauma-irodalma számára nyújt majd élményanyagot. Ezt közvetlen módon Radnóti Miklós dolgozta fel a magyar irodalomban, akit zsidó származású katolikus költőként hosszú évtizedes közeledés után szimbolikusan harminchárom éves korában, 1944-ben keresztelt meg Sík Sándor. A krisztusi mártíromságra tudatosan készülő és azt vállaló költő munkaszolgálatosként teljesített szolgálatot, majd a háború utolsó heteiben az erőltetett menetben halt meg. A Radnóti-recepció, amely 1989 előtt a költő baloldaliságát és zsidó származását hangsúlyozta, fokozatos jelentés-eltolódással bevonta a reinterpretációba a költő katolicizmusát is. Konvertálásának folyamatát, valamint katolizálásának hiteles okait és történetét Ferencz Győző katolikus költő és irodalomtörténész kitűnő és alapos monográfiájában rekonstruálta.²⁶¹

5.4.7. KATOLIKUS SEMATIZMUS AVAGY APOSTATÁK A KOMMUNIZMUSBAN

Némiképpen kockázatos a közép-európai kommunista rezsimek ötvenes évekbeli kulturális élete kapcsán katolikus sematikus irodalomról mint alrendszerrel beszélni, ugyanakkor kétségtelen történeti tény, hogy ezen torzszülött kulturális alakzat létrejöttéhez katolikus alkotók is hozzájárultak – igaz, ritkán belső meggyőződésből, mint inkább félelemből. A félelem és megfélemlítettség mint jelenség a „gyűlölet poétikájának”²⁶² idején állandó elemévé vált a katolikus kulturális életnek is, és mint ilyen számos egyéb ide tartozó jelenséget vonzott magával: például a kommunista hatalommal való kollaborálást, a titkosszolgálatokba való

1939–1945 és mítoszai) (181–189. o.), Ivan Kamenec: Jozef Tiso – tvorca štátu a martýr? (Jozef Tiso – az állam alapítója és mártír?) (190–198. o.). In: Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová (szerk.): *Mýty naše slovenské*. Academic Electronic Press, Bratislava, 2005. Ivan Kamenec: *Tragédia politika, kňaza a človeka. Dr. Jozef Fiso 1887–1947*. Archa, Bratislava, 1998.

261 Eszerint Radnóti ifjúkori fogadalmát teljesítette, amikor szimbolikusan a krisztusi életkorban tudatosan vállalta a mártíriumot. Vö. Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. Különösen a Katolicizmusa c. fejezettel az 572–582. oldalakon.

262 Vö. Jaroslav Med „poetika nenávisti” „a gyűlölet költészete” fogalmával. Jaroslav Med: *Procesy a poetika nenávisti*. In: (Szerk. nélkül): *Literatura určená k likvidaci. (A megsemmisítésre ítélt irodalom.) Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 26.-27. listopadu 2002 k padesátému výročí politických procesů se spisovateli*. Obec spisovatelů, Praha, 2004, 9–13. o.

beszervezést, szakmai és magánéletbeli árulásokat, kétségbeesést, depressziót, alkotói válságot stb. E helyütt messzire vezetne e kényes kérdés részletes tárgyalása, annyit azonban érdemes jelezni, hogy a szóban forgó időszakra – amint azt a totalitarizmus szó maga is jelzi – a kulturális élet működésének tökéletes átépítése, működési mechanizmusának és nyelvének uralása volt jellemző, és ilyen körülmények között a hatalomtól való egzisztenciális függés és életveszély olyan fenyegetettség-érzéssel társult, amelynek következtében létrejött ez a jellegénél fogva aposztata kulturális alakzat. A cseh aposztaták emblematisztikus figurája volt Josef Jelen költő, író és dramaturg (1921-2006), aki ötvenes évekből bebörtönzése után állambiztonsági ügynökként tevékenykedett. 1963-ban kilépett a papi rendből. Ezek után tagja lett a *Rudé právo* (*Vörös Jog*) című kommunista napilapnak, majd az 1968 utáni normalizáció egyik prominens alakjaként megjelentette a *Katedrális árnya* (*Stín katedrály*) című regényét, amelyben volt egyházát az elképzelhető valamennyi propagandisztikus eszközzel bemocskolta. Néhány példával érdemes érzékeltetni, milyen mélyen nyúlt bele a kommunista rezsim a művészet autonóm életébe, amikor olyan művészek is kénytelen-kelletlen hozzájárultak az ötvenes évek kulturális sematizmusához, mint a katolikus expresszionizmus szlovák képviselője, Milo Urban. Urban sok más író társával együtt a szovjet csapatok elől Ausztriába menekült, ám az emigráció helyett mégis inkább a hazatérést választotta Csehszlovákiába. Népbíróskodás elé állították, amely ugyan nem ítélte halálra, de kényszerű hallgatásra igen, és a rendszer iránti lojalitását az 1950-es, 60-as évek folyamán úgy mutatta ki, hogy két újabb, a termelési regény jegyeit magán viselő résszel bővítette az *Élő ostorral* (*Živý bič*, 1927) indult nagyszerű regénytrilógiáját. Még szembezőköbb példával szolgált Pavol Gašparovič Hlbina (1908-1977), aki áldozatául esett annak az illúziójának, hogy a katolicizmus összeegyeztethető a kommunizmussal.²⁶³ Békepapként a rezsim szolgálatába lépett, és olyan sematikus köteteket jelentetett meg, mint az *Ozveny slnka* ([*A nap visszhangjai*] 1950), *Mierové ráno* ([*Békereggel*] 1952) és *Ruže radost* ([*Örömrózsza*] 1955). A kommunista Csehszlovákiában a hatalom a katolikus egyház és kultúra tökéletes fölszámolására törekedett, ugyanakkor azonban a hatalom gyakorlási módja eltért a két ország részben. Csehországban a hatalmi apparátus könyörtelenül végrehajtatta a törvényeket és rendeleteket, és miután semmilyen vonatkozásban nem mutatott kompromisszumkészséget, a mártíriomság vállalásán kívül nemigen volt más alternatívája a cseh katolikus művészeknek, akiket 1952-ben egy prágai és

263 Jozef Brunclík: Ideové postoje Pavla Gašparoviča Hlbina v čase nástupu socializmu a kritické reflexie jeho vtedajšej tvorby. In: Igor Hochel (szerk.): *Podoby a premeny slovenskej literárnej kritiky v 50. a 60. rokoch XX. storočia*. UKF v Nitre, Nitra, 2010, 171–188. o.

egy brünni perben halálra vagy hosszú börtönbüntetésekre ítélték.²⁶⁴ A szlovák végrehajtó hatalom ezzel szemben időnként szembetalálta magát olyan katolikus közösségekkel, amelyek komoly ellenállást tanúsítottak például a szerzetesrendek főlészámolásakor²⁶⁵ vagy hosszabb ideig sikeresen bújtatták a katolikus papokat, mint például Ladislav Hanust, akit elfogása után tizenhat év börtönbüntetésre ítélték.

A magyarországi egyházi és politikai viszonyrendszer a rákosi korszakban nagyvonalakban megegyezett a csehszlovákiaival, ugyanakkor olyan jellegzetességeket mutatott, amelyek alapján specifikus magyar változatról beszélhetünk, mert itt a kommunista hatalom társadalmi támogatottsága hagyományosan jóval alacsonyabbnak bizonyult, mint a szomszédos országokban. Ennek oka többek között a történelmi tapasztalatokban, az 1848-49-es szabadságharc orosz eltiprásában, az 1919-es tanácsköztársaság rémuralmában, a központi szövetségi rendszerhez való tartozásban rejlik. A katolikus ellenállás emblematisztikus alakja Mindszenty József bíboros-érsek volt, aki nyíltan és harciasan hirdette antikommunista meggyőződését.²⁶⁶ A kommunista hatalom ezért bizonyos mértékben kénytelen volt respektálni a katolikus egyházat és vallást, és taktikai engedményeket tett neki. A magyar társadalom további sajátossága az a családias, olykor hűbérinek is nevezhető viszonyrendszer, amely a 19. századi realista irodalom egyik kedvelt témája is volt. A familiáris kapcsolatok történelmi eseményekre gyakorolt hatását jól mutatja az a nehezen dokumentálható meggyőződés a magyar katolikus szájhagyományban, amely a Síkfivérek közötti rokoni kapcsolatnak tulajdonítja (Sándor katolikus költő és piarista szerzetes volt, míg Endre öccse a Szovjetunióból tért vissza a második világháború után, és kommunista nagykövetségként, majd külügyminiszterként működött egészen 1961-es nyugdíjaztatásáig), hogy néhány férfi és nő szerzetesrend (köztük a piaristák), valamint egynémely katolikus sajtóorgánum (köztük a *Vigilia*) megmaradhatott és tovább működhetett a kommunista hatalomátvétel utáni évtizedben is.²⁶⁷ E magyar társadalmi sajátosságok tehát nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy

264 A koncepciók perek összefoglalását vö. Antonín Kratochvíl: *Půlstoletí od procesu s českými spisovateli*. (szerk. nélkül), i. m., 15–22. o.

265 Stanislav Balík – Jiří Hanuš: *Katolická církev v Československu*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2013. 160. o.

266 Balogh Margit: *Mindszenty József I-II*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.

267 Vö. Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején* (Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013) c. művének Az ún. Rákosi-korszak sajtója (1949–1953) c. 3. fejezetével. http://mtmi.hu/dokumentum/410/a_magyar_sajto_tortenete_mk7_w.pdf (Letöltés ideje: 2016. 02. 24.)

a katolikus szellemi élet és irodalom, bár erősen redukált és cenzúrázott formában, de megőrizte folytonosságát az ötvenes években. A folytonosságnak természetesen ára volt, amely a katolikus egyház és kultúra manipulálhatóságának és korrumpálhatóságának veszélyét hordozta magában, és amelynek egyik irodalmi feldolgozásával Esterházy Péter szolgált a *Javított kiadás*²⁶⁸ című regényében.

5.4.8. A KATOLIKUS EGZISZTENCIALIZMUS MINT ELLENKULTÚRA

A sztálinista rezsimiek közép-európai bukása után az 1956-os magyar forradalmat és az 1968-as csehszlovákiai reformmozgalmat megelőző politikai enyhülés időszaka nyújtott lehetőséget arra, hogy a katolikus írók kiszabaduljanak börtönükből, és részben visszatérjenek az irodalmi életbe. Velük együtt ismét teret nyert egyfajta dialogikus hangvétel az irodalmi életben, amely a totalitárius kultúrpolitika monotóniáját fölvaltotta, és bár mind 1956, mind pedig 1968 elbukott, a kommunista hatalom – leszámítva a forradalmak utáni megtorlások néhány évét – többé nem tért vissza a sztálinista módszerekhez. Jellemző módon inkább hosszabb távra rendezkedett be, és a status quo fenntartása érdekében egyfajta társadalmi kiegyezésre törekedett. Ezen igyekezet Magyarországon mind nagyobb teret engedett a nem-hivatalos, polgári-liberális, az alternatív vagy a katolikus kulturális életnek, amelynek következtében megteremtődött a katolikus ellenkultúra egzisztencialista változata. Jelentősége fölbecsülhetetlen szinte valamennyi közép-európai országban, ugyanis szinte egyetlen, az elnyomó hatalomtól független kulturális alakzatként biztosította nemcsak az emberi, vallási és szabadságjogok művészi alkotásokban való megjelenésének lehetőségét, hanem egyfajta alternatív társadalmi struktúrát is életben tartott és működtetett, amely lehetővé tette a tényleges emberi és társadalmi kommunikáció fenntartását. A működő katolikus szellemi műhelyek körül tömörültek az irodalmi élet olyan képviselői, mint Rónay György, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes és Mészöly Miklós, de nem kisebb jelentőségű a keresztény egzisztencializmus jegyeit magán viselő képzőművészek csoportja sem, gondolva itt elsősorban Schaár Erzsébetre (1908-1975)²⁶⁹ vagy Kondor Bélára (1931-1972). A fiatalabb nemzedékből fontos kiemelni Jelenits Istvánt, aki mindmáig a Pilinszky-féle esszéíró hagyományt folytatja.

A szlovák irodalomban elsősorban az emigrációban működő szellemi központok körül csoportosultak ezen irányzat képviselői, többek között Jozef Cíger-Hronský és Rudolf Dilong, akiknek kései művei magukon viselik a perszonalizmus

268 Esterházy Péter: *Javított kiadás*. Magvető, Budapest, 2002.

269 Schaár Erzsébet 1974-ben Székesfehérvárott mutatta be az *Utca* című térkompozícióját, amelyre élénken reflektált többek Pilinszky János is. Vö. Schaár Erzsébet – Pilinszky János: *Tér és kapcsolat*. Magvető, Budapest, 1975.

és egzisztencializmus jegyeit.²⁷⁰ A kommunista Csehszlovákiában orvosként működő konvertita Pavol Strauss főleg íróasztala fiókjának írta katolikus egzisztencialista ihletettséggű naplóját és meditációit.²⁷¹ Ján Červen (1919-1942) ifjúságában elhunyt íróként a *Kék katedrális* (*Modrá katedrála*) című hosszabb elbeszélésével írta be magát az ún. szüzsé-költők („básnící sujetu”) nemzedékébe, amely a maga szakrális szimbólumrendszerével leginkább egyfajta ötvözete az egzisztencialista gondolatiságnak és az expresszionista prózaírásnak. A szlovák irodalomtörténetírás szintén ebbe a csoportba sorolja Dominik Tatarkát, akinek *A keresés szorongásában* (*V úzkosti hľadania*) (1942) című elbeszéléskötete számos vonatkozásban előrevetíti a szlovák egzisztencializmus és abszurd egyik legjelentősebb művét, a *Bólogatás démona*²⁷² (*Démon súhlasu*) (1963) című kisregényét.²⁷³

A keresztény irányultságú egzisztencialista költészet számos szlovák képviselője közül érdemes megemlíteni Miroslav Válekot (1927-1991), aki művészi értékű életművét ezen irányzat jegyében publikálta az 1940-es évek katolikus folyóirataiban, valamint a 60-as évek enyhébb politikai légkörében (az 1968-as eseményeket követő husáki normalizáció idején azonban állami funkciókat vállalt, amely korábbi költészetének végét jelentette). Külön figyelmet érdemel a 20. század második felének legnagyobb hatású költője, a *Prameň* katolikus lapban induló, és Nemes Nagy Ágneshez hasonlóan evangélikus gyökerekkel rendelkező Milan Rúfus (1928-2009), akinek költészete a keresztény egzisztencializmus tagadhatatlan jegyeit is magán viseli.

A két világháború közötti cseh katolikus irodalom egyik legjelentősebb eszéirőjává fejlődött Jan Čep, aki 1948-ban elhagyta a kommunista Csehszlovákiát. *A Básnik a jeho inspirační zdroje* (*A költő és ihletének forrásai*) című esszéjében Szent Pál szavaival világítja meg a költő feladatát: „most tükör által látunk homályosan, aztán majd színről színre”. Az esszé ismertetésekor Zdeněk Rotrekl a következőképpen világítja meg a čepi ember egzisztenciájának tragikumát:

270 Vladimír Petrík: Jozef Cíger Hronský a jeho „nová blízkost' k Bohu”. *Tvorba* I 10(1991), február, 16–18. o.

271 *S výhľadom do nekonečna* (Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov, 2009) címmel Július Pašteka szerkesztésében megindult Pavol Strauss tíz kötetesre tervezett életműkiadása.

272 Magyarul: Dominik Tatarka: *A bólogatás démona*. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1970. Koncsol László fordítása.

273 A tatarkai személyiség katolicizmus és kommunizmus közötti oszcillációjához vö. Viktória Kissová: Transformácia Tatarkovej poetiky vplyvom absorbcie komunistickej propagandy. In: Martin Ološtiak – Martina Ivanová – Lucia Gianitsová-Ološtiaková (szerk.): *Varia XVIII. Zborník príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov* (Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008). Prešovská univerzita, Prešov, 2009. http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak1/pdf_doc/36.pdf (Letöltés ideje: 2017. 03. 08.)

Čep tudja, milyen »tragikus találós kérdés az ember«, aki úgy szereti a földet, mint »társát a szenvedésben«, aki érzi az élőket, a holtakat és az eljövendő nemzedékeket összekötő bilincset, »a szellemi közösség, szeretet és bűn, a kölcsönös érdemek és áldozatok kötelékét”.²⁷⁴

A cseh katolikus egzsztancializmus képviselőinek hosszú sorából csupán Jaroslav Durychot, Jan Zahradníčeket és Bohuslav Reyneket említjük meg. Ez utóbbi nemcsak az irodalomban, hanem a képzőművészetben is ezen irányzat egyik fontos képviselőjévé vált, amint Svatý Kříž-i alkotói magányában megszállottan készítette bibliai ihletettséggű grafikai sorozatait.²⁷⁵ Jan Patočka mint a freiburgi egyetem egykori hallgatója, valamint Edmund Husserl és Martin Heidegger tanítványa a fenomenológiai-egzsztencialista filozófiai hagyomány folytatója és megjelenítője a kommunista Csehszlovákiában. A kommunizmussal szembeni katolikus ellenkultúra szempontjából is fontos a *Mi a cseh?* című történelemfilozófiai esszéje. Ebben az írásában a katolicizmust rehabilitálja a nemzet történelmében, és a „nagy csehség” fenoménjához rendeli, míg a „kis csehséget” a protestantizmushoz és a 19. századi felvilágosodáshoz kapcsolja.²⁷⁶ Főleg külföldi és szamizdat-folyóiratokban és kiadóknál publikált tanulmányaival²⁷⁷ fontos referenciális pontját jelenti nemcsak a cseh, hanem az európai fenomenológiának is.²⁷⁸

A korszak szellemi életének általános jellegzetessége, hogy nemcsak a katolikus irodalom, hanem valamennyi, a hivatalos kulturális politikától elhajló vagy eltérő kulturális csoportosulás ugyanazon a kis ellenzéki platformon helyezkedett el. Az ellenzéki kulturális alakzatok szűk mozgástérrel rendelkeztek, amelyet behatároltak az anyagi, terjesztési és nyomdai nehézségek. Ennek eredményeként gyakran egybemosódtak a katolikus, a polgári-liberális vagy éppen a pop-kultúrát képviselő csoportok és kulturális alakzatok, amelyek szinte egymást feltételezve és támogatva voltak csak képesek – és akkor is korlátozottan (elsősorban is a magaskultúrában) – ellensúlyozni a hivatalos kulturális politikát,²⁷⁹ amely nyomasztó súllyal nehezedett a társadalomra.

274 „»(...) nyní vidíme v podobnosti a v záhadě, a potom v tváři v tvář« (...) Čep ví, »jak tragickou hádankou je člověk« milující svou zem »spolutrpiteľku« a pociťující pouto svázenosti živých, mrtvých i budoucích, pouto »duchovního rodu, lásky a viny, vzájemných zásluh a obětí« Rotrekl, *i. m.*, 37. o.

275 Kolektív: *Bohuslav Reynek – katalóg k výstavě*. Euromedia, Praha, 2014.

276 Jan Patočka: *Mi a cseh?* In: Jan Patočka: *Mi a cseh? Esszé és tanulmányok*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996, 154–225. o.

277 Vö. pl. Jan Patočka: *Osobnost a dílo*. Index, Köln, 1980.

278 Mezei Balázs: *A lélek és a másik. Jan Patočka és a fenomenológia*. Atlantisz, Budapest, 1998.

279 Tomáš Halík: *Postmoderna a katolická identita. Teologické texty* [évf. nélkül](1996)/1, 19–21. o. Halík a tanulmány 20. oldalán szól a nem katolikus ellenzék meggyőződéséről, amelyet

A nem-hivatalos kultúra terjesztéséért pedig az ellenzéki kulturális csoportosulások tagjai büntetőjogi felelősségre voltak vonhatóak egészen 1989-ig.

5.4.9. A KATOLIKUS POSZTMODERN LEHETSÉGESSÉGÉRŐL

A posztmodernnek nemcsak a kijelölhetősége, hanem már pusztán megléte is kérdéses a közép-európai kommunista országok 1989 előtti irodalmában, hiszen a vasfüggöny nagymértékben gátolta az eszmék szabad áramlását, és a kommunista elnyomás a kulturális struktúrák olyan deformációjához és folytonossági hiányához vezetett, amely eleve ellehetetlenítette a posztmodern kultúra és irodalom megtapadását és kánonjának megképződését.²⁸⁰ Különösen érvényes ez Csehszlovákiára, ezért ez az alfejezet a szokásosnál esetlegesebb és szórványosabb cseh és szlovák irodalmi korpuszra tud csupán építeni. Ettől némiképpen eltérőnek bizonyultak a körülmények a magyar irodalomban, amelyben az 1970-es évektől kezdődően a katolikus egzisztencializmus fokozatosan átadta a helyét a posztmodern kulturális diskurzusnak. A magyar posztmodern katolikus változata nem pusztán reflektálása és utánzása a nem-katolikus posztmodernnek, hanem immanens módon, katolikus írókon, filozófusokon, esztétákon és kulturális fórumok hozzájárulásával aktívan alakította és határozta meg a magyar irodalom új irányát. Ennélfogva a katolikus kulturális jelenlét a posztmodern korban éppolyan jelentős volt, mint az ezt megelőző időszakban. A katolikus egzisztencializmus fontos alkotói vagy az ún. szürke zónában, vagy a tiltott szamizdatos kulturális életben publikálták műveiket, amelyek azonban sokszor már az új, posztmodern paradigma jegyeit viselték magukon. E vonatkozásban Mészöly Miklós *Film* (1976) című kisregénye érdemel figyelmet, amelyben pregnánsan tetten érhető ez a művészi paradigmaváltás. Az 1970-es években induló posztmodern írói nemzedék Ottlik Géza *Iskola a határon* (1958) című regényében vélte meglegelni előképét. Ottlik e fontos műve már a háború utáni években készen állt a publikálásra, ám megjelenésére egy évtizedet kellett várni, tényleges recepciója pedig az 1970-es években valósult meg. Az ottlikai írásmód olyan jelentős, világhírre szert tett alkotók számára is példaértékűnek bizonyult, mint Esterházy Péter (1950–2016), akinek az évtizedet záró *Termelési-regénye*²⁸¹ egy sztálinista műfajból és korszakból úzótt csúfot a többnézőpontúság és az ironia fegyvereivel. Ugyanakkor a posztmodern – annak közép-európai változata – legalább akkora ellenállásba ütközött az egyházi befogadást illetően, mint egy évszázaddal azelőtt a modernizmus. A vasfüggöny mögött az egyház és a katolikus befogadók művészi ízlése is jelentős részben konzerválódott, amely ebben az esetben azt jelentette, hogy

a patočkai „az igazságban való élet”-tel rokonít.

280 Bojtár Endre: A posztmodernizmus és a közép- és kelet-európai irodalmak. In: Uő: *Kelet-Európa vagy Közép-Európa? Századvég*, Budapest, 1993, 71–91. o.

281 Esterházy Péter: *Termelési-regény* (kissregény). Magvető Kiadó, Budapest, 1979.

a katolikus befogadók jelentős hányada a hagyományhoz való ragaszkodásban vélte megőrizhetőnek a katolicizmust és folytonos támadásoknak kitett kulturális örökségét. Mind Mészöly Miklós, mind pedig Esterházy Péter katolikus el- és befogadásában is tükröződik ez az attitűd, amely a konzervatív és modernista nézetek ütköztetésének hagyományos, századeleji paradigmájára épült rá. A változás e vonatkozásban csupán annyi, hogy a konzervativizmus immár számos modernista és egzisztencialista elemet is magába olvasztva alkotta az ellenpárját a posztmodern kulturális kódrendszernek.

A posztmodern kor katolikus gondolkodói, esszéistái ugyanakkor az 1970-as évektől fogva komoly küzdelmet folytattak mind a II. vatikáni zsinat modernizmusának, mind pedig a katolikus posztmodern egyházi inkulturációjáért: ezek egyik legjelesebb cseh képviselője Tomáš Halík teológus, aki hallatlan rugalmassággal és fölkészültséggel képes beoltani a posztmodern korba a katolikus kultúrát és teológiát.²⁸² Kifejezetten a posztmodern hívének számított Zdeněk Neubauer (1942–2016) filozófus és biológus, aki aktívan kivette részét a nem kommunista befolyásolás alatt álló cseh kulturális életben. Martin C. Putna nevét a katolikus irodalommal kapcsolatban már többször emlegettük, itt esszéistaként is meg kell emlékeznünk róla, hiszen az 1989 utáni kor égető problémáit (posztkommunista társadalmi pszichózis, vallási szinkretizmus, egyház és szexualitás) interpretálja katolikus szempontból. A posztmodern korszak magyar esztétái közül a 70-es évektől Poszler György (1931–2015) és Balassa Péter (1947–2003)²⁸³ foglaltak számtalanszor állást a katolikus kultúra és posztmodern viszonylatában. Karátson Gábor a festészetben és az esszéírásban,²⁸⁴ Gáspár Csaba László és Mezei Balázs a vallásfilozófiában, Weismahr Béla az ontológiában bizonyult meghatározó szerzőnek.²⁸⁵ A posztmodern tapasztalatot magukévá tévő, újabb nemzedéket képviselő lírikusok, Vörös István, Borbély Szilárd,²⁸⁶ Lackfi János, Varga Mátyás is nagymértékben hozzájárultak az új irodalmi ízléskorszak katolikus struktúráinak kialakításához.

282 Számos kötete közül emeljünk ki egyet, amely magyarul is olvasható. Tomáš Halík: *Noc zpovědníka*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2005. Magyarul Tomáš Halík: *A gyóntató éjszakája*. Budapest, Kairosz, 2010. Kiss-Szemán Katalin fordítása.

283 Vö. Balassa Péter posztumusz életműkiadásával, amelynek eddig hat kötete jelent meg *Balassa Péter művei* címmel. Az életműkiadás kapcsán vö.: Kulcsár-Szabó Zoltán: Balassa Péter: Mi tanulható az Újholdtól? BUKSZ 22(2010)/2, 147–150. o. http://epa.oszk.hu/00000/00015/00058/pdf/09szemle_147-150.pdf (Letöltés ideje: 2017. 10. 19.)

284 Karátson Gábor: *Az együgyű Isten*. Filum Kiadó, kiadás helye nélkül, 1997. Vö. pl. a Jakob Böhme-esszéivel a 205–213. o.

285 Weissmahr Béla: *Ontológia*. Mérleg – Távlatok, Bécs – Budapest – München, 1992.

286 A költőről vö. Lucie Szymanowská: Sekvence němého anděla. *Souvislosti* 16(2005)/1, 182–185. o.

6. A katolikus irodalom referencialitásának elemei

Ezen a ponton érdemesnek látszik az eddigi megállapításainkat összefoglalni annak érdekében, hogy az előző fejezetben nyújtott, korántsem teljességre, mint inkább tömör áttekintésre törekvő történeti rész ne terelje el figyelmünket eredeti célunktól, azaz hogy megkíséreljük körüljárni az új- és modernkori katolikus irodalmat mint jelenséget, megpróbáljuk meghatározni jellegzetes vonásait. Elmondhatjuk tehát, hogy a katolikus irodalom az új-, modern- és posztmodern európai kultúra olyan kulturális alakzata, amely, mivel nem köthető egyetlen tudományos vagy művészeti paradigmához sem, történeti és stílustörténeti korszakokon átívelő jelenséggént értelmezhető. Az adott koron belüli kulturális alakzatok specifikus tulajdonságokkal rendelkező alrendszerként léteznek.

Az irodalmi és kulturális anyag óriási mennyisége, az áttekintett időszak hosszúsága, valamint a stílári heterogenitás következményeként joggal tehető föl a kérdés, milyen egyéb vonatkozások segíthetnek a katolikus irodalom természetének megrajzolásában, mik adják referencialitását. A következő alfejezetekben erre keressük a választ.

6.1. A szó mint Logosz érvényessége

A 20. századi modern irodalomtudomány szinte valamennyi iskolája a szó referencialitásának válságát állapította meg. Arról a tapasztalatról beszél a saját tudományos eszközeivel, hogy a szó mint olyan jelentése elhasználódott, kiüresedett és a szavak jelentésén alapuló nyelv valóságvonatkozásai felfüggesztődtek, relativizálódtak vagy megszűntek. E tapasztalat általános filozófiai, nyelvelméleti és művészeti vonatkozásai természetszerűleg megjelennek a katolikus irodalomban is, mindazonáltal nem a kizárólagosság és a megváltoztathatatlanság előjelével, hanem inkább olyan komoly akadályként, amelynek legyőzése – minden nehézsége dacára – nem lehetetlen feladat. A katolikus irodalom a fenti modern és posztmodern művészeti tapasztalat meglétét nem vonja kétségbe, hanem pusztán egy másik, megelőző tapasztalat birtokában zárójelbe teszi. Ez a megelőző tapasztalat pedig nem egyeben alapul, mint a Szó mint Logosz mégis-meglétén és mégis-érvényességén, azaz az Egyház tanításán. A logosznak mint az isteni önközlés megtapasztalásának, nyelvi jelekkel való rögzítésének és emberi megértésének lehetőségén alapul a közös, értelemmel bíró

nyelv megőrzésének és fejlesztésének esélye. Ez a közös nyelv olyan kommunikációs eszköz, amelynek funkcionalitását nem pusztán az emberi nyelv, hanem maga az élő isteni Szó biztosítja,²⁸⁷ és lehetőséget nyújt arra, hogy az új tapasztalatok új elemekkel bővítsék a folyton elhasználódó, kiürülő nyelvi rendszert, azaz élő maradjon a változó történelmi, társadalmi és egyházi körülmények között is. Az újszövetségi parafrázis szerint ugyanis mindig van lehetőség arra, hogy magunkra öltjük az „új embert” (Ef 4,24). Kiegészítésként még érdemes annyit megjegyeznünk, hogy a katolicizmus e vonatkozású magatartása azért lehet hiteles, mert a katolikus teológia – fennállásának elmúlt kétezer évében – mindig is komoly küzdelmet folytatott a szó mint logosz érvényességének megőrzéséért, és ebben a vonatkozásban érvényes tapasztalatokkal rendelkezik. E teológiai hagyományban ugyanis régtől fogva megoldandó problémaként van jelen a szó érvényességén kívül többek között még számos egyéb olyan kérdés, amelynek megválaszolását a modern és posztmodern ember sem kerülheti meg: így például a hallgató Isten problémája, a Rossz jelenvalóságának kérdése, az üdvtörténet, a megváltás vagy az önkiüresítés (kenózis) kérdése. Ezeket számos 20. századi filozófus fogalmazta át, és sok olyan válasz született – nem utolsósorban olyan gondolkodóknak köszönhetően mint Henri Bergson, Edith Stein, Martin Heidegger, Jacques Maritain, Dienes Valéria, Simone Weil, Martin Buber, Jan Patočka stb. –, amely viszonyult a katolikus tanításhoz, és maga is messzemenően hozzájárult a katolicizmus gazdagításához.

6.2. A katolikus szimbólumrendszer értelmezhetősége

A Logosz teológiai, vallási, kulturális és művészeti interpretációjának több ezer éves hagyományán nyugvó katolikus szimbólumrendszer a maga verbális és vizuális megnyilvánulási formáival értelmezhető maradt a 19. és 20. század folyamán is. Sőt mondhatni, hogy referenciális értékű maradt még azokban az esetekben is, amikor a vele való szakítás kifejezetten programjává vált valamely művészeti irányzatnak vagy ideológiának (a legjobb példákkal a német expresszionista Otto Dix munkásmadonnái²⁸⁸ vagy az ún. proletár-költészet olyan képviselői szolgálnak, mint Jiří Wolker vagy József Attila, de figyelemreméltóak e szempontból

287 Szénási Zoltán Karl Rahnerre hivatkozva állapítja meg: „Az önmagát az ember számára kinyilatkoztató Istennel való találkozás »helye« pedig nem más, mint az ember számára a nyelvben artikulált és az emberi történelemben elhangzó Szó.” Szénási, *i. m.*, 36. o.

288 Otto Dix: *Frau mit Kind/Asszony gyermekkel*, 1921. Staatliche Kunstsammlungen, Dresden. A katolikus szimbólumrendszer 20-as évekbeli meglétének bizonyítéka pl. a *Mária Péterrel és Pállal torony és szögesdrót előtt/Madonna mit Petrus und Paulus vor Trümmern und Stacheldraht*

a kommunista rezsimnek olyan adaptációs kísérletei is, amelyek a keresztény szimbólumrendszer megtartása mellett csupán azok ideológiai előjelének megváltoztatására törekedtek²⁸⁹).

A katolikus szimbólumrendszer a történelmi eseményeket követve persze számos vonatkozásában módosult az utóbbi két évszázad folyamán, és tagadhatatlan tény, hogy új elemekkel is bővült (akárcsak az elmúlt két évezredben folyamatosan). Ezen újkori, modernkori és posztmodern-kori elemeket a meglévő és működő rendszer sikerrel abszorbeálta magába (olyan fenoménre gondolunk itt, mint a katolikus egzisztencializmusban gyakran tárgyalt kereszt botrányának, vagy az Auschwitz-élmény szimbólumaira,²⁹⁰ amelyek újszerűen illeszkedtek a már meglévő fogalmi és képi hagyományba). A katolikus szimbólumrendszer érvényességének megkérdőjelezésére, súlyosabb esetekben felszámolására tett politikai, ideológiai kísérletek a közelmúltban is hiábavalónak bizonyultak. Ennek következtében a katolikus szimbólumrendszer továbbra is fontos, ha nem a legfontosabb viszonyulási pontja a legújabb kori európai és Európán kívüli keresztény és katolikus kultúrának és irodalomnak.

6.3. A katolikus közösség folytonossága

Mind a nyelvi, mind pedig a képi szimbólumrendszer referencialitásának megőrzéséhez nagyban hozzájárult a katolikus közösség léte és folytonossága. E közösségre az újkori és modernkori európai történelem folyamán is jellemző maradt az a *sensus communis*, azaz közös érzékelésmód, amelyről az alteritás kapcsán gyakran esik szó.²⁹¹ A katolikus egyházi és vallási közösség számos szociológiai és szemléletbeli változáson ment keresztül az új- és modern korban, amelyek a közösségen belüli anakronizmusok eltávolításával párhuzamosan a továbbvihető hagyomány megszilárdításával, valamint a modern viszonyrendszerek bevezetésével

című, 1945-ben festett triptichonja. Katholische Kirchengemeinde Maria-Frieden, Berlin, Kaiserstrasse 28.

289 Vö. a *Kultúrny život* 1952-es karácsonyi címlapjával, amely a maga „szakralitását” a keresztény ikonográfiára alapozta.

290 Ziva Amishai-Maisels: Hit, etika és a holokauszt. A holokauszt krisztusi jelképei. *Múlt és jövő* 14(2002)/2–3, 121–137. o. Stöckl Judit fordítása. Dix keresztény jelképekkel való holokauszt-ábrázolásairól lásd a tanulmány 130–131. oldalán.

http://www.multesjovo.hu/en/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/577/ (Letöltés ideje: 2016. 03. 22.)

291 Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 27–28. o.

egyaránt erősítették a közösség koherenciáját. A modernizációt eredményező változások közül feltétlenül érdemes megemlíteni a nemzeti nyelv bevezetését a liturgikus és egyházi használatba, amely megteremtette a feltételét a modern nemzeti kultúrákkal való kommunikációnak, valamint részesévé tette az egyházat a modern politikai nemzetek kialakulási és működtetési folyamatainak. Emellett érdemes szólni az egyház társadalmi tanításáról, amely a szimbolikus jelentőségű *Rerum novarum* kezdetű, a tőkéről és a munkáról szóló enciklikához kapcsolódik, amely XIII. Leó pápa pontifikátusa idején, 1891. május 15-én napvilágot látott.²⁹² Ez az enciklika adott zöld utat a társadalmi igazságosság elve érvényesítésének az adott társadalmi helyzetben, amelynek egyik legfőbb hozadéka az lett, hogy legitimitást nyertek az egyház társadalmi igazságosságért küzdő szervezetei, és megszűnt a katolikus egyház és a munkásmozgalmak antagonizmusa. A katolikus közösség szempontjából fontos volt továbbá a klérus és a világi hívek (laikusok) közötti árkok betemetésének folyamata, amely a világi híveket is fokozott mértékben tette meg a katolikus tanítás letéteményeseivé.²⁹³ E belső egyházi demokratizálódási folyamat nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a széles társadalmi bázison álló nagykorú és emancipált világi hívek közössége a klérus veszélyeztetettsége vagy társadalmi elszigetelődése esetén is biztosítsa a katolikus tanítás átadását, illetve annak folytonosságát.

E refenciális jellegzetesség számos szociokulturális vonatkozása közül itt most csak arra térünk ki, hogy a közösség folytonossága egyúttal az olvasóközönség, vagy más szóval a katolikus kultúra befogadói táborának állandóságát is biztosította, amely megteremtette az effajta irodalom, képzőművészet, sajtótermékek gazdasági működtetésének szilárd alapját is. A közép-európai kommunista országokban az egyházi sajtónak és könyvkiadásnak – állami támogatás híján – meg kellett őriznie, vagy újra kellett teremtenie saját működésének anyagi alapját. A szekularizált társadalomban vagy a kommunizmusban működő és eladható katolikus kultúra és irodalom gazdasági működtetésének alapos földolgozása még várat magára. Ugyanakkor annyit megjegyezhetünk, hogy a katolikus művészeti termékek (mind a népi vallásosság, mind pedig a magaskultúra vonatkozásában) nem vonták ki magukat a piaci törvények alól, amelyen belül a termékek fogyasztói elsősorban a katolikus közösség tagjai voltak.

292 Az enciklikát lásd több nyelven a következő vatikáni honlapon: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/hu/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html (Letöltés ideje: 2016. 03. 16.)

293 E folyamat egyik legfontosabb dokumentuma a II. Vatikáni zsinat *Apostolicam actuositatem* (1965 11. 18.) kezdetű dekrétuma a világi hívek apostolkodásáról. Magyarul: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=12> (Letöltés ideje: 2017. 10. 19.)

6.4. A vallásos élmény közössége

A vallásos élmény közössége a katolikus irodalom és kultúra referencialitásának a következő eleme, amelynek egyik legfontosabb sajátossága, hogy általános emberi tapasztalat. A vallásos élmény nem köthető sem nemzeti közösségekhez, sem pedig társadalmi osztályokhoz, csoportokhoz, mert az – a katolikus tanítás szerint – az isteni teremtményhez, azaz az emberi személyhez tartozik, Isten önközlése az erre fenntartott kommunikációs csatornán. Ez a csatorna kisajátíthatatlan, működése berekeszt-hetetlen – az ember a kommunikációs folyamat során egyszerre befogadja és közölje az isteni üzenetnek. Ebben a kommunikációs tapasztalatban nemtől, kortól, társadalmi helyzettől és nemzeti hovatartozástól függetlenül egyformán osztozik minden ember, függetlenül attól, hogy milyen valláshoz, felekezethez tartozik.²⁹⁴ Az Isten-élmény tehát elemi emberi tapasztalatként van jelen az elmúlt két évszázad katolikus kulturális alakzataiban is – a hozzájuk kapcsolódó élmények, szimbólumok az emberi közösség valamennyi tagja számára fölfoghatóak és értelmezhetőek, és ezáltal erősítik a hívők közösségét. A vallásos élmény föltételezhetően valamennyi felekezet számára hasonló modell szerint értelmezhető. Ez a modell a katolicizmus szemszögéből nézve koncentrikus körök formájában írható le leginkább, amelyek centrumában a katolikus egyház és tanítása áll. Az ennél szélesebb sugarú körbe más keresztény egyházak, elsősorban a *successio apostolica* (apostoli utódlás) elve alapján az ortodox és a protestáns egyházak,²⁹⁵ valamint a judaizmus vallásos tapasztalata tartozik bele. Az ennél még szélesebb körbe pedig folyamatosan bevonódtak a nem-keresztény világvallások, a buddhizmus, a távol-keleti vallások, a muszlim vallás stb. A vallásos tapasztalat művészi megnyilvánulási formái a 19. és 20. század folyamán egyre fokozódó mértékben találtak utat a koncentrikus körök középpontja felé. Ez a modell azért fontos az újkori, modern és posztmodern katolikus irodalom szempontjából, mert átjárhatósága révén legalább részben értelmezhetővé és leírhatóvá teszi az olyan jelenségeket, mint a katolikus centrum vonzereje, amely számos esetben gyakorolt hatást más felekezetek alkotóira, így többek között a zsidó Franz Werfelre, a maronita Kahlil Gibranra, a protestáns Milan Rúfusra és Nemes Nagy Ágnesra, akik ennél fogva természetesen bekerültek a katolikus irodalomba és annak recepciójába is.

294 Vesd össze a Karl Rahner bevezette anonim kereszténység fogalmával. Karl Rahner: *Kereszténység és a nem keresztény vallások*. In: Karl Rahner: *Isten: rejtelen*. Egyházforum, Budapest, 1994, 51–66. o. Rahner idevonatkozó tanításáról vö. Patsch Ferenc: Rahner és a nem keresztény vallások. A teológus életműve a vallások teológiája mai horizontján. *Vigilia* 71(2006)/11, 822–833. o.

295 A *defectus ordinis*, azaz a papi rend hiányához a protestáns egyházaknál vö. Theodor Schneider (szerk.): *A dogmatika kézikönyve 1–2*. Vigilia Kiadó, Budapest, 1997, 1., 137–138. o.

A vallásos élmény közössége és a belőle fakadó 19. és 20. századi vallási és felekezeti átjárhatóság következtében számos egyéb jelenség is bekerült, illetve szerves részévé vált a katolikus kultúrának. Az egyik legfontosabb ilyen jelenség a korántsem újkeletű inkulturáció, amely ebben az értelemben a katolicizmus belehelyezését és adaptálását jelenti a nem-keresztény kultúrákba. Az Európán kívüli nem-keresztény kultúrák ilyenfajta „beoltása” a katolicizmussal idővel egészült egy Európára irányuló törekvéssel, amely az eredetileg keresztény, ám idővel szekularizálódott földrészen a katolicizmus újbóli meghonosítását jelentette – ennek a törekvésnek a jelölésére az egyházban az újraevangelizálás kifejezés honosodott meg. Az újraevangelizálás nemcsak a szekularizált társadalmakra, hanem a kommunizmus sújtotta országokra is kiterjed. A modern és posztmodern kor további fontos fogalma az ökumenizmus, amely a keresztény felekezetek, ezen belül is a katolikus és protestáns egyházak egymáshoz való közeledését van hivatva előmozdítani. Mindezen fogalmak olyan törekvéseket jelölnek, amelyek legfontosabb célja a vallásosság szabad megélésének biztosítása. Ennek az élménynek a művészi megformálása fontos küldetése a katolikus irodalomnak és kultúrának is.

6.5. Binaritás és művészi autonómia a katolikus irodalomban

A binaritás a Jó és a Rossz közötti különbségtétel képességének tételezését jelenti, amely elsődlegesen az alteritás irodalmához kapcsolható. A régi irodalomból jól ismert katolikus–pogány ellentét a külső ellenség fölismerését célozta, míg a katolikus–eretnek binaritás a hit belső ellenségeinek azonosítására és leküzdésére szolgált. Az alteritás lezárultával a 18. század végén a pogányság mint olyan helyét sok más egyéb, nem kevésbé ellenségesnek érzékelt jelenség foglalta el: így beszélhetünk – időrendi sorrend nélkül – a katolicizmus és a zsidóság, a szabadkőművesség, a szekularizáció, a kommunizmus stb. ellentétéről. A katolicizmus és az eretnekség binaritásának helyébe az újkor elejétől fogva jellemzően a konzervativizmus és modernizmus ellentétpárja lépett. Ezek váltakozó sikerrel küzdöttek a dominanciáért, majd a modernista fordulat után, amelyet a II. vatikáni zsinat a legmagasabb egyházi szintre emelt, az eretnekséghez hasonló pozícióban az egyházi (ultra)konzervativizmus találta magát.

Amint azt a fenti fejezetek példányaga is mutatja, a katolikus kultúrában és irodalomban számos újkori alakváltozás után sem függesztődött föl a Jó és a Rossz megkülönböztetésének igénye, amelynek teológiai alapjait a katolikus egyház tanítása adja. E vonatkozásban a bibliai egzegézis és újszövetségi hermeneutika maga is számos példával szolgált, többek között a jézusi parabolák értelmezési

hagyományával.²⁹⁶ Az új, a modern és a posztmodern kor tudományos és művészi paradigmáinak megfelelően a binaritás is bonyolultabb kulturális és gondolati formákat öltött.²⁹⁷ A katolikus kultúra és irodalom ugyanebben az egyházi térben – ám sérthetetlen művészi autonómiájának jegyében – létrehozott egy ennél bonyolultabb összefüggések mentén rendszerbe rendeződő imaginárius világot.²⁹⁸ Ebben az imaginárius világban látszólag fölfüggesztődhetnek a katolikus tanítás Jóval és Rosszal kapcsolatos tételei – például abban az értelemben, ahogyan a romantikában a látszólagos Rossz tényleges Jóként és gyakorta fordítva, a látszólagos Jó tényleges Rosszként tételmeződik, vagy pedig az apokrif a maga mélyebb és valóságosabb igazságaival zárójelbe teheti az egyházi értelemben kanonizáltat (vö. pl. Julius Zeyer: *Mariánus kert* (*Marianská zahrada*), Franz Werfel: *A meg nem születettek csillaga* vagy Pilinszky János *Apokrif* című versével). Ugyanakkor azonban a jók és a rosszak bonyolult rendszeréből kikerekedő Jó és Rossz binaritásának végső összege minden esetben pozitív a katolikus irodalomban, mert annak záloga a művész és Isten egymáshoz fűződő, sokszor perlekedő, de mindig bensőséges viszonya. Erről a viszonyról a katolicizmus története folyamán számtalanszor írtak – példaként Sík Sándornak az ötvenes évek szellemi sivárságában és ellenséges környezetében keletkezett Szent Jeromos-esszéjét említjük meg mint tipikus példát. Ebben az esszében Sík Sándor a Prohászka Ottokár naplójából való idézettel vont párhuzamot a művészet és a vallás között: „A művészet,« – írja [Prohászka] naplójában, – »mely alakot ad hangban, alakokban a szépnnek, a megsejditettnek, a fölségesnek, mely kényilatkoztatásokat nyujt egy felső, szebb világból, a vallással, az örök szép forrásának kultuszával rokon. Míndkettő az örvény szélén ül; érzi a vonzásokat, a szükségességet, az igényt a szebbre, jobbra. Az egyik [a művészet] a meglátottnak alakot, a másik (a vallás) önmagát adja. Kiterjeszti karjait, kinyújtja magát mindkettő: a művészet, hogy el-elfogjon egy-egy fényt vagy hangot; a másik, hogy beleolvadjon az örök szépségbe s szentségbe. Azért a művészet is tisztít, finomít, nemesít, emel.«²⁹⁹ Néhány évtizeddel később az Isten lábánál játszadozó ember képével adott

296 A parabolákról vö. Mártonffy Marcell: *Az újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001. Mártonffy Marcell ír Jülicher 19. század végi, a modern példázatkutatás kezdeteként számon tartott könyvéről, Bultmann elgondolásáról, Dodd és Jeremias eszkatologikus példázatmodelljéről, a nyelvteológiai és példázatteológiai megközelítésekről (Funk, Crossan és Harnisch), valamint a példázatok metaforikus elbeszélésként elemző irányzat képviselőiről egészen Ricoeur szintéziséig.

297 Bókay, i. m., 27–28. o.

298 Cs. Gyimesi Éva: *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Kriterion, Bukarest, 1983.

299 Sík Sándor: Szent Jeromos barlangja (Gondolatok az irodalom lelkiéleti jelentőségéről.) *Vigilia* 16(1951)/12, 621–631. o.; 631. o.

e viszonynak modern teológiai értelmet Hugo Rahner.³⁰⁰ Dér Katalin ezt a képet írta tovább Mártonffy Marcell jézusi parabolákról szóló könyve kapcsán: „A játék az a kitüntetett »hely«, ahol az irodalmi aspektus, a mássá, jobbá válás lehetőségének katarzisélménye és a megtérés dogmatikai, etikai szempontja találkozhatnak. Egy lehetséges világot kínál fel ingyenes kegyelemből, olyat, amely már be van rendezve szabályokkal, de/és még egyre várakozik az ember szabad elfogadására, ugyanakkor berendező aktivitására; a példázat révén a hallgató egyrészt egy kész egzisztenciába, annak a Házigazda által rögzített szabályrendjébe helyezkedik bele, másrészt maga alkotja is ugyanezt.”³⁰¹

6.6. Kísérlet a katolikus irodalom meghatározására

E könyvben nem azt tűztük ki célul, hogy definíciók alapján haladjunk előre a témában, hanem, hogy körüljárva azt eljussunk egy lehetséges meghatározás közelébe. A téma tárgyalását a szerző pozíciójának megjelölésével vezettük be, majd áttértünk a katolikus irodalmak és a nemzeti kánonok viszonyának tárgyalására. A harmadik fejezetben az összehasonlító irodalomtudomány és az irodalmi transzfer viszonyában tárgyaltuk a közép-európai katolikus irodalmakat. A 4. fejezet során megkíséreltük megrajzolni azokat a kultúrtörténeti korszakokat, amelyekben a katolikus irodalom bizonyos relevanciával rendelkezhet, majd a fejezet végén eljutottunk a katolikus irodalom részleges meghatározásához. Ezt az 5. fejezetben kiegészítettük a katolikus irodalom referencialitásának azon elemeivel, amelyek a jelenségen megmutatkoztak. Mindezt azzal a szándékkal végeztük el, hogy e könyv záró lapjain eljussunk egy olyan tudásszintre, amely a katolikus irodalmat artikulálja és ezáltal lehetővé teszi a vele kapcsolatos további reflexiót.

Eszerint tehát a katolikus irodalom korszakokon és stílusokon átívelő alrendszerként szerves része az elmúlt két évszázad modern európai kultúrájának, amelynek referencialitása a Szó mint Logosz érvényességén, a katolikus szimbólumrendszer értelmezhetőségén, a katolikus közösség folytonosságán és a (keresztény felekezeti ségen felül álló) vallásos élmény rokonságán, valamint a Jó és Rossz tudásán alapul.

E meghatározási kísérlettel mindaz a kérdés, amelyet a katolikus irodalom természetével kapcsolatban e kötetben fölítettünk, természetesen nem veszítette el jogosságát – újra meg újra föltehető és föl kell tennünk őket ahhoz, hogy a problémára,

300 Hugo Rahner: *A játész ember*. Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2013.

301 Dér Katalin: Két könyv Jézus példázatairól. Mártonffy, Marcell: *Az újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.); Kozma Zsolt: *Jézus Krisztus példázatai*. (Iránytű Alapítvány, h. n., 2002). *Credo* 9(2003)/1-2, 115–122. o.

a maga természetes módon mindmáig alakuló történetiségében, adekvát válaszok születhessenek. Egyúttal rákérdezhetünk a kérdésfeltevést megelőző, azt meghatározó olyan referencialításokra is, amelyekre ezidáig nem került sor. Hasonló módon szélesíthetjük a rákérdezés spektrumát az alkalmazott irodalomtudományi módszerek relevanciájára irányuló vizsgálattal, valamint egyéb, ezidáig figyelmen kívül hagyott tudományos aspektusok bevonásával a vizsgálatba. Tudatában vagyunk annak is, hogy a kötet szűkös keretei között határt kellett szabnunk mind a befogadói esztétika alkalmazási lehetőségének, mind pedig a komparatisztika és irodalmi transzfer bevonásának a vizsgálatba. Ebből fakadóan leszögezhetjük, hogy a kötet nemcsak egy közép-európai modell föllállítására tett kísérlet, hanem ő maga is csupán egy kicsinyített modellje a témáról írható vagy írandó többkötetes monográfiának.

7. A katolikus irodalom jelölhetősége az újkori kulturális kódrendszerekben

Az előbbi egyház- és társadalomtörténeti jellegzetességeken, valamint referencialitáson alapuló meghatározási kísérlet ellenére továbbra is legitim maradt a kérdés, vajon megkülönböztessük-e az új- és modernkori európai kultúrákban a katolikus irodalmat. A kérdést persze több vonatkozásban is fel lehet tenni. Az első rákérdezés történeti-hermeneutikai szempontú lehetne, és arra irányulhatna, szükséges-e ezt a jelenséget az irodalom- és kultúratudományban külön alrendszerként tárgyalni, vajon mi történne akkor, ha ez az alrendszer nem képződne meg, s az első kérdés által artikulált alkotói és befogadói közeg, valamint a megalkotott és befogadott művek beleolvadnának a már használatban lévő irodalomtörténeti és irodalomelméleti horizontba. Erre már részben megkíséreltünk egyfajta válasszal szolgálni a 2. fejezetben, ahol azt tárgyaltuk, hogy a katolikus irodalom és kultúra milyen helyet mondhat magáénak a nemzeti irodalmi kánonokban. Szóltunk továbbá arról is, hogy az ilyen jellegű értelemképzés milyen nehézségekbe ütközött a modernizmus korában, valamint a totalitárius rezsimek idején.

A további rákérdezés irányulhatna arra, hogy mennyiben szegényedne el az európai kultúra, ha a magukat katolikusnak tekintő szerzők nem írták volna meg azon műveiket, amelyeket olvasóik és újraolvasóik katolikus irodalomnak tekintenek. Az erre a kérdésre adott válaszadást minden történetietlensége ellenére is érdemes megkísérelni. Amennyiben ugyanis föltételelesen kimetsszük a szóban forgó európai irodalmakból, a francia, az angol és a német mellett a magyarból, a csehből és a szlovákból azokat az alkotókat, műveiket és azt a befogadói közeget, amelyhez a katolikus irodalmat és kultúrát a fenti fejezetekben kötöttük, akkor vele a következő jelenségeket távolítanánk el belőle. Mindenekelőtt a művészetnek azt a jogát, hogy szóljon a szentség és az ember kapcsolatáról valamiféle olyan nyelven, amely őrzi a szakrális és a művészi azonosságát szélsőséges deszakralizációs társadalmi folyamatok idején is. Nagy űrt hagyna maga után annak a gondolkodásmódnak a hiánya is, amely a társadalmi igazságosságot nem a piaci viszonyokhoz kötötte, hanem feltételezte az Isten-képüségéből fakadó emberi egyenlőséget, és vallotta a Szó érvényességét abban az esetben is, amikor az éppen artikulációs problémákkal küzdött. Nagyban sérülne az európai kultúra önazonossága akkor is, ha képtelennek bizonyult volna vigaszt nyújtani az önkényuralomban és elnyomásban élőknek, ha

nem közevetítette volna az evangéliumi jóhírt és az isteni pranacsokat olyan időkben is, amikor azok többnyire süket fülekre találtak.

A konkretizálás érdekében említsünk meg néhány nagyepikai példát a közép-európai nemzeti irodalmakból. A szlovák katolikus regényirodalom egyik emblematikus darabja Jozef Cíger-Hronský *Jozef Mak* című regénye, amelynek azonos nevű főszereplője a maga végtelenül kicsiny és kiszolgáltatott voltában csak azért tud úrrá lenni sorsán, mert emberi immanenciája és léte önmagában hordja a földi determináltságtól való megszabadulás lehetőségét, amelynek legfőbb záloga a transzcendenciahoz, ezen belül is pedig a katolicizmushoz való köthetősége. A modernizmus és konzervativizmus bonyolult kapcsolatát a szekularizálódó iszlám társadalmi viszonyai között a vallások és civilizációk összeecsapásának korában, a holocaust problematikáját előrevetítő törökországi örmény népiirtás keretében bemutató, a Jó és Rossz metafizikai harcát ábrázoló Werfel-regény, a *Musza Dagh negyven napjának kihullása* az európai irodalom történetéből, meggyőződésem szerint, jelentősen elszegényítené kultúránkat. Akárcsak Jaroslav Durych *Isten szivárványa* című regényének hiánya, amely egy olyan metafizikai színtől fosztaná meg a közép-európai kultúrát, amelyben nagy szerepet játszik a Jó és a Rossz bonyolult, 20. századi viszonyrendszerében való eligazodás pusztító történelmi kataklizmák idején. Esterházy Péter *Harmonia caelestis* és a *Javított kiadás* című regényének kiiktatása a posztkommunista kulturális korszakból égető hiányt jelentene a történelemmel való szembenézés szempontjából egy olyan korban, amelyben végre szabadon földolgozhatóvá váltak a kulturális eszméletvesztésre kényszerített közép-európai társadalmak kommunizmussal kapcsolatos traumái. Mindezen nagyepikai alkotásokat azért idéztem föl, mert deklaráltan katolikus szerzők munkái, akik a katolikus szimbólumrendszer és gondolatiság jegyében alkották meg szóban forgó műveiket, és a katolikus olvasóközönség nagyrésze is a sajátjának tekinti őket. E művek kiemelésének jogosultságát erősíti továbbá az a tény is, hogy a nemzeti kánonok is előkelő helyet biztosítanak mind a felsorolt szerzőknek, mind pedig említett műveiknek.

Ugyanakkor a szerző természetesen tudatában van fenti kijelentéseinek pozicionáltságával. Ismeri, és már a kötet elején is bemutatta a „honnan beszél a szerző” posztkolonialista szempontot, amelynek jegyében képes megfogalmazni a közép-európai katolikus irodalmakkal kapcsolatos fenntartásait is. Ezek között szerepel többek között az a tény, hogy a katolikus irodalmak hosszú és mindmáig lezáratlan küzdelmet folytatnak önmaguk meghatározásáért (amelynek ez a kötet is egyik állomása és bizonyítéka). További kérdéseket vet föl a katolikus irodalmak művészi legitimációja. Ugyanis gyakorta olyan koncentrált bennük az ideogémák jelenléte, hogy az az esztétikum rovására megy. Nem kerülhető meg az a probléma sem, hogy a katolikus irodalmaknak e kötetben gyakran emlegetett legszínvonalasabb darabjai és alkotói mellett óriási számban találhatóak sikertelen alkotások és

tehetségtelen alkotók, amelynek kapcsán joggal vetődik föl a kérdés, milyen mértékben szükséges ezek megőrzése. Más szóval: hol lehet meghúzni a „sekrestye-irodalom” és a művészi értelemben is színvonalas katolikus irodalom közötti határvonalat. Az irodalomtörténésznek és a katolikus irodalom alkotásait befogadó olvasónak azzal is számolnia kell, hogy a katolikus irodalmak részei annak a küzdelemnek, amely egyrészt a világtörténelem porondján, másrészt a katolikus egyházon belül zajlanak. Az első esetben a premodern, modern és posztmodern viszonylatában kell elhelyeznie a katolikus irodalmakat, a második esetben pedig az egyházi konzervativizmus és modernizmus szkhüllái és kharibdiszei között kell átmenekítenie az értékes darabokat a kulturális emlékezet számára.

Manifestations of Catholic Literature in Central Europe

Summary

The author has been dealing with Catholic literature as a phenomenon in Central European and universal literary history for a number of decades now. In the introductory part of the book, he clarifies his stance, namely that he uses the methodology of postcolonial cultural criticism with its attention to the position from which an author is speaking. He then undertakes an investigation of Czech, Slovak, and Hungarian Catholic literature, and attempts in the work to develop a Central European cultural model in the field.

The author sees the premodern- and modern-age traumas suffered by Catholic literatures during the cultural history of the 19th and 20th centuries as an important problem from the point of view of his theme. Specifically, it was these traumas more than anything else that assigned to Catholic literatures the peripheral place they now occupy in national cultural canons. Many other characteristics of the Catholic literatures of Central Europe resulted from their being 'squeezed out' from the centres of the cultures of this region: one such was that transfers between Czech, Slovak, and Hungarian Catholic literatures proved and continue to prove somewhat deficient and uneven. Additionally, the author calls attention to past and present omissions in the assembling of the Central European Catholic cultural corpus and in its reception, as well as to the difficulties for a comparative approach that these omissions cause.

In the chapters that follow, the author's attention turns to the work of interpretation and reinterpretation directed towards these Catholic literatures. In connection with this work, he calls attention to the scientific and sociological circumstances powerfully determining the reception of Catholic literatures, as well as to the political and socioreligious background. In a separate subsection, the author presents the Czech, Slovak, and Hungarian intellectual workshops currently dealing with Catholic literature and culture. He pays tribute to the role of these workshops in commencing the collecting together and systemisation of the Catholic literary corpus so that the

re-reading of the literary works can begin, along with their insertion into the various national cultural canons; he also celebrates their use of the methodology of such branches of learning as social history and the sociology of religion in the present-day appraisal of Catholic culture.

After these chapters, the writer looks at the system of relations between the authors, the works, and the receivers of Catholic literature. He discusses these with the help of postcolonial methodology and the methodology of hermeneutics. In this part, Catholic literature is characterised as a specific phenomenon in modern-age European culture. In this interpretation, Catholic literature as a separate phenomenon can be explained as an outcome of secularising and desacralising sociocultural processes occurring in the premodern and modern periods in Europe. This section ends with the conclusion that over a period of approximately two centuries European, and Central European, Catholic literature can be linked neither to a single artistic paradigm nor to a single artistic period, namely that its distinguishing characteristics are neither stylistic in nature nor are they given by a particular historical period.

This conclusion serves as a cue for the author to examine the artistic periods in Europe, including Central Europe, during the 19th and 20th centuries one by one and to attempt to identify in them the leading Catholic authors, the body of Catholic texts, and the medium for reception which together marked out the scope of Catholic literature and culture. He deals separately with changes in the Catholic reception horizon owing to which in numerous cases the scope of the Catholic literature and culture of an earlier period in history was replicated in a later phase of the reception process.

Next, the monograph discusses Catholic literature and culture as subsystems exhibiting specific characteristics of national literatures in the modern period. On the basis of this, the author examines different periods in the history of European literature and culture in the modern age and attempts to fit Catholic literature and culture into these frames. In the first part of this longer chapter, he discusses features of Catholic literature in the Enlightenment era from the point of view of how and with which works and themes Czech, Slovak, and Hungarian authors contributed to the shaping of modern political nations in Central Europe. He describes the age of Catholic romanticism as one of the most significant periods in the history of Central European culture in the 19th century, since the literature of Polish and Slovak messianism and the poetry of Karel Hynek Mácha and Mihály Vörösmarty were not only significant from the viewpoint of the contemporary reading public, but were emphatically present on the reception horizon of Catholic readers in the 20th century, too. The author

discusses Catholic literature as being an almost zero morpheme in the age of realism, and in connection with this casts light on the phenomenon that since ideogemes are powerfully present in Catholic literature, such literature does not connect equally well with every artistic period, the period of realism included. In the chapter which follows, the work discusses the chances for a revival of Catholic culture and literature in the spirit of modernism around the turn of the 20th century. In this, it focuses firstly on West European and then on Central European neo-Catholic literature that began to flourish after the publication of the papal encyclical *Rerum Novarum*, and places modernist cultural trends in the centre of attention. The first half of the 20th century ended with the forging ahead of the fascist dictatorships and with the Second World War. The monograph touches upon the relationship between the Catholic literatures of Central Europe and these regimes.

The author likewise stresses the position in which Catholic literature found itself during the time of the communist dictatorships in Central Europe. First, he presents the Stalinist period of communist terror through examples of Catholic apostates and Catholic writers who suffered martyrdom for their faith. Next, he presents the Catholic culture of the 1960s, 1970s, and 1980s as a counterculture, which although it existed under great political oppression and possessed only modest material resources (samizdat literature, émigré cultural centres abroad), nevertheless offered the whole of society a genuine alternative to the official literature and culture. In connection with his discussion of the period, the writer sets out the corpus of Central European existentialist texts; he also addresses – primarily in respect to Hungarian literature – the question whether a Catholic postmodern literature can be identified.

In connection with a discussion of the history of Catholic literature, the author also lists numerous problems in the field of literary theory. For example, he looks at the question of Catholic literature's referentiality among whose elements are the Word as Logos, the interpretability of the Catholic system of symbols, the continuity of the Catholic receiver community, and the features and attributes that the Catholic religious experience shares with other religions and sects.

In the final part of the book, the author arrives at a possible definition of Catholic literature, as well as the conclusion that in the wake of the Czech, Slovak, and Hungarian manifestations of Catholic literature, a specific model of Central European Catholic literature and culture can be created.

Felhasznált irodalom

A

- Abels, Norbert: *Franz Werfel*. Rowohlt Verlag, Reinbek, 1990. Újabb kiadás: 2002.
- Altieri, Charles: An Idea of a Literary Canon. *Critical Inquiry* 10(1983)/1, 37–60. o.; 39. o.
- Ami összehasonlítható és ami nem. Összehasonlító irodalomtudományi tanácskozás cseh, szlovák és magyar kutatók részvételével. Veszprém 1987. jún. 23-25. Új Aurora Kiskönyvtár, 1989.
- Amishai-Maisels, Ziva: Hit, etika és a holokauszt. A holokauszt krisztusi jelképei. *Múlt és jövő* 14(2002)/2–3, 121–137. o. Stöckl Judit fordítása. http://www.multesjovo.hu/en/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/577/ (Letöltés ideje: 2016.03.22.)
- Andrews, Keith: *Die Nazarener von Joseph Führich bis Friedrich Overbeck*. Schuler Verlag, Herrsching, 1988.
- Apostolicam actuositatem* <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=12> (Letöltés ideje: 2017.10.19.)
- Assmann, Jan: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2000.
- Ateljevic, Irena: Visions of Transmodernity: A New Renaissance of our Human History? *Integral Review* 9(2013)/2, 200–219. o.

B

- Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Nyugat, Budapest, 1936.
- Babits Mihály: Az ifjú Vörösmarty. *Nyugat* 4(1911)/21. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00091/02832.htm> (Letöltés ideje: 2016.02.17.)
- Babits Mihály: A férfi Vörösmarty. *Nyugat* 4(1911)/24. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00094/02979.htm> (Letöltés ideje: 2016.02.17.)
- Bagoly Csilla: *Kánon 'MM' nonák. A 20. század végi amerikai és magyar kánonviták okai és az irodalmi kánon definiálási kísérletei*. Doktori disszertáció, Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2000.
- Bajza, Jozef Ignác: *Príhody a skúsenosti mladíka Reného*. Tatran, Bratislava, 1970.

- Balík, Stanislav – Hanuš, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2013. 2. kiadás.
- Balík, Stanislav – Hanuš, Jiří a kol. (szerk.): *Primasové katolické církve. Země střední Evropy v čase komunizmu*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2010.
- Balogh Magdolna: A nyelv elrablása. Nyelv és totalitarianizmus. *Literatura* 29(2003)/2, 199–213. o.
- Balogh Margit: *Mindszenty József I-II*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.
- Balzac, Honoré de: *A számárbőr*. Az Est Lapkiadó Rt – Pesti Napló Rt., Budapest, 1913. Harsányi Kálmán fordítása.
- Barlay Ö. Szabolcs: *Vörösmarty Mihály*. Prohászka Baráti Kör, Székesfehérvár, 2008. 22–29. o.
- Barthes, Roland: A szöveg öröme. In: Barthes, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 75–116. o.
- Barthes, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Bátorová, Mária: Moderná katolícka spirituálna tvorba. *Verbum* 4(1993)/2, 71–77. o.
- Bátorová, Mária: *Roky úzkosti a vzopätia*. Causa editio, Bratislava, 1992.
- Bauer, Michal: *Setmění kolem Bohuslava Reynka*. <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/464>. (Letöltés ideje: 2017.10.18.)
- Berger, Peter L.: The Desecularisation of the World. A Global Overview. In: Berger, Peter L. (szerk.): *The Desecularisation of the World. Resurgent Religion and World Politics*. Ethics and Public Policy Center – William B. Eerdmans Publishing Company, Washington – Grand Rapids, 1999. 1–18. o.
- Berger, Peter L. (szerk.): *The Desecularisation of the World. Resurgent Religion and World Politics*. Ethics and Public Policy Center – William B. Eerdmans Publishing Company, Washington – Grand Rapids, 1999.
- Bitnar, Vilém: *Máchova katolicita. (Mácha katolicitása.)* K.n., Praha, 1936.
- Bojtár Endre: *A kelet-európai avantgárd irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- Bojtár Endre: „Az ember feljő”. *A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*. Magvető, Budapest, 1986.
- Bojtár Endre: A posztmodernizmus és a közép- és kelet-európai irodalmak. In: Bojtár Endre: *Kelet-Európa vagy Közép-Európa? Századvég*, Budapest, 1993. 71–91. o.
- Bojtár Endre: *Kelet-Európa vagy Közép-Európa? Századvég*, Budapest, 1993.
- Bodnár Dániel: Katolikus kiadók (4) – az Agapé kiadó. *Magyar Kurír*, 2005. augusztus 12. péntek 10:11. <http://www.magyarkurir.hu/hirek/katolikus-kiadok-4-az-agape-kiado> (Letöltés ideje: 2016.06.12.)

- Bor, Jan E.: Najmladšie básnické pokolenie. In: Hamada, Milan (szerk.): *Poézia slovenskej katolíckej moderny*. Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 2008. 22–23. o.
- Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Osiris, Budapest, 1997.
- Buber, Martin: *Én és Te*. Európa, Budapest, 1999.
- Brunclík, Jozef: Ideové postoje Pavla Gašparoviča Hlbinu v čase nástupu socializmu a kritické reflexie jeho vtedajšej tvorby. In: Hochel, Igor (szerk.): *Podoby a premeny slovenskej literárnej kritiky v 50. a 60. rokoch XX. storočia*. UKF v Nitre, Nitra, 2010. 171–188. o.
- Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993.
- Bunčák, Ján: Religiozita na Slovensku a v európskom rámci. *Sociológia* 33(2001)/1, 47–70. o.

C

- Cabadaj, Peter: *Slovenský spisovateľ a výtvarník/Scrittore ed artista slovacco*. Slovenská národná knižnica, Martin, 2007.
- Čepan, Oskár: Romantický mesianizmus a Samo B. Hroboň. In: Pavol Vongrej (szerk.): *K problematike slovenského romantizmu*. Matica slovenská, Martin, 1973. 95–127. o.
- Comte, Auguste: *A pozitív szellem. Két értekezés*. Magyar Helikon, Budapest, 1979. 213. o.

CS

- Cs. Gyimesi Éva: *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Kriterion, Bukarest, 1983.
- Cseh irodalmi szamizdat enciklopédiája 1948–1989 (*Encyklopedie českého literárního samizdatu 1948–1989*). http://www.totalita.cz/ost/letak_001.pdf (Letöltés ideje: 2016.06.09.)

D

- Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok I. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1982.
- Dér Katalin: Két könyv Jézus példázatairól. Mártonffy Marcell: *Az újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.); Kozma Zsolt: *Jézus Krisztus példázatai* (Iránytű Alapítvány, h. n., 2002.). *Credo* 9(2003)/1–2, 115–122. o.
- Dugonics András: *Etelka*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.
- Đurišin, Dionýz: *Dejiny slovenskej literárnej komparistiky. Príspevok k vývinu slovenskej literárnej vedy*. Veda, Bratislava, 1979.
- Đurišin, Dionýz: *Osobitné mcdziliterárne spoločenstvá 6. Pojmy a princípy*. Ústav svetovej literatury SAV, Bratislava, 1993.
- Durych, Jaroslav: Fehér Márta. (Bílá Marta.) *Vigilia* 55(1990)/6, 433–435. o. Kiss Szemán Róbert fordítása.
- Durych, Jaroslav: *Isten szívárványa*. Kalligram, Budapest, 2002. Körtvélyessy Klára fordítása.
- Durych, Václav – Vladyková, Věra: *Jaroslav Durych: život, ohlasy, soupis díla a literatury o něm*. Atlantis, Brno, 2000.
- Dussel, Enrique: Transmodernity and Interculturality: An Interpretation from the Perspective of Philosophy of Liberation. <http://enriquedussel.com/txt/Transmodernity%20and%20Interculturality.pdf> (Letöltés ideje: 2016.05.25.)

E

- Eckhart Sándor: *Új francia katolikus írók antológiája*. Szent István Társulat, Budapest, 1947.
- Egyházi Közlöny. <http://www.katolikus-honlap.hu/0707/pascendi.htm> (Letöltés ideje: 2016.03.15.)
- Elmer István: *Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1994. http://www.ppek.hu/konyvek/Elmer_Istvan_Akik_az_uldozesbol_jottek_1.pdf (Letöltés ideje: 2016.07.09.)
- Espagne, Michel: A francia-német kulturális transzferek. *AETAS* 19(2004)/3–4, 254–282. o.
- Espagne, Michel – Greiling, Werner (szerk.): *Frankreichfreunde. Mittler des französisch-deutschen Kulturtransfers (1750–1850)*. Universitätsverlag, Leipzig, 1996.

- Esterházy Péter: *Hamonia caelestis*. Kalligram, Bratislava, 2005. Deák Renáta fordítása.
- Esterházy Péter: *Javított kiadás*. Magvető, Budapest, 2002.
- Esterházy Péter: *Opravené vydanie*. Kalligram, Bratislava, 2006. Deák Renáta fordítása.
- Esterházy Péter: *Termelési-regény (kisssregény)*. Magvető Kiadó, Budapest, 1979.
- Even-Zohar, Itamar: A többrendszerűség elmélete. *Helikon* 41(1995)/4, 434–450. o.
- Even-žohar, Itamar: Polysystem Theory. *Poetics Today* 11(1990)/1, 9–26. o. http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/Even-Zohar_1990--Polysystem%20studies.pdf (Letöltés ideje: 2017.10.14.)

F

- Fanon, Frantz: *Black Skin White Masks*. Pluto Press, London, 2008.
- Fedrová, Stanislava – Vojtková, Milena (szerk.): *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky. Hodnoty a hranice. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha, 2006.*
- Ferencz Győző (szerk.): *Hang szólít. Isten-kereső versek a huszadik század világirodalmából*. Vigilia Kiadó, Budapest, 1993.
- Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- Fidelius, Petr: A totalitárius gondolkodásról. *2000* 14(2002)/9, 5–10. o. <http://ketezer.hu/2002/09/petr-fidelius-a-totalitarius-gondolkodasrol/> (Letöltés ideje: 2016.05.31.)
- Fidelius, Petr: K Jirousově koncepci undergroundu. *Souvislosti* 4(1993)/1, 33–46. o.
- Fidelius, Petr: O totalitním myšlení. *Rozmluvy* 1(1983)/1, 133–138. o.
- Fidelius, Petr: *Řeč komunistické moci*. Triáda, Praha, 1998.
- Filip, Aleš – Musil, Roman (szerk.): *Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život*. Argo – Moravská galerie, Praha – Brno, 2000.
- Foucault, Michel: A szubjektum és a hatalom. In: Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s. k. – Odorics Feenc (szerk.): *Testes könyv II. Ictus – JATE Irodalomelmélet Csoport*, Szeged, 1997. 270–278. o.
- Fried István (szerk.): *Utak a komparatistikában*. JATE BTK Össz. Irod tud. Tanszék, Szeged, 1977.
- Fried István: Verspätung, Neuerung, Periodisierung in der ostmitteleuropäischen Romantik. *Studia Slavica* 32(1986)/1–4, 3–30. o.

G

- Gadamer, Hans-Georg: *Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer Philosophischen Hermeneutik*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2010.
- Gáfrik, Michal: *Na pomedzí moderny*. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 2001. 139–144. o.
- Galamboš Ferenc: *Az Élet írói és írásai 1909–1944*. Kézirat, 1956. 139–140. o. http://mek.niif.hu/12700/12762/pdf/12762_1.pdf (Letöltés ideje: 2017.01.22.)
- Gallik, Ján: *Ján Haranta v literárnokritickom kontexte*. Magma, Čadca, 2011.
- Gallik, Ján: *Slovenská katolícka moderna v stredoeurópskom priestore*. UKF, Nitra, 2015.
- Gallik, Ján: *Spiritualita v slovenskej literatúre pre deti a mládež*. UKF, Nitra, 2014.
- Gansrigler, Franz: *Jeder war ein Papst. Geheimkirchen in Osteuropa*. Müller, Salzburg, 1991.
- Genette, Gérard: Transztextualitás. *Helikon* 42(1996)/1–2, 82–90. o.
- Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1999.
- Gergely Jenő: *Katolikus egyház, magyar társadalom. 1890–1986*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
- Gnisci, Armando: Az összehasonlító irodalomtudomány mint a dekolonizálás tudománya. In: Fried István (szerk.): *Utak a komparatistikában*. JATE BTK Össz. Irod tud. Tanszék, Szeged, 1997. 17–24. o.
- Gorak, Jan: *The making of the Modern Canon. Genesis and Crisis of a Literary Idea*. Athlone, London and Atlantic Highlands, NJ, 1991.
- Grebeníčková, R. – Králík, O. (szerk.): *Realita slova Máchova*. Československý spisovatel, Praha, 1967.
- Grosfoguel, Ramón: A politikai gazdaságtan és a posztkoloniális tanulmányok gyarmatmentesítése. *Transzmodernitás, határgondolkodás és globális gyarmatiság. Eszmélet* 23(2011)/92, 39–70. o.
- Goszczyńska, Joanna: Mesianizmus v poľskom a slovenskom romantickom myslení. *Slovenská literatúra* 52(2005)/4–5, 262–269. o.

H

- Habermas, Jürgen: Megismerés és érdek. Jürgen Habermas székfoglaló előadása a majna-frankfurti Goethe Egyetemen. *Magyar Filozófiai Szemle* 39(1995)/5–6, 931–944. o. Weiss János fordítása. http://minerva.elte.hu/mfsz/MFSZ_9556/HABERMAS.pdf (Letöltés ideje: 2016.05.09.). 936. o.

- Hafner Zoltán – Bende József: *Pilinszky János. Bibliográfia*. Osiris, Budapest, 2001.
- Hafner Zoltán (szerk.): *Pilinszky János összegyűjtött művei I–IV*. Osiris, Budapest, 1999.
- Hafner Zoltán (szerk.): *Pilinszky János összes versei*. Osiris, Budapest, 1998.
- Halász, Ivan: *Cirkev, národ, štát. Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Esztergom – Piliscsaba, 2003.
- Halík, Tomáš: *A gyóntató éjszakája. A kishitűség ellentmondásai posztoptimista körünkben*. Kairosz, Budapest, 2010.
- Halík, Tomáš: *Noc zpovědníka. Paradoxy malé víry v postoptimistické době*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2005.
- Halík, Tomáš: *Postmoderna a katolická identita. Teologické texty* [évf. nélkül] (1996)/1, 19–21. o.
- Hamada, Milan (szerk.): *Poézia slovenskej katolíckej moderny*. Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 2008.
- Hanakovič, Štefan: *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*. Spolok svätého Vojtecha, Trnava, 2005.
- Hankó B. Ludmilla (szerk.): *Szláv századforduló. Irodalomtörténeti tanulmányok*. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 1997.
- Hanus, Ladislav: *Človek a kultúra*. Lúč, Bratislava, 1997.
- Hanus, Ladislav: *Pamäti svedka storočia*. Lúč, Bratislava, 2006.
- Hanus, Ladislav: *Rozprava o kultúrnosti*. Obroda, Ružomberok, 1943. Újabb kiadás: Spišský kňazský seminár, Spišské Podhradie, 1991.
- Hatos Pál: *Maďarský katolicizmus ve 20. století*. In: Kiss Szemán Róbert – Kolmanová, Simona (szerk.): *Němá nauka stromů o spáse. Antologie maďarské katolické literatury*. Malvern, Praha, 2014. 251–260. o.
- Hayden, White: *The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory*. *History and Theory* 23(1984)/1, 1–33. o.
- Heidegger, Martin: *Lét és idő*. Gondolat, Budapest, 1989.
- Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.) *Religious Life in Post-Communist Societies*. Loisir, Budapest, 2007.
- Hernádi Mária: *Rónay György és az Újhold*. *Vigilia* 78(2013)/10, 735–742. o.
- Hilton, Timothy: *The pre-raphaelites*. Thames and Hudson, London, 1997.
- Hlbina, Pavol G.: *Bretonov surrealizmus a kresťanstvo*. In: Hamada, Milan (szerk.): *Poézia slovenskej katolíckej moderny*. Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 2008. 96–97. o.
- Hochel, Igor (szerk.): *Podoby a premeny slovenskej literárnej kritiky v 50. a 60. rokoch XX. storočia*. UKF v Nitre, Nitra, 2010.
- Holan, Vladimír versei. *Lettre* 57(2005), Nyár. Vörös István fordításai. http://epa.oszk.hu/00000/00012/00041/vers_holan.html (Letöltés ideje: 2016.06.15.)

- Holečková, Marta Edith: *Cesty českého katolického samizdatu 80. let*. Vyšehrad, Praha, 2009.
- Holečková, Marta Edith: Společenství českého katolického samizdatu 70. a 80. let 20. století. In: Marťák, Michal – Gazda, Imrich (szerk.): *Sloboda v neslobode. Príspevok disentu a médií k pádu totality. Zborník z medzinárodnej konferencie*. Verbum, Ružomberok, 2011. 23–32. o.
- Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013. http://mtmi.hu/dokumentum/410/a_magyar_sajto_tortenete_mk7_w.pdf (Letöltés ideje: 2016.02.24.)
- Hrabovec, Emilia a kol. (szerk.): *Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme (1963–2013)*. Vydavateľstvo UK, Bratislava, 2015.
- Hučková, Dana: *Kontexty slovenskej moderny*. Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 2014.
- Husserl, Edmund: Fenomenológia. In: Edmund Husserl *Válogatott tanulmányai*. Gondolat, Budapest, 1977. 193–226. o.
- Huysmans, Joris-Karl: *Katedrális*. (Katedrális.) R. Promberger, Olomouc, 1912.
- Huysmans, Joris-Karl: *Uton* (sic!). Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1925
- Hvišč, Jozef – Marčok, Viliam – Bátorová, Mária – Petřík, Valadimír: *Biele miesta v slovenskej literatúre*. SPN, Bratislava, 1991.

I

- István Anna: *Nemzeti önértelmezés Jozef Ignác Bajza regényében*. ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2015.

J

- Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok a szubkultúrákról*. Magyar Néprajzi és Antropológiai Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2007.
- Jančárik, Stanislav E.: *Slovenská Argentína*. Matica slovenská, Martin, 1996.
- Jauss, Hans Robert: *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur*. Fink, München, 1977.

K

- Kamenec, Ivan: Jozef Tiso – tvorca štátu a martýr? (Jozef Tiso – az állam alapítója és mártír?) In: Krekovič, Eduard – Mannová, Elena– Krekovičová, Eva (szerk.): *Mýty naše slovenské*. Academic Electronic Press, Bratislava, 2005. 190–198. o.
- Kamenec, Ivan: Slovenský štát 1939–1945 a jej mýty. (A szlovák állam 1939-1945 és mítoszai.) In: Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (szerk.): *Mýty naše slovenské*. Academic Electronic Press, Bratislava, 2005. 181–189. o.
- Kamenec, Ivan: *Tragédia politika, kňaza a človeka. Dr. Jozef Fiso 1887–1947*. Archa, Bratislava, 1998.
- Karátson Gábor: *Az együgyű Isten*. Filum Kiadó, h. n., 1997.
- Kecskés Pál: *A bölcselet története*. Szent István Társulat, Budapest, 1981.
- Kecskés Pál: *A modern lélektan és a skolasztika*. Szent István Társulat, Budapest, 1930.
- Képes Biblia*. Bánáti Apostoli Kormányzóság, h. n., 1969. P. Dalos Patrik fordítása.
- Kermode, Frank: Institutional Control of Interpretation. *Salmagundi* 43(1979)/4, 72–86. o.
- Keszeg Vilmos: Csoportok és kultúrák. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok a szubkultúrákról*. Magyar Néprajzi és Antropológiai Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2007. 7–17. o.
- Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv II. Ictus – JATE Irodalomelmélet Csoport*, Szeged, 1997.
- Kiss Gusztáv – Farkas Attila: *A Híd repertórium 1976–2001*. Forum, Újvidék, 2005.
- Kiss Szemán Róbert: Az emberiségköltemények és -drámák néhány közép-európai változata és azok gondolati rendszerei. In: Hankó B. Ludmilla (szerk.): *Szláv századforduló. Irodalomtörténeti tanulmányok*. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 1997. 9–18. o.
- Kiss Szemán Róbert: Barokní fenomén jako nulový morféma v paradigmatu české katolické moderny. *Amicus Revue* 12(2003)/3, 8–12. o.
- Kiss Szemán Róbert: Eszmei és ideológiai jelenségek az irodalomban. A cseh és szlovák neokatolikus irodalom problematikája. In: Masát András (szerk.): *Irodalmi szövegek és politikai szerepek. A Hamsun-jelenség*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 207–218. o.
- Kiss Szemán Róbert: Der europäische Hintergrund und einige markante Charakterzüge der tschechischen und slowakischen neokatholischen Literatur. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42(1997), 339–345. o.
- Kiss Szemán Róbert: Katolícke inkulturačné experimenty v európskom umení 19. a 20. storočia. In: Prihodová, Edita (szerk.): *Kontexty a inšpirácie katolíckej moderny*. Ružomberok, Verbum, 2011. 154–170. o.

- Kiss Szemán Róbert: Katolikus inkulturációs kísérletek az új- és modernkori európai művészetben. *Vigília* 76(2011)/10, 760–767. o.
- Kiss Szemán Róbert: Konzervativizmus avagy katolikus inkulturációs kísérletek az új- és modernkori európai művészetben. In: Lukács István (szerk.): *Tanulmánykötet Milosevits Péter tiszteletére*. ELTE Szlav Filológiai Tanszék, Budapest, 2015. 83–102. o.
- Kiss Szemán Róbert: Közelítések a cseh és a magyar neokatolikus irodalom értelmezéséhez. In: Berkes Tamás (szerk.): *Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Osiris, Budapest, 1998, 68–73. o.
- Kiss Szemán Róbert: *Slovanský Goethe v Pešti. Národní emblematicismus středoevropských Slovanů*. Akropolis, Praha, 2014.
- Kiss Szemán Róbert – Kolmanová, Simona (szerk.): *Němá nauka stromů o spáse. Antologie maďarské katolické literatury*. Malvern, Praha, 2014.
- Kissová, Viktória: Transformácia Tatarkovej poetiky vplyvom absorbcie komunistických propagandy. In: Ološtiak, Martin – Ivanová, Martina – Gianitsová-Ološtiaková, Lucia (szerk.): *Varia XVIII. Zborník príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov* (Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008). Prešovská univerzita, Prešov, 2009. http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak1/pdf_doc/36.pdf (Letöltés ideje: 2017.03.08.)
- [Kollár, Ján], *Ueber die literarische Wechelseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*, (Aus dem Slawischen, in der Zeitschrift Hronka gedruckt, ins Deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser). Gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, Herrengasse No 612, Pesth, 1837.
- Kouba, Karel – Schmarc, Vít – Šámal, Petr (szerk.): Vladimír Macura: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Academia, Praha, 2008.
- Kovács Anna – Matus László: *Jób megpróbáltatásai. A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve. / Utrpenia Jóba. Pamätnica peštianskeho slovenského evanjelického zboru*. Budapesti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség/Slovanský evanjelický zbor v Budapešti, Budapest, 2012.
- Kováč, Dušan: Andrej Hlinka – bojovník za slovenský štát? (Andrej Hlinka – a szlovák állam harcosa?) In: Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (szerk.): *Mýty naše slovenské*. Academic Electronic Press, Bratislava, 2005. 174–180. o.
- König, Gertraud Marienelli – Hoffeneder, Philipp (szerk.): „*Neue Bienen fremder Literaturen*”. *Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)*. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2016.
- Krajčovič, Rudolf: *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. SPN, Bratislava, 1981.

- Králík, Oldřich: *Demistifikovat Máchu. (Mácha demisztifikálása.)* Profil, Ostrava, 1969.
- Krasiński, Zygmunt: *Nie-Boska komedia.* Panstwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1981.
- Kratochvíl, Antonín: Půlstoletí od procesů s českými spisovateli. In: (Szerk. nélkül): *Literatura určená k likvidaci. (A megsemmisítésre ítélt irodalom.) Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 26.-27. listopadu 2002 k padesátému výročí politických procesů se spisovateli.* Obec spisovatelů, Praha, 2004. 15–22. o.
- Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (szerk.): *Mýty naše slovenské.* Academic Electronic Press, Bratislava, 2005.
- Krivý, Vladimír: Hodnotové orientácie a náboženské prejavy slovenskej verejnosti v 90. rokoch. *Sociológia* 33(2001)/1, 1–46. o.
- Kuhn, Thomas S.: *The Structure of Scientific Revolutions.* The University of Chicago Press, Chicago, 1996. Third Edition.
- Kulcsár-Szabó Ernő: Komparatív vagy integratív? (A modernség irodalomtörténeti értelmezhetőségéről). In: Fried István (szerk.): *Utak a komparatistikában.* JATE BTK Össz. Irod tud. Tanszék, Szeged, 1977. 7–15. o.
- Kulcsár-Szabó Zoltán: Balassa Péter: Mi tanulható az Újholdtól? *BUKSZ* 22(2010)/2, 147–150. o.
- Kuziak, Michał: Słowacki – postkolonializmus – identita. *World Literature Studies* 20(2011)/3, 39–51. o.

L

- Laiferová, Eva: Nacionalizmus optikou slovenskej kresťanskej sociológie do r. 1948. *Sociológia* 33(2001)/1, 99–110. o.
- Lánský, Ondřej: Postkolonializmus a dekolonizace: základní vymezení a inspirace pro sociální vědy. *Sociální studia* 11(2014)/1, 41–60. o.
- Lederer, Jiří (szerk.): *Svědectví Pavla Tigrida.* Opus Bonum, Mnichov, 1982.
- Leubnerová, Šárka (szerk.): *František Tkadlík 1786-1840.* Národní galerie v Praze, Praha, 2017.
- (Szerk. nélkül): *Literatura určená k likvidaci. (A megsemmisítésre ítélt irodalom.) Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 26.-27. listopadu 2002 k padesátému výročí politických procesů se spisovateli.* Obec spisovatelů, Praha, 2004.
- Lőrincz Éva: Jugoszláviai magyar nyelvű katolikus könyvkiadás. *EX Symposion* 2015/92. http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=lorincz-eva_3228 (Letöltés ideje: 2016.06.13.)

Lužný, Dušan: Náboženská situace v České republice po roce 1989. *Religio* 6(1998)/2, 213–225. o.

Lyotard, Jean-François: A posztmodern állapot. In: Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 7–146. o.

M

Machala, Lubomir (szerk.): *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu. Informatorium pro učitele, studenty i laiky*. Hanácké noviny, Olomouc, 1991.

Magyar Kurír <http://www.magyarkurir.hu/> (Letöltés ideje: 2017.12.22.)

Man, Paul de: Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji* 8(1997)/2–3, 93–107. o. <http://www.irodalomelmelet.atw.hu/deman.pdf> (Letöltés ideje: 2016.04.20.)

Maldonado-Torres, Nelson: O kolonialitě a bytí. Poznámky o zrodu jedné koncepce. In: Havránek, Vít – Lánský, Ondřej (szerk.): *Postkoloniální myšlení IV*. Tranzit, Praha, 2013. 206–237. o.

Mártonffy Marcell: *Az újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.

Masát András (szerk.): *Irodalmi szövegek és politikai szerepek. A Hamsun-jelenség*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

Maťovčík, Augustín: *Jozef Čiger Hronský. Život a dielo*. Osveta, Martin, 2003.

Markiewicz, Henryk: O literárních kánonech. *Aluze* 10(2007)/3, 63–73. o.

Marťák, Michal – Gazda, Imrich (szerk.): *Sloboda v neslobode. Príspevok disentu a médií k pádu totality*. Zborník z medzinárodnej konferencie. Verbum, Ružomberok, 2011.

Mérleg <http://www.merleg-digest.eu/> (letöltés ideje: 2017.12.22.)

Máté Zsuzsanna: *Sík Sándor – a szépiró, az irodalomtudós és az esztéta*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005.

Maťovčík, Augustín: *Jozef Čiger Hronský. Život a dielo*. Osveta, Martin, 2003.

Med, Jaroslav: Procesy a poetika nenávisti. In: (szerk. nélkül): *Literatura určená k likvidaci. (A megsemmisítésre ítélt irodalom.) Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 26.-27. listopadu 2002 k padesátému výročí politických procesů se spisovateli*. Obec spisovatelů, Praha, 2004. 9–13. o.

Med, Jaroslav: *Spisovatelé ve stínu: studie o české literatuře*. Zvon, Praha, 1995.

A Mérleg története. Kronológia Mérleg Online. <http://www.merleg-digest.eu/a-merleg-tortenete-1965-tol/> (Letöltés ideje: 2016.09.06.)

Mészáros István: *A Szent István Társulat százötven éve 1848–1998*. Szent István Társulat, Budapest, 1998. 259–323. o.

Mészöly Miklós: *Domov a svet*. Kalligram, Bratislava, 1995.

- Mészöly Miklós: *Samota motýla*. Kalligram, Bratislava, 1995.
- Mezei Balázs: *A lélek és a másik. Jan Patočka és a fenomenológia*. Atlantisz, Budapest, 1998.
- Motal, Jan: Spalová, Barbora: Bůh ví proč. Studie paměti a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách. *Sociální studia* 10(2013)/2, 117–121. o.
- Musil, Roman – Filip, Aleš: *Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život (1896–1907)*. Argo – Moravská galerie, Praha – Brno, 2000.

N

- Németh G. Béla: Ludwig Tieck, a kezdeményező. *Vigilia* 55(1997)/7, 519–520 o.
- Nešpor, Zdeněk (szerk.): *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, 2004.
- Nešpor, Zdeněk R.: Ústřední vývojové trendy současné české religiozity. In: Nešpor, Zdeněk R. (szerk.): *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, 2004. 21–37. o.
- Novalis: Christenheit oder Europa. In: Novalis: *Schriften I–IV*. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1968. III, 497–506. o.
- Novalis: *Schriften I–IV*. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1968.

O

- Olay Csaba – Ulmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*. L'Harmattan, Budapest, 2011.
- Ološtiak, Martin – Ivanová, Martina – Gianitsová-Ološtiaková, Lucia (szerk.): *Varia XVIII. Zborník príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov* (Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008). Prešovská univerzita, Prešov, 2009. http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak1/pdf_doc/36.pdf. (Letöltés ideje: 2017.03.08.)

P

- Paměť národa (Nemzeti Emlékezet)* honlap: <http://www.pametnaroda.cz/story/neradova-roz-pa-nkova-kvetoslava-1933-1492> (Letöltés ideje: 2016.06.09.)
- Pašteka, Július: *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Lúč, Bratislava, 2002.

- Patočka, Jan: A 20. század háborúi – a 20. század mint háború. In: Jan Patočka: *Mi a cseh?* Kalligram, Pozsony, 1996. 349–365. o.
- Patočka, Jan: Čas, věčnost a časovost v Máchově díle. (Idő, örökkévalóság és időbeliség Mácha munkásságában.) In: Grebeníčková, R. – Králík, O. (szerk.): *Realita slova Máchova*. Československý spisovatel, Praha, 1967. 183–207. o.
- Patočka, Jan: *Mi a cseh?* Kalligram, Pozsony, 1996.
- Patočka, Jan: *Osobnost a dílo*. Index, Köln, 1980.
- Patočka, Jan: Romantizmus, romantika, romantický a příbuzné pojmy. (Romantizmus, romantika, romantikus és hasonló fogalmak.) *Divadlo* 20(1969)/5, 1–5. o.
- Patočka, Jan: *Symbol země u K. H. Máchy*. (A föld szimbóluma Máchánál.) Václav Petr, Praha, 1944.
- Papp Endre: A nemzeti irodalmi kánon szükségességéről. *Hitel* 26(2013)/5, 53–59. o.
- Polakovičová, A. – Caltíková, M. – Štarková, L. – Mezeiová, A.: *Literatúra pre stredné školy III*. Orbis pictus Istropolitana, Bratislava, 2014.
- Patsch Ferenc: Rahner és a nem keresztény vallások. A teológus életműve a vallások teológiája mai horizontján. *Vigilia* 71(2006)/11, 822–833. o.
- Pauliny, Eugen: *Dejiny slovenského spisovného jazyka*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1971.
- Pehr, Michal: Katolícka cirkev, úprava svätkového práva a Marmaggiho aféra v meziválečnom Československu. *Střed/Centre* 7(2015)/2, 89–113. o.
- Pehr, Michal – Šebek, Jaroslav: *Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918-1928)*. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, Praha, 2012.
- Petrík, Vladimír: Jozef Cíger Hronský a jeho „nová blízkost k Bohu”. *Tvorba I* 10(1991)/2, 16–18. o.
- Podolinská, Tatiana: Religiozita v dobe neskorej modernity. Prípad Slovensko. *Sociální studia* 5(2008)/3–4, 53–86. o.
- Poláček, Jiří: *Brněnské literární časopisy 1–2*. <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2000/DLP/13.pdf> (Letöltés ideje: 2016.09.04.)
- Posset, Johanna: *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Továrna na sítotisk – Společnost pro reklamu a tisk R&T, Brno, 1993. <http://scriptum.cz/cs/periodika/stredni-evropa> (Letöltés ideje: 2017.02.03.)
- Príhodová, Edita (szerk.): *Janko Silan. Básnické dielo*. Kalligram, Bratislava, 2014.
- Príhodová, Edita (szerk.): *Kontexty a inšpirácie katolíckej moderny*. Ružomberok, Verbum, 2011.
- Príhodová, Edita: *Sonda do kultúrnej činnosti katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945–1948*. (Katolícke kultúrne časopisy Nová Práca a Verbum.) Kézirat.
- Putna, Martin C.: *Česká katolícká literatúra v evropském kontextu 1848–1918*. Torst, Praha, 1998.

- Putna, Martin C.: *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945*. Torst, Praha, 2010.
- Putna, Martin C.: Katolicismus v moderní maďarské literatuře aneb Nejen dědictví svatého Štěpána. In: Kiss Szemán Róbert – Kolmanová, Simona (szerk): *Němá nauka stromů o spáse. Antologie maďarské katolické literatury*. Malvern, Praha, 2014. 7–16. o.
- Putna, Martin C.: Katolická literatura a Střední Evropa. (A katolikus irodalom és Közép-Európa.) *Česká literatura* 59(2011)/6, 882–886. o. <http://www.mcputna.cz/veda/Katolicka-literatura-a-Stredni-Evropa-Ceska-literatura-2011-r-59-c-6-s882-886-.165.html> (Letöltés ideje: 2018. 01. 23.)
- Putna, Martin C.: Malé dějiny Souvislostí. *Souvislosti* 9(1998)/3–4, 301–310. o. <http://www.souvislosti.cz/dejiny.pdf> (Letöltés ideje: 2016.01.28.)

R

- Rába György: *Babits Mihály költészete. 1903-1920*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1981.
- Rahner, Hugo: *A játészó ember*. Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2013.
- Rahner, Karl: *Isten: rejtelem*. Egyházforum, Budapest, 1994.
- Rahner, Karl: Kereszténység és a nem keresztény vallások. In: Rahner, Karl: *Isten: rejtelem*. Egyházforum, Budapest, 1994. 51–66. o.
- Remsey György: Szecesszió, spirituális művészet. I. rész. *Vigilia* 28(1973)/11, 747–754. o. http://vigilia.hu/node/Vigilia_1973_11_facsimile.pdf (Letöltés ideje: 2015.07.13.)
- Rerum novarum*. http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/hu/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html (Letöltés ideje: 2016.03.16.)
- Reynek, Bohuslav – katalóg k výstavě*. Euromedia, Praha, 2014.
- Ricoeur, Paul: *Freud und Philosophy. An Essay on Interpretation*. New Haven, Yale University Press, 1970.
- Rifkin, Jeremy: *The European Dream. How Europe's vision of the future is quietly eclipsing the American dream*. Penguin Group, New York, 2005.
- Rohonyi Zoltán (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 2001.
- Rónay György: *A nagy nemzedék*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1971.
- Rónay György: Egy szecessziós regényünkről. *Vigilia* 28(1973)/11, 743–746. o.
- Rónay György: *Modern francia líra*. Vigilia Kiadó, Budapest, 1939.
- Rónay György: *Petőfi és Ady között*. Magvető, Budapest, 1958.

- Rónay László (szerk.): *Harcok az új „világnézet” körül. Katolikus irodalomszemlélet 1890–1920.* Argumentum Kiadó, Budapest, 2007.
- Rónay László: *Isten nem halt meg. A huszadik századi magyar spirituális líra.* Szent István Társulat, Budapest, 2002.
- Rónay László: *Márai Sándor.* Magvető, Budapest, 1995.
- Rónay László: *Mécs László.* Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- Rónay László: *Sík Sándor.* Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- Rónay László: *Thurzó Gábor.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- Roszak, Theodore: *The Making of a Counter Culture. Reflections on the Technocratic Society and Its Youthfull Opposition.* University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1969.
- Rotrekl, Zdeněk: *Skrytá tvář české literatury nejen krásné.* Szamizdat, Brno, 1977.
- Rotrekl, Zdeněk: *Skrytá tvář české literatury nejenom krásné.* Edice Milana Jelínka, 1985.
- Rotrekl, Zdeněk: *Skrytá tvář české literatury.* Blok, Brno, 1993.
- Rydlo, Jozef M.: Rozhovor s redaktorom časopisu Most básnikom Mikulášom Šprincom. *Hlasy z Ríma* 28(1979)/8–9. http://knihy.dominikani.sk/hlavna_biblio?clanok_id=1744&par=5 (Letöltés ideje: 2016.02.06.)

S

- [Šafárik, Pavol Jozef] Joseph Schaffarik: *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten,* Ofen, Mit kön. ung. Universitäts-Schriften, 1826.
- Sauerberg, Lars Ole: *Versions of the Past – Visions of the Future. The Canonical in the Criticism of T. S. Eliot, F. R. Leavis, Northrop Frye and Harold Bloom.* Macmillan Press Ltd., London, 1997.
- Schaár Erzsébet – Pilinszky János: *Tér és kapcsolat.* Magvető, Budapest, 1975.
- Schelling, Števo: Jakub Deml jubiluje. *Kultúra* 10(1938), 208–210. o.
- Schneider, Theodor (szerk.): *A dogmatika kézikönyve 1–2.* Vigilia Kiadó, Budapest, 1997.
- Schütz Antal: Prohászka Ottokár emlékezete. *Katolikus Szemle* 42(1928)/2, 65–69. o.
- Schütz Antal (szerk.): *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái.* Szent István Társulat, Budapest, 1928–29.
- Sík Sándor: A katolikus irodalom problémájához. Egyetemesség és forma. *Vigilia* 1(1935)/2, 9–30. o.
- Sík Sándor: *A kettős végtelen.* Ecclesia, Budapest, 1969. I, 262–273. o.
- Sík Sándor: *Esztétika.* Szent István Társulat, Budapest, 1943. Reprint kiadás: Universum Könyvkiadó, Szeged, 1990.

- Sík Sándor: *Kereszténység és irodalom*. Vigilia Kiadó, Budapest, 1989.
- Slovník české literatury <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=221> (Letöltés ideje: 2016.02.06.)
- Sík Sándor: Szent Jeromos barlangja (Gondolatok az irodalom lelkiéleti jelentőségéről.) *Vigilia* 16(1951)/12, 621–631. o.
- Šimkovič, Alexander: *Kultúrne a estetické iniciatívy Osvaldovej skupiny*. Slovenská literárnovedná spoločnosť – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 1997.
- Somolayová, Lubica: *Mystická misia S. B. Hroboňa*. Ars Poetica – Ústav slovenskej literatúry, Bratislava, 2008.
- Spalová, Barbora: *Bůh ví proč. Studie paměti a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2012.
- Šprinc, Mikuláš: Nad časom a nad priestorom. In: Hamada, Milan (szerk.): *Poézia slovenskej katolíckej moderny*. Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 2008. 259–262. o.
- Štechová, Maria: Andrej Sládkovič a katolicizmus. *Kultúra* 10(1932), 725–727. o.
- Strauss, Pavol: Naplójegyzetek. In: Žilka, Tibor– Pilecky Marcell (szerk.): *Író a senki földjén. Pavol Strauss élete és munkássága*. Pármány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 15–19. o.
- Strauss, Pavol: *S výhľadom do nekonečna*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov, 2009.
- Štulc, Václav Svatopluk: *Pomněnky na cestách života*. Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, Praha, 1845.

Sz

- Szabó Ferenc: »Csillag után« – Istenkeresés a modern irodalomban – Válogatott tanulmányok. Távlatok, Budapest, 1995.
- Szabó Ferenc (szerk.): *Prohászka ébresztése – I. Távlatok*, Budapest, 1996.
- Szabó Ferenc S. J.: Prohászka és a modernizmus. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Prohászka ébresztése – I. Távlatok*, Budapest, 1996. 75. o. http://www.ppek.hu/konyvek/Szabo_Ferenc_Prohaszka_ebresztese_I_1.pdf (Letöltés ideje: 2016.07.24.)
- Szénási Zoltán: *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011.
- Szerb Antal: *A világirodalom története*. Révai, Budapest, 1941.
- Sziklay László: A szlovák-magyar összehasonlító irodalomkutatás módszertanáról. In: *Ami összehasonlítható és ami nem. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok cseh, szlovák és magyar kutatók részvételével*. Veszprém 1987. jún. 23–25. Új Aurora Kiskönyvtár, 1989. 44–51. o.

- László Sziklay: Einige methodologische Fragen der vergleichenden Literaturgeschichte. (Die ungarisch-slawischen literarischen Beziehungen). *Studia Slavica* 9(1963)/1–4., 311–335. o.
- Szili István: Szempontok a magyar és a szerb romantika párhuzamos vizsgálatához. In: *Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok I.* Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1982. 46–50. o.
- Szörényi László: *Delfinárium. Filológiai groteszkek.* Helikon, Budapest, 2010.
- Szymanowska, Lucie (szerk.): *Bez obalu. Antologie současné maďarské poezie.* Nakladatelství H&H, Praha, 2001.
- Szymanowská, Lucie: Sekvence němého anděla. *Souvislosti* 16(2005)/1, 182–185. o.

T

- Tatarka, Dominik: *A bólogatás démona.* Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1970.
- Tatarka, Dominik: *Farská republika.* Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1948.
- Taylor, R. L.: Szubkultúrák és ellenkultúrák. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok a szubkultúrákról.* Magyar Néprajzi és Antropológiai Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2007. 295–320. o.
- Tomiš, Karol: *Maďarská literatúra v slovenskej kultúre. A magyar irodalom a szlovák kultúrában. I. (1860–1918).* Veda – ÚSVL SAV, Bratislava, 2000.
- Tomka Ferenc: *Isten-keresés a magyar irodalomban. Vázlatok, gondolatok a magyar irodalomról.* Szent Gellért Kiadó, Budapest, 1993. <http://tomkaferenc.hu/wp-content/uploads/2015/07/Istenkeres%C3%A9s-a-magyar-irodalomban.pdf> (Letöltés ideje: 2016.02.16.)
- Tomka Miklós: A vallásszociológia új útjai. *Replika* 7(1996)/21–22, 163–172. o.
- Tomka Miklós: *Vallás és társadalom Magyarországon.* Loisir Kft, Budapest – Piliscsaba, PPKE BTK Szociológiai Intézet, 2006.
- Tóth, Dušan: *Matica slovenská a Svetový kongres Slovákov.* http://www.usvz.de/Matica_Slovenska_a_SKS_2013.pdf (Letöltés ideje: 2016.02.05.)
- Tóth László – Vörös István: *Akhilleusz és a teknőc. Kortárs cseh és morva költők.* Jelenkor – József Attila Kör, Budapest – Pécs, 1996.
- Tureček, Dalibor a kol. (szerk.): *České literární romantično. Synopticko-pulzační model kulturního jevu.* Host, Brno, 2012.
- Tureček, Dalibor – Urválková, Zuzana (szerk.): *Mezi cesty a metodami.* Periplum, Olomouc, 2006. 13–22. o.

U

Új Ember <http://ujember.hu/>

V

- V. Zibolen Ágnes: Férfiképmás Schubertről. Melegh Gábor Schubert portréjáról. *Új Művészet* 8(1997)/12, 16–18. o.
- Vaško, Václav: *Dům na skále*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2004.
- Vick, Brian E.: *The Congress of Vienna: Power and Politics After Napoleon*. Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts, London, 2014.
- Pavol Vongrej (szerk.): *K problematike slovenského romantizmu*. Matica slovenská, Martin, 1973.
- Vrána, Karel: *Experiment křesťanství*. Zvon, Praha, 1995.
- Vrchlický, Jaroslav: *Moderní básníci francouzští*. (Modern francia költők.) Jos. R. Vilímek, Praha, 1898.

W

- Weissmahr Béla: *Ontológia*. Mérleg – Távatok, Bécs – Budapest – München, 1992.
- Werfel, Franz: *A meg nem születettek csillaga*. Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1947. Újrakiadás: Szent István Társulat, Budapest, 1992.
- Werfel, Franz: *Halljátok az Igét*. Nova, Budapest, 1942. Újrakiadás: Szent István Társulat, Budapest, 1980.

Z

- Zajac, Peter: Literárne dejepisectvo ako synoptická mapa. In: Tureček, Dalibor – Urválková, Zuzana (szerk.): *Mezi cesty a metodami*. Periplum, Olomouc, 2006. 13–22. o.
- Zemanová, Petra: Formovanie slovenskej katolíckej moderny ako kultúrny a literárny problém. *Slovenská literatúra* 39(1992)/3, 229–240. o.
- Žilka, Tibor–Pilecky Marcell (szerk.): *Író a senki földjén. Pavol Strauss élete és munkássága*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002.

Zulehner, Paul M.– Heller, Andreas: „*ecclesia semper reformanda*“. *Dimenze teologie církevní reformy*. http://www.josefhurt.cz/files/frmost/ecclesia%20semper%20re-formanda_0.pdf (Letöltés ideje: 2016.06.26.)

Zulehner, Paul M.– Heller, Andreas (szerk.): *Kirchenreform*. Verlag Zeitpunkt, Wien, 1998.

Hivatkozott képek jegyzéke

Dix, Otto: *Frau mit Kind/Asszony gyermekkel*, 1921. Staatliche Kunstsammlungen Dresden.

Dix, Otto: *Madonna mit Petrus und Paulus vor Trümmern und Stacheldraht/Mária Péterrel és Pállal torony és szögesdrót előtt*, 1945. Katholische Kirchengemeinde Maria-Frieden, Berlin, Kaiserstrasse 28.

Névmutató

A

Abels, Norbert 82
Ábrahám Barna 46
Ady Endre 78
Altieri, Charles 16
Amishai-Maisels, Zina 95
Andor József 80
Andrews, Keith 71
Assmann, Jan 60
Ateljevic, Irena 12, 13

B

Babits Mihály 18, 21, 35, 46, 48, 70, 78, 79
Bagoly Csilla 19
Bach, Alexander 73
Bachát, Daniel 76
Bajza, Jozef Ignác 66
Balassa Péter 92
Balik, Stanislav 39, 41, 42, 53, 57
Balogh Magdolna 26
Balogh Margit 41, 87
Balzac de, Honore 76
Barlay Ö. Szabolcs 69
Barthes, Roland 57, 59, 81
Bátorová, Mária 31
Baudelaire, Charles 79
Bauer, Michal 29
Bella-Horal, Peter 79
Bende József 34
Bengsch, Alfred 42
Beran, Josef 42
Berger, Peter L. 60

Bergson, Henri 94
Berkés Tamás 52
Bernolák, Anton 66
Bitnar, Vilém 68
Bloom, Harold 19
Bloy, Léon 79, 81
Bodnár Dániel 37
Bojtár Endre 21, 23, 91
Bókay Antal 57, 59, 95, 99
Bolzano, Bernard 50
Boór János 36
Bor, J. E. 31, 48
Borbély Szilárd 46, 92
Bourget, Paul 75
Bouška, Sigismund 77
Brunclík, Jozef 86
Březina, Otokar 18
Buber, Martin 10, 94
Bujalos István 67
Bultmann, Rudolf 99
Bunčák, Jan 43
Burian, Václav 32

C

Cabadaj, Peter 82
Caltiková, Milada 29
Čarnogurský, Ján 54
Čep, Jan 82, 89, 90
Čepan, Oskár 74
Červeň, Ján 89
Chmel, Rudolf 21
Chrobák, Dobroslav 79
Ciger-Hronský, Jozef 39, 88, 104

Cincik, Jozef 38
Comte, Auguste 74, 75
Crossan, John Dominic 99

Cs

Cs. Gyimesi Éva 58, 99

D

Dalos Patrik P. 37
Dante, Alighieri 78
Davidek, Felix Maria 53
Deák, Renáta 47
Deml, Jakub 51, 52, 82
Dér Katalin 100
Dienes Valéria 94
Dilong, Rudolf 27, 29, 31, 82, 88
Dix, Otto 94, 95
Dobrovský, Josef 65
Dodd, Charles Harold 99
Dostál Lutinov, Karel 77
Dugonics András 65
Đurišin, Dionýz 23
Durych, Jaroslav 29, 32, 45, 53, 82, 104
Durych, Václav 29
Dussel, Enrique 23
Dvořák, Xaver 77

E

Eckhart Sándor 44
Eliot, Thomas Stearns 19
Elmer István 41
Endreffy Zoltán 36
Espagne, Michel 24
Esterházy Péter 47, 88, 91, 92, 104
Even-Zohar, Itamar 19, 20

F

Fándly, Juraj 66
Fanon, Frantz 11
Farkas Attila 37
Fedrová, Stanislava 16
Ferencz Győző 32, 85
Fidelius, Petr. Lásd Palek, Karel 25, 26
Fila Béla 83
Filip, Aleš 28, 77, 80
Florian, Josef 79
Fogarasy Mihály 73
Foucault, Michel 15
Freud, Sigmund 9
Fried István 22, 23, 34, 62
Frye, Northrop 19
Fučík, Bedřich 28
Fuga, František 38
Fuhrich, Joseph 71
Funk, Rainer 99

G

Gadamer, Hans-Georg 9
Gáfrik, Michal 76
Galambos Ferenc 78, 79, 80
Gallík, Ján 39, 56
Gansrigler, Franz 53
Gáspár Csaba László 92
Gašparovič Hlbina, Pavol 79, 86
Gazda, Imrich 33
Genette, Gerard 22
George, Stefan 77
Gergely Jenő 41
Glemp, Jozef 42
Gnisci, Armando 22, 23
Gojdič, Pavel 42
Gorak, Jan 15
Goszczyńska, Joanna 68

Gozsdu Elek 78
 Grebeničková, Růžena 69
 Grosfoguel, Ramon 7, 8, 16

H

Habermas, Jürgen 10, 67
 Hafner Zoltán 34
 Halik, Tomáš 43, 90, 92
 Hamada, Milan 31
 Hanakovič, Štefan 74
 Hankó B., Ludmilla 73
 Hanus, Ladislav 27, 54, 83, 84
 Hanuš, Jiří 39, 41, 42, 53, 87
 Harmath Károly 37
 Harnisch, Wolfgang 39
 Harsányi Kálmán 76
 Hatos Pál 46
 Havránek, Vit 13
 Hayden, White 57
 Hegedűs Rita 42
 Heidegger, Martin 7, 8, 9, 17, 20, 63, 90, 94
 Heller, Andreas 59
 Hernádi Mária 34
 Hilton, Timothy 71
 Hlbina, Pavol. Lásd Gašparovič Hlbina,
 Pavol 20, 31, 79, 86
 Hlinka, Andrej 84
 Hofbauer/Dvořák, Klement Maria 71
 Hochel, Igor 86
 Holan, Vladimír 45, 46
 Holečková, Marta Edith 33, 38, 40
 Hollý, Ján 29, 69
 Honti Eszter 46
 Horváth Attila 87
 Hroboň, Samo Bohdan 68, 74
 Hučková, Dana 76, 79
 Hurban, Jozef Miloslav 29
 Husová-Rossová, Marcella 21

Husserl, Edmund 17, 90
 Huysmans, Joris Karl 75
 Hvišč, Jozef 31

I

István Anna 66
 Izsóf Alajos 80

J

Jammes, Francis 78
 Jančarik, Stanislav E. 38
 Jankovics Marcell 73
 Jauss, Hans Robert 59
 Jelenits István 35, 88
 Jelen, Josef 86
 Jenewein, Felix 77
 Jeremias, Joachim 99
 Jesenský, Janko 79, 80
 József Attila 45, 94
 Juhász Gyula 78
 Julicher, Adolf 99

K

Käfer István 21, 55
 Kamenec, Ivan 84, 85
 Kaplan, Jiří 38
 Karátson Gábor 92
 Karinthy Frigyes 80
 Kecskés Pál 83
 Kenyeres Zoltán 35
 Kermode, Frank 15
 Keszeg Vilmos 25
 Kipke Tamás 35
 Kiss Gy. Csaba 21
 Kiss Gusztáv 37
 Kissová, Viktória 89

Kiss-Szemán Katalin 92
 Kiss Szemán Róbert 15, 32, 45, 46, 52, 53,
 65, 73, 91
 Kollár, Ján 21, 29, 65, 69, 74
 Kolmanová, Simona 46
 Kondor Béla 88
 König, Franz 42
 Kopal, Petr 75
 Körtvélyessy Klára 45
 Kosztolányi Dezső 18, 78, 80
 Kouba, Karel 26
 Kovács Anna 76
 Kováč, Dušan 84
 Kozma Zsolt 100
 Krajčovič, Rudolf 66
 Králik, Oldřich 68, 69
 Král, Janko 68
 Krasinśki, Zygmunt 68
 Krasko, Ivan 79, 80
 Kratochvil, Antonin 87
 Krekovič, Eduard 85
 Krekovičová, Eva 85
 Krivý, Vladimír 43
 Krúdy Gyula 80
 Kučera, Rudolf 44
 Kuhn, Thomas S. 17
 Kukučín, Martin 76
 Kulcsár-Szabó Ernő 22
 Kútník-Šmálov, Jozef 54
 Kuziak, Michał 68

L

Lackfi János 92
 Laiferová, Eva 43
 Lánský, Ondřej 10, 11, 13, 45
 Leavis, Frank Raymond 19
 Lékai László 42

XIII. Leó 96
 Lotspeich Amat 37
 Lőrincz Éva 37
 Lukács István 53
 Lukács László 35
 Lukáč, Emil Boleslav 79
 Lužný, Dušan 54
 Lyotard, Jean-Francois 67

M

Macura, Vladimír 26
 Madách Imre 73
 Mácha, Karel Hynek 68, 69, 108
 Machala, Lubomir 32, 56
 Maldonado-Torres, Nelson 13
 Mallarmé, Stéphane 77
 Man de, Paul 7
 Mándy Iván 37
 Mannová, Elena 85
 Márai Sándor 29, 30
 Marčok, Viliam 31
 Marinelli-König, Gertraud 24
 Maritain, Jacques 94
 Markiewicz, Henryk 16
 Marmaggi, Francesco 50
 Marták, Michal 33
 Mártonffy Marcell 36, 99, 100
 Marx, Karl 9
 Masát András 52
 Máté Zsuzsanna 36, 83
 Maťovčík, Augustin 39, 82
 Matus, László 76
 Mécs László 30, 36, 78, 82
 Med, Jaroslav 56, 85
 Melegh Gábor 71
 Mészáros István 35, 73
 Mészöly Miklós 37, 46, 47, 88, 91, 92

Mezei Balázs 90, 92
 Mezeiová, Adelaida 29
 Miczkiewicz, Adam 68
 Milkin, Tichomir 76, 79
 Mindszenty József 41, 42, 87
 Motal, Jan 43
 Musil, Roman 28, 77, 80

N

Nejedlý, Vojtěch 65
 Němcová, Božena 72
 Nemes Nagy Ágnes 30, 46, 88, 89, 97
 Németh G. Béla 67
 Németh István 45
 Neradová, Květoslava 32
 Nešpor, Zdeněk R. 42, 54
 Neubauer, Zdeněk 92
 Nietzsche, Friedrich Wilhelm 9
 Notinová, Tatiana 46
 Novalis 67

O

Olay Csaba 34
 Országh-Hviezdoslav, Pavol 76
 Osvald, František Richard 74, 75
 Ottlik Géza 91
 Overbeck, Friedrich Johann 71

P

Palárik, Ján 74, 76
 Palek, Karel 26
 Papp Endre 19
 Paskai László 42
 Pašteka, Július 31, 48, 50, 51, 56, 79, 82, 89
 Patočka, Jan 25, 45, 68, 69, 90, 94

Pauliny, Eugen 66
 Pázmány Péter 70
 Pehr, Michal 41, 50
 Petelei István 78
 Petőfi Sándor 35
 Petrik, Vladimír 31, 89
 Pforr, Franz 71
 Pilecky Marcell 38
 Pilinszky János 30, 34, 35, 46, 88, 99
 X. Piusz 77
 Podlaha, Antonín 84
 Podolinská, Tatiana 43, 54
 Polakovičová, Alena 29
 Posset, Johanna 44
 Pozsler György 92
 Pravda, František 75
 Pražák, Richard 21
 Prihodová, Edita 39, 53, 55, 56, 80
 Prohászka Ottokár 36, 81, 83, 99
 Přibáň, Michal 33
 Puchmajer, Antonín Jaroslav 65
 Putna, Martin C. 32, 33, 39, 40, 46, 48–
 52, 55, 56, 61, 65, 72, 75, 77, 84, 92

R

Rába György 35
 Radlinský, Andrej Ľudovít 74
 Radnóti Miklós 82, 85
 Rahner, Hugo 83, 100
 Rahner, Karl 83, 97
 Rákosi Mátyás 34
 Rákos Péter 21
 Remsey György 77
 Révay Edit 42
 Reynek, Bohuslav 28, 82, 90
 Ricoeur, Paul 9, 99
 Rifkin, Jeremy 12

Rilke, Rainer Maria 78
 Rohonyi Zoltán 16
 Rónay György 30, 34, 35, 44, 76, 82, 88
 Rónay László 30, 55, 56
 Rorty, Richard 67
 Roszak, Theodore 64
 Rotrekl, Zdeněk 32, 45, 53, 89, 90
 Rúfus, Milan 89
 Rydlo, Jozef M. 38

S

Šafařík, Pavel Josef 21
 Šalda, František Xaver 18
 Šámal, Petr 26
 Sauerberg, Lars Ole 19
 Schaár Erzsébet 88
 Schein Gábor 36
 Schelling, Števo 52
 Schmarc, Vit 26
 Schneider, Theodor 97
 Schütz Antal 36, 81, 83
 Šebek, Jaroslav 41
 Sík Sándor 30, 35, 36, 46, 48, 69, 70, 78,
 82, 83, 85, 99
 Silan, Janko 23, 39
 Šimkovič, Alexander 74, 75
 Skyčák, František 83
 Škvorecký, Josef 40
 Sládkovič, Andrej 29, 69
 Słowacki, Juliusz 68
 Smahel, Rudolf 38
 Smrek, Ján 79
 Somolayová, Ľubica 74
 Spalová, Barbora 43
 Šprinc, Mikuláš 31, 38
 Štarková, Ľubica 29
 Štechová, Maria 69
 Štefanová, B. 75

Stein, Edith 94
 Strauss, Pavol 38, 46, 89
 Strmeň, Karol 38
 Štulc, Václav Svatopluk 72, 75
 Sušil, František 72
 Šustrova, Petruška 44
 Svoboda, Robert 46

Sz

Szent István király 73
 Szent Pál apostol 89
 Szabó Ferenc 35, 36, 81
 Szénási Zoltán 36, 48, 55, 56, 80–82, 94
 Szerb Antal 21
 Sziklay László 21, 22, 33, 62
 Szili István 21
 Szlipij, Jozsif 42
 Szörényi László 26, 35, 55
 Szymanowska, Lucie 46, 92

T

Tatarka, Dominik 84, 89
 Taylor, Robert L. 25
 Thomka Beáta 37
 Thurzó Gábor 30
 Tieck, Ludwig 67, 68
 Tieghem Van, David 22
 Tigrid, Pavel 40
 Tiso, Jozef 85
 Tomášek, František 42
 Tomiš, Karol 21, 47
 Tomka Ferenc 66
 Tomka Miklós 42, 43
 Tóth, Dušan 38
 Tóth László 45
 Tureček, Dalibor 65
 Tűz Tamás 36

U

Ulmann Tamás 34
 Urban, Milo 18, 29, 30, 82, 86
 Urvalková, Zuzana 65

V

Vajda János 78
 Válek, Miroslav 89
 Varga Mátyás 36, 92
 Várkonyi Nándor 75
 Vaško, Václav 42
 Verlaine, Paul 77, 79
 Vick, Brian E. 74
 Virág Benedek 65
 Vladyková, Věra 29
 Vlček, Jaroslav 75
 Vojtková, Milena 16
 Vokolek, Vladimír 82
 Vongrej, Pavol 74
 Vörös István 45, 46, 92
 Vörösmarty Mihály 69, 70, 108
 Vrana, Karel 60

Vrchlický, Jaroslav 75, 77
 Vychodil, Pavel Julius 84

W

Weil, Simone 94
 Weissmahr, Béla 92
 Wellek, René 22
 Werfel, Franz 35, 82, 99
 Wolker, Jiří 94
 Wyszyński, Stefan 42

Z

Záborský, Jonáš 68
 Zahradníček, Jan 27, 28, 45, 53, 82
 Zajac, Peter 65
 Zeman, Jiří 46
 Zemanová, Petra 31
 Zeyer, Julius 99
 Zibolen V. Ágnes 71
 Žilka, Tibor 38
 Zulehner, Paul M. 59

A katolikus irodalom megítélése és befogadása mindmáig rendkívül ellentmondásos a magyar kulturális és tudományos életben. Nemcsak a kommunista kultúrpolitika számára jelentett problémát Pilinszky János, Rónay György vagy Mészöly Miklós művészete, hanem az azt megelőző és követő évtizedekben is számos kérdést vetett föl Babits Mihály, Radnóti Miklós vagy Esterházy Péter katolicizmushoz fűződő viszonya is.

A szerző, aki szerkesztőként és irodalomtudósként is több évtizede foglalkozik e kérdéskörrel, több szokatlan megközelítésmódot ötvözött munkájában. Olyan kulturális képződményként ír a katolikus irodalomról, amelynek számos traumát kellett feldolgoznia a 19. és 20. század folyamán. Nyíltan állást foglal a katolikus irodalom és a nemzeti kulturális kánonok viszonyának kérdésében is, megvizsgálva, milyen okokra vezethető vissza a katolikus irodalom periférikus helyzete kulturális emlékezetünkben. Azzal a hagyománnyal is perbe száll, amely a magyar irodalmat kizárólag a nyugati kulturális közegbe ágyazva vizsgálja. Helytállóbbnak tartja ugyanis, ha a magyar irodalmat a hasonló társadalmi háttérű cseh és szlovák katolikus literatúrával vetjük össze. Ennek érdekében sorra veszi a 19. és 20. századi egyetemes művészeti korszakokat, és valamennyiben megkísérel megformálni azt a katolikus szerzői pantheont, szövegkorpuszt és befogadói közeget, amelyek együttese rajzolja meg a katolikus irodalom és kultúra közép-európai történetét.

ISBN 978-963-284-954-6

9 789632 849546